

Tartu Ülikool
Filosoofiateaduskond
Ajaloo ja arheoloogia instituut
Arhiivinduse osakond

Sven Lepa

TARTU FOTOATELJEE C. SCHULZ (1857–1935)

Magistritöö

Juhendajad: Tõnis Liibek, PhD
Aigi Rahi-Tamm, PhD

Tartu 2015

Sisukord

Sissejuhatus.....	3
1. Ettevõtte rajamine ja arenemine Carl Schulzi juhtimisel (1857–1884).....	15
1.1 Eellugu ja ettevõtte esimesed aastad Tartus (1857–1865).....	15
1.1.1 Carl Schulzi nooruspõlv.....	15
1.1.2 Litograafiatöökoja avamine ja esimesed kokkupuuted fotograafiaga.....	17
1.1.3 Ettevõtte laienemine raamatutrükkimisse ja fotograafiasse ning pankrot.....	22
1.2 Taasavatud fotoateljee spetsialiseerumine ning sellega kaasnenud edu (1866–1881).....	26
1.2.1 Grupifotod.....	30
1.2.2 Tartu vaated.....	32
1.2.3 Arhitektuuri- ja maastikufotod.....	38
1.2.4 Näitustel osalemine.....	42
1.2.5 Portreefotod.....	44
1.3 Ettevõtte üleviimine Riiga (1881–1884).....	49
2. Tartu fotoateljee firma C. Schulz filiaalina Arthur Schulzi juhtimisel (1886–1914).....	55
2.1 Tartu vaated.....	59
2.2 Portree- ja grupifotod.....	67
2.3 Firma C. Schulz tegevus väljaspool Tartut.....	73
2.4 Näitustel osalemine.....	79
3. Sõja-aastad ja fotoateljee Eesti Vabariigi aastatel Johannes Zernanti juhtimisel (1914–1935)....	86
Kokkuvõte.....	94
Lisad.....	101
Kasutatud allikad ja kirjandus.....	171
Zusammenfassung.....	187

Sissejuhatus

Viimaste aastate jooksul on järjest kasvav osa Eesti mäluasutustes säilitatavast fotograafilisest pärandist erinevate andmebaaside jaoks kirjeldatud ja digiteeritud.¹ Tänu sellele on ajalooliste fotode kasutamine uurimistöodes muutunud kordades lihtsamaks. Samas on fotokogude sisestamisel andmebaasidesse kasvanud kvaliteetsemate kirjelduste huvides vajadus fotograafia ajalukku ja fotoateljeede tegevusse süüvivate uurimuste järele. Suurem ligipääsetavus fotokogudele on kasvatanud ka avalikkuse huvi Eesti fotograafia mineviku vastu.

Uurimisseis

Fotograafia ajaloo algus dateeritakse tavapäraselt 1839. aastasse, mil Louis Daguerre esitles Prantsuse Teaduste Akadeemiale tema järgi dagerrotüüpia nime kandma hakanud fotograafilist menetlust. Kuigi tulemuslikke katseid oli fotograafia valdkonnas tehtud ka varasematel aastatel, hakkas fotograafia levima seoses dagerrotüüpiaga.² Esimesed märgid fotograafiaharrastuse jõudmisest Eestisse pärinevad 1840. aastast, mil Tallinnas müüdi dagerrotüüpiaaparaati.³ Mõni aasta hiljem asusid fotograafid ajakirjanduse vahendusel Eestis oma teenuseid pakkuma, kuid seda veel vaid linnast linna liikuvate rändfotograafidena.⁴ Paikselt tegutsevad fotoateljeed hakkasid Eesti alal juurduma 1850. aastate keskpaigas.⁵ Saksa ajaloolase Jens Jägeri hinnangul on fotoateljeede kui ettevõtete ajalugu maailmas küll uuritud, kuid arhiiviallikaid on neis uurimustes kasutatud harva, keskendudes eeskätt 19. sajandile, 20. sajandit on käsitletud vähem.⁶ Silmapaistvamate näidetena võib esile tuua Ludwig Hoerneri uurimust fotograafiast kui ettevõtlusharust Saksamaal algusaegadest kuni Esimese maailmasõjani,⁷ Elizabeth Anne McCauley monograafiat Pariisi fotoateljeede toimimisviisidest Prantsuse teise keisririigi ajal⁸ ning Hans Rooseboomi käsitlust uue elukutse staatusest ühiskonnas selle esimesel poolsajandil Hollandi näitel.⁹ Eesti kontekstis on keskse tähtsusega Tõnis Liibeki doktoritöö „Fotograafiakultuur Eestis 1839–1895”, mis keskendub

¹ Vt: Eesti muuseumide veebivärv MUIS (<http://www.muis.ee/> [01.12.2015]), Rahvusarhiivi fotode andmebaas FOTIS (<http://www.ra.ee/fotis/> [01.12.2015]), Eesti Kirjandusmuuseumi failirepositoorium Kivike (<http://kivike.kirmus.ee/> [01.12.2015]).

² Vt Linnap, Peeter. Maailma fotograafia ajalugu. Tartu: Tartu Kõrgem Kunstikool, 2013. Lk 26–32.

³ Liibek, Tõnis. Fotograafiakultuur Eestis 1839–1895. Doktoritöö. Tallinn: Tallinna Ülikool, 2010. Lk 72. Eesti all on töös silmas peetud ala tänapäevastes riigipiirides ehk Eesti ala Vene impeeriumi kuulumise kontekstis Eestimaa kubermangu, Liivimaa kubermangu põhjaosa ja Narva linna.

⁴ Samas. Lk 74–87.

⁵ Samas. Lk 88–89.

⁶ Jäger, Jens. Fotografie und Geschichte. Frankfurt/New York: Campus Verlag, 2009. Lk 38.

⁷ Hoerner, Ludwig. Das photographische Gewerbe in Deutschland 1839–1914. Düsseldorf: GFW-Verlag, 1989.

⁸ McCauley, Elizabeth Anne. Industrial Madness. Commercial Photography in Paris 1848–1871. New Haven/London: Yale University Press, 1994.

⁹ Rooseboom, Hans. De schaduw van de fotograaf. Positie en status van een nieuw beroep, 1839–1889. Leiden: Primavera Pers, 2008.

19. sajandil Eesti alal tegutsenud fotoateljeede ning nende tegutsemisaegade väljaselgitamisele, tutvustades ka fotograafide argipäeva ja loomingut.¹⁰ 20. sajandi kohta Eesti fotoateljeede töötavasid avavad uurimused puuduvad.

Carl Schulzi ning temanimelist fotoateljeed eraldiseisvalt käsitletud ei ole, kuigi teda on nimetatud pea kõikides laiemas haardega Eesti fotograafiaajaloo uurimustes.¹¹ Samuti on Schulzi ja tema ateljeed mainitud mitmes postkaartide¹² ning trükikunsti¹³ ajaloo käsitluses. Carl Schulz on esindatud ka mitmes biograafilises leksikonis.¹⁴ Nimetatud käsitlused on aga pealiskaudsed ja neis pole välja joonistunud Tartu fotoateljee täpne tegutsemisaeg ega ka muutused ettevõtte töös selle aja raames. Suurt segadust on tekitanud näiteks fotode autorsuse küsimus pärast Carl Schulzi surma, kuna ateljee kandis ka edaspidi tema nime. Nii on Tõnis Liibeki doktoritöös ateljeetöö jätkajana nimetatud Carl Schulzi poega Carl Alexander Schulzi,¹⁵ keda aga ei eksisteerinud ning kes on tõenäoliselt sulam Carli kahest vanemast pojast Carl Juliusest ja Alexander Arthurist. Ebatäpsus on üle kandunud Eesti fotograafide eluloolisse andmebaasi (1844–1944) ning sealt omakorda Eesti muuseumide veebivärvasse MUISi.¹⁶ C. Schulzi fotoateljee ajalugu on aga üks huvitavamaid Eesti ajaloos. Esmalt on tegemist tõenäoliselt kõige pikemalt sama nime all töötanud fotoateljee Balti provintsidest ning Eesti Vabariigis. Suure osa sellest ajast olid fotostudio teenused kohaliku elanikkonna seas eelistatuid ning ettevõtte paistis oma kutsealal silma julge ja uuendusmeelse lähenemisega.

Töö eesmärk

Magistritöö teemavalik ulatub 2009. aastasse, mil alustasin Rahvusarhiivi ajalooarhiivis fotode kirjeldamist andmebaasi FOTIS jaoks. Selleks, et fotosid täpsemalt kirjeldada, oli tunnetatav vajadus kohalikke fotograafe ja nende tegutsemisaegu põhjalikumalt tunda. Nii asusingi uurima

¹⁰ Liibek, T. Fotograafiakultuur Eestis 1839–1895.

¹¹ Nt Teder, Kaljula. Eesti fotograafia teerajajaid. Sada aastat (1840–1940) arenguteed. Tallinn: Eesti Raamat, 1972. Lk 33–34; Asmer, Vilve. Esimestest piltnikest Eestimaal ja nende fotodest Eesti Kultuuriloolises arhiivis (1844–1900). – Paar sammukest: Eesti Kirjandusmuuseumi aastaraamat, nr 13. Toim. Sirje Olesk. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum, 1996. Lk 86–88; Kriis, Leili. Tartu Ülikooli kirurgiikliiniku ajalooline fotokogu 1860–1918. Magistritöö. Tartu Ülikooli Ajaloo osakond. Tartu, 2007. Lk 107–108, 114–115; Liibek, T. Fotograafiakultuur Eestis 1839–1895.

¹² Nt Vende, Valdeko. Filokartia. Tallinn: Valgus, 1981. Lk 30; Eesti postkaart 1894–1994. Koost. Rein Loodus ja Valdeko Vende. [Tallinn]: Olion, 1995. Lk 15; Aia, Aivo; Kärkla, Eevi. Tartu piltpostkaartidel. [Tallinn]: Tänapäev, 2008. Lk 16.

¹³ Nt Treumann, Hans. Vanemast raamatukultuuriloost. Tallinn: Eesti Raamat, 1977. Lk 96–97; Eesti raamat 1525–1975. Ajalooline ülevaade. Toim. J. Peegel. Tallinn: Valgus, 1978. Lk 140, 147.

¹⁴ Lexikon baltischer Künstler. Hg. Wilhelm Neumann. Riga: Verlag von Jonck & Poliewsky, 1908. Lk 143; Deutschbaltisches biographisches Lexikon 1710–1960. Toim. Wilhelm Lenz. Köln/Wien: Böhlau, 1970. Lk 707; Māksla un arhitektūra biogrāfijās. 3. sējums. Rīga: Preses nams, 2000. Lk 182–183; Linnap, Peeter. Väike visuaalkultuuri leksikon. Tartu: Tartu Kõrgem Kunstikool, 2011. Lk 334.

¹⁵ Liibek, T. Fotograafiakultuur Eestis 1839–1895. Lk 127.

¹⁶ <http://www.linnamuuseum.ee/eestipiltnik/?action=view&id=82> [01.12.2015]; nt <http://muis.ee/museaalview/2042262> [01.12.2015].

Tartu fotograafia ajalugu. Töö käigus tõusis erilise huviobjektina esile pika ja põneva ajalooa C. Schulzi fotoateljee. Kuna uurimistöö sai impulsi praktilisest vajadusest lähtuvalt, on ka töö üheks väljundiks selle kasutamine abimaterjalina ajalooliste fotokogude kirjeldamisel. Sellega on ka seletatav magistritöö detailsus kirjelduste osas.

Töö eesmärk on üldistavalt öeldes C. Schulzi Tartu fotoateljee tegevuse kaardistamine ettevõtte kogu eksistentsi kestel aastatel 1857–1935 ning tegevuse paigutamine Eesti fotograafia arengute konteksti.

Konkreetsemalt on töö eesmärk leida vastused järgmistele küsimustele.

Kui edukas oli C. Schulzi fotoateljee? Kuidas ta kohanes fotograafiamaailma muutustega ning võttis omaks uuendusi? Kas ta erines selle poolest oma konkurentidest?

Millist tähtsust omasid fotoateljee äristrateegias erinevad fotoliigid? Kuidas see tähtsus ajas muutus ning kuidas suhestus ateljee selle poolest oma konkurentidesse? Selleks analüüsin tüüpilisemaid fotoliike: portreefotosid, grupifotosid ning arhitektuuri- ja maastikufotosid. Viimasel juhul on uurimuses kesksel kohal Tartu vaated.

Kas ettevõtte osalemine näitustel peegeldas fotoateljee edukust ning fotoliikidega seotud prioriteete? Näitused olid fotograafidele oluliseks vahendiks avalikkuse tähelepanu äratamisel ning nendel võidetud medalid olid tähtsad ettevõtte mainekujunduses.¹⁷

Fotograafia on vaadeldav kunstikäsitöö ühe haruna ning fotoatlejeed käsitööstuslike ettevõtetenä, kus määrav roll töö korraldamisel oli ateljeejuhataval.¹⁸ Sama olukord on märgatav C. Schulzi fotostuudio puhul. Sellest lähtuvalt on magistritöös ettevõtte ajalugu jagatud kolme perioodi: 1. Ettevõtte rajamine ja arenemine Carl Schulzi juhtimisel (1857–1884); 2. Tartu fotoateljee firma C. Schulz filiaalina Arthur Schulzi juhtimisel (1886–1914); 3. Sõja-aastad ja fotoateljee Eesti Vabariigi aastatel Johannes Zernanti juhtimisel (1914–1935). Viimane peatükk ei allu periodiseeringult täpselt ettevõtte juhi vahetumisele, kuna Esimese maailmasõja ja Vabadussõja aastatel juhatas atlejeed veel Arthur Schulz. Sõja-aastad on C. Schulzi fotoateljee kontekstis käsitledavad sissejuhatusena järgnevasse aastatesse, mil ateljee positsioon Tartus muutus. Kõige varasem periood ateljee tegevuses, Carl Schulzi aeg on omakorda jagatud kolmeks alaperioodiks: 1.1 Omaniku noorusaeg ja ettevõtte ülesehitamisest kuni pankrotini (1857–1865); 1.2 Ettevõtte taasavamine ning fotoateljee

¹⁷ McCauley, E. A. *Industrial Madness*. Lk 85; Starl, Timm. „Die Rückseite”. *Fotokarten als Werbemittel der Atelierfotografen im 19. Jahrhundert*. – *Fotogeschichte*, Heft 2, Jg. 1, 1981. Lk 25.

¹⁸ Liibek, T. *Fotograafiakultuur Eestis 1839–1895*. Lk 63, 159; Hoerner, L. *Das photographische Gewerbe in Deutschland 1839–1914*. Lk 36–37.

spetsialiseerumisega kaasnenud õitseag Tartus (1866–1881); 1.3 Ettevõtte tegevus pärast Riiga kolimist (1881–1884). Magistritöö põhitähelepanu koondub kahele perioodile: 1866–1881 ja 1886–1914. Neid perioode võib käsitleda kui fotoateljee kahte eriilmelist õitsenguaega Tartus ning seepärast olen analüüsinud ettevõtte tegevust nimetatud ajavahemikes detailsemalt. Vältimaks moonutusi tervikpildis kajastan väiksemas mahus ka ettevõtte tegevust Riias ja Liepājas ning teiste tegevusalade lõikes peale fotograafia. Fotoateljee Eesti Vabariigi aegset perioodi käsitlen üldisemalt, sest töö põhimeetod – ajakirjanduses ilmunud kuulutuste analüüs – ei ole sellel ajal enam rakendatav. Alates Esimesest maailmasõjast on ettevõtte kuulutusi ajakirjandusest võimalik leida vaid mõnel üksikul juhul.

Historiograafia

Kuigi ka varasemast ajast leiab üksikuid näiteid Eesti fotograafiaajalooga tegelemise kohta,¹⁹ hakkab teema tugevamalt esile kerkima 1960. aastate teisel poolel. Nimetamisväärse saavutusena tuleks esile tõsta 1966. aastal etnoloog Jüri Linnuse sulest ajalehes Kodumaa ilmunud artikleid, mis keskenduvad eeskätt fotograafiale Tartus.²⁰ Artiklites esitatud informatsiooni põhjal on märgatav Linnuse ulatuslik töö allikatega, mis jäävad kahjuks täpsemalt avamata. Siit ilmneb Eesti fotograafiaajaloo uurimuste üks probleemidest, mis saadab neid ka järgnevatel aastakümnetel: palju uurimusi on avaldatud vaid ajaleheartiklitena ning seetõttu jäävad need isegi autori põhjaliku töö puhul pealiskaudseteks. 1972. aastal ilmus koduloo-uurijalt Kaljula Tedrelt teema esimene üldkäsitus „Eesti fotograafia teerajajaid. Sada aastat (1840–1940) arenguteed”.²¹ Allikatena on kasutatud ajalehekuulutusi ja arhiiviallikaid, kuid mõlemal juhul tagasihoidlikus mahus, mistõttu on jõutud kohati ka ekslike järeldusteni.²² Arhiivianest on kasutatud põhiliselt fotograafide ühingute tekke kontekstis, tuginedes eeskätt Eesti Vabariigi Siseministeeriumi materjalidele. Järgnevatest aastatest väärub mahukama ettevõtmisena mainimist 1970. aastate lõpus ja 1980. aastate alguses ajalehes Sirp ja Vasar fotograafi Peeter Toominga ning koduloo-uurija Valdeko Vende kirjutatud artiklisari „Eesti fotograafia ajaloost”.²³ Tooming oli esimene, kes tutvustas põhjalikult erinevaid

¹⁹ Näiteks ilmus 1934. aastal Päevalehes nii fotograafia minevikku kui ka kaasaega puudutav artikkel, mille autoriks on märgitud „Heini” (Heini. Üks moment! – Päevaleht, 07.10.1934).

²⁰ Linnus, J[üri]. Millal Tartus tehti esimesed päevapildid. – Kodumaa, 13.04.1966; Linnus, J[üri]. Foto Joh. Pääsuke. – Kodumaa, 15.06.1966; Linnus, J[üri]. Tartu esimesed fotolitograafid. – Kodumaa, 17.08.1966; Linnus, J[üri]. Kui photographie’st sai päevapilt. – Kodumaa, 02.11.1966.

²¹ Teder, K. Eesti fotograafia teerajajaid.

²² Näiteks Tartu fotograafi Reinhold Sachkeri eestimeelsuse kontekstis on toodud väide, et ta saksa ajakirjanduses ei kuulutanud, mis, nagu järgnevalt (nt lk 38) nähtub, on vale (Teder, K. Eesti fotograafia teerajajaid. Lk 37).

²³ Tooming, Peeter. Eesti fotograafia ajaloost I. Fotoharuldused. – Sirp ja Vasar, 02.09.1977; Tooming, Peeter. Eesti fotograafia ajaloost II. Punkt Bulla loole. – Sirp ja Vasar, 16.12.1977; Tooming, Peeter. Eesti fotograafia ajaloost III. Maafotograafid. – Sirp ja Vasar, 19.05.1978; Tooming, Peeter. Eesti fotograafia ajaloost IV. Andres Saal, meisterfotograaf. – Sirp ja Vasar, 18.08.1978; Tooming, Peeter. Eesti fotograafia ajaloost VI. Pealehakkamisest. – Sirp ja Vasar, 02.11.1979; Vende, Valdeko. Eesti fotograafia ajaloost VII. Eesti esimesed fotograafid. 1. Borchardt. – Sirp ja Vasar, 21.08.1981; Vende, Valdeko. Eesti fotograafia ajaloost VIII. Eesti esimesed

fotomenetlusi.²⁴

21. sajandi algusaastatel keskendus Ülle Lillak ajalehes Sirp mitmele Eesti fotograafiaajaloos silmapaistvale isiksusele.²⁵ Üksikute fotograafide kohta on ilmunud ka põhjalikumaid uurimustöid.²⁶ Teemale on veel lähenetud geograafiliselt ning keskendutud fotograafia arenemisele üksikutes linnades või maakondades.²⁷ Eesti fotograafiaajaloo uue üldkäsitluseni jõudis ajaloolane Tõnis Liibek 2010. aastal kaitstud doktoritööga „Fotograafiakultuur Eestis 1839–1895”.²⁸ Tedrega võrreldes, on käsitlus ajaliselt piiratum, kuid selles on kasutatud ulatuslikumalt algallikaid. Seetõttu loob töö palju mitmekülgsema ja detailsema pildi fotograafia arenemisest Eestis, siin töötanud fotograafidest ning nende tegevusvaldkondadest. Peale ajakirjanduse ja arhiivimaterjalide on autor kasutanud allikana ka fotosid. Kuna uurimus keskendub peamiselt fotograafide tegevusaegade ja -kohtade kindlaks tegemisele, on arhiiviallikatest kasutatud eeskätt fotograafide järelevalvega tegelenud kubermangu- ja politseiasutuste materjale. Liibek on piirdunud edasise tegevusvälja visandamisega ja võimaluste piiritlemisega ning kuigi uurimuses on käsitletud kogu Eesti ala, langeb põhirõhk Tallinnale.²⁹

Mitmed autorid on ajaloolistele fotodele lähenenud kogupõhiselt.³⁰ Siiski on neis tihti käsitletud ka fotograafe.³¹ Peale selle lähenevad mitmed tööd fotopärandile Peeter Toominga eeskujul menetluste

fotograafid. Otsingute aeg. – Sirp ja Vasar, 12.03.1982; Tooming, Peeter. Eesti fotograafia ajaloost 9. Ikka rariiteetidest. – Sirp ja Vasar, 18.06.1982; Vende, Valdeko. Eesti fotograafia ajaloost X. Eesti esimesed fotograafid. Eesti soost päevapiltnikud. – Sirp ja Vasar, 25.02.1983; Vende, Valdeko. Eesti fotograafia ajaloost X. Kristinid. – Sirp ja Vasar, 16.09.1983; Tooming, Peeter. Eesti fotograafia ajaloost XII. Negatiivide jälil. – Sirp ja Vasar, 06.07.1984.

²⁴ Tooming, Peeter. Hõbedane teekond. Tallinn: Valgus, 1990.

²⁵ Nt Lillak, Ülle. Foto Parikas – Georg-Johannese ja Peetri lugu. – Sirp, 24.11.2000; Lillak, Ülle. Elu viimane reede. Fotograaf Carl Sarapi dramaatiline eluteekond. – Sirp, 29.06.2001; Lillak, Ülle. Tiidermanni katkematu lend. – Sirp, 01.02.2002; Lillak, Ülle. Südame ja pildikastiga plaanvankril: Jakob Jobso-Livenstroem rändfotograafina Liivi- ja Eestimaal. – Sirp, 12.09.2003.

²⁶ Nt Lillak, Ülle. Fotograafid Parikased – nende elu ja looming 1910–1940. Diplomitöö. TRÜ Ajaloo-Keeleteaduskonna Nõukogude Liidu ajaloo kateeder. Tartu, 1989; Johannes Pääsuke: mees kahe kaameraga. Näitusekataloog. Koost. Jana Reidla. Tartu: Eesti Rahva Muuseum, 2003; Päeva, Aave. Jaan Rieti (1873–1952) elu ja looming. Bakalaureusetöö. Tartu Ülikooli Ajaloo osakond. Tartu, 2004; Estonica. Heinrich Tiidermanni fotoalbum. Koost. Tõnis Liibek. Tallinn: Eesti Ajaloomuuseum, 2009.

²⁷ Nt Püüa, Endel. Saaremaa fotograafid 1864–1940. Kuressaare: Umara, 2002; Liibek, Tõnis. Fotograafiaelu Tallinnas 1860. aastatel. – Vana Tallinn XX (XXIV), 2009. Lk 208–224; Paatsi, Vello. Kui päevapiltnikud Pärnusse jõudsid. – Tuna, nr 2, 2012. Lk 145–154; Lepa, Sven. Esimesed paiksed fotograafid Tartus (1855–1870). – Tartu Linnamuuseumi aastaraamat, nr 20, 2015. Lk 105–118.

²⁸ Liibek, T. Fotograafiakultuur Eestis 1839–1895.

²⁹ Liibek, T. Fotograafiakultuur Eestis 1839–1895. Lk 8–9.

³⁰ Nt Lembinen, Sulo. Tartu Ülikooli Raamatukogu fotokogu. – Tartu Ülikooli Raamatukogu aastaraamat, 1997. Tartu, 1998. Lk 178–181; Lelle, Silvar. Fotokogu Valga Muuseumis – dokumenteeritus ja seisund. Lõputöö. Tartu Ülikooli Viljandi Kultuuriakadeemia Infohariduse osakond. Viljandi, 2009; Tulev, Katrina. Eesti Rahvaluule Arhiivi fotokogu kujundamisprintsipiidest 20. sajandi alguse vaadete kontekstis Richard Viidalepa fotode näitel. Bakalaureusetöö. Tartu Ülikooli Eesti võrdleva rahvaluule osakond. Tallinn, 2014.

³¹ Nt Asmer, V. Esimestest piltnikest Eestimaal ja nende fotodest Eesti Kultuuriloolises arhiivis (1844–1900). Lk 83–105; Kriis, L. Tartu Ülikooli kirurgiikliiniku ajalooline fotokogu 1860–1918; Liibek, Tõnis. Tartu fotograafid ja Õpetatud Eesti Seltsi muuseumi fotokogu 19. sajandil. – Õpetatud Eesti Seltsi aastaraamat 2010. Tartu: Õpetatud Eesti Selts, 2011. Lk 222–241.

kaudu, mis on omakorda tugevalt seotud fotode kahjustuste ja säilitamise temaatikaga.³² Semiootilisest ja kunstiajaloolisest vaatenurgast on fotograafiaajalugu uurinud Peeter Linnap, keskendudes eeskätt 20. sajandile.³³ Fotopärandi temaatilise süstematiseerimisega on oma doktoritöös tegelenud Tõnis Liibek, käsitledes lühidalt fotode liike Eesti fotograafiaajaloo kontekstis. Ta eristab järgmist jaotust: portree- ja grupifoto, arhitektuurifoto, tööstusfoto, sündmusfoto ning etnograafiline foto.³⁴ Arhitektuurifotot Eestis 1860. aastatest 20. sajandi lõpuni käsitleb 2002. aastal Eesti Arhitektuurimuuseumis korraldatud näituse põhjal Pille Epneri ja Liina Jänese koostatud teos „Kahemõõtmelised majad”.³⁵ Autorite endi sõnul on tegemist esmase vaatega arhitektuuri pildilise kujutamise muutumisele ning materjali esmakordse periodiseerimise ja süstematiseerimisega.³⁶ Sellega ajaloolise arhitektuurifoto käsitlemine Eestis piirneb. Fotopärandi põhiosa moodustavate portreefotode puhul on Liibek oma doktoritöös välja toonud selle heterogeensust nii fotode tekke kontekstis kui stiilis,³⁷ eraldiseisvalt pole aga siiani ükski uurimus Eesti portreefotograafiales keskendunud. Üksikutes käsitlustes on uurimisobjektiks valitud mõni muu fotograafia alaliik, olgu selleks siis ajakirjandus-,³⁸ sõja-³⁹ või meditsiinifoto.⁴⁰

Allikad ja uurimismeetodid

Tulenevalt arvestatava mahuga ettevõtte- või perekonnaarhiivi puudumisest, olen töö kirjutamisel kasutanud võimalikult mitmekesisest allikabaasi. Uurimuse esimene keskne allikaliik on **perioodika**. Fotoateljeede olulisimaks reklaamimisviisiks oli ajalehtedes kuulutamine.⁴¹ Mitmete teiste meetodite nagu vaatekastide ja lendlehtedega võrreldes on ajalehekuulutused palju arvukamalt ning terviklikumalt säilinud ja täpselt dateeritavad. Peale selle moodustas kohalikes päevalehtedes kuulutamine suure osa siinse töö uurimisobjekti C. Schulzi fotoateljee äristrateegiast. Fotograafide tegevus leidis aeg-ajalt kajastamist ka ajalehtede uudislugudes, kusjuures C. Schulzi fotoateljee oli konkurentidega võrreldes jõulisemalt esindatud.

³² Nt Sähka, Merilis. Fotokogu säilitamine muuseumis. Magistritöö. Eesti Kunstiakadeemia Muinsuskaitse ja restaureerimise osakond. Tallinn, 2008; Sikka, Kadi. Klaasnegatiivide konserveerimine ja säilitamine filmiarhiivi Jaan Rieti kogu näitel. Magistritöö. Eesti Kunstiakadeemia Muinsuskaitse ja konserveerimise osakond. Tallinn, 2014; Leis, Joel. Paberfoto kahjustuste atlas: albumiin-, kolloodium- ja hõbeželatiinfotod 20. sajandi esimese pooleni. Bakalaureusetöö. Eesti Kunstiakadeemia Muinsuskaitse ja konserveerimise osakond. Tallinn, 2015.

³³ Nt Linnap, Peeter. Kirjutisi fotograafiast ja visuaalkultuurist 1986–2006. Tartu: Tartu Kõrgem Kunstikool, 2007.

³⁴ Liibek, T. Fotograafiakultuur Eestis 1839–1895. Lk 164–204.

³⁵ Kahemõõtmelised majad. Arhitektuurifoto Eestis 1860. aastatest tänapäevani. Koost. Pille Epner ja Liina Jänes. Tallinn: Eesti Arhitektuurimuuseum, 2002.

³⁶ Samas. Lk 4.

³⁷ Liibek, T. Fotograafiakultuur Eestis 1839–1895. Lk 172–180.

³⁸ Liibek, Tõnis. Ajakirjandusfoto algusaegadest. – Eesti pressifoto 2010. Lk 100–103; Liibek, Tõnis. Sõjaaegne ajakirjandusfoto Eestis. – Eesti Pressifoto 2011. Lk 105–109.

³⁹ Kaelep, Kairi. Esimese maailmasõja pildistused Eesti Rahva Muuseumi fotokogus. Bakalaureusetöö. Tartu Ülikooli Ajaloo osakond. Tartu, 1999.

⁴⁰ Kriis, L. Tartu Ülikooli kirurgiikliiniku ajalooline fotokogu 1860–1918.

⁴¹ Liibek, T. Fotograafiakultuur Eestis 1839–1895. Lk 161.

Sellest lähtuvalt olen kohalikele uudistele ja kuulutustele keskendudes läbi töötanud mitmed käsitledaval perioodil Tartus ilmunud päevalehed. Esmane läbivaatus näitas, et fotoateljee kuulutas pigem saksakeelsetes ajalehtedes, seetõttu olen nendega proportsionaalselt põhjalikumalt tegelnud. Töötasin läbi järgnevad ajalehtede aastakäigud: Dörptsche Zeitung 1855–1875, Dorpater Tagesblatt 1862–1864, Neue Dörptsche Zeitung 1865–1896, Dorpater Stadtblatt 1877–1878, Nordlivländische Zeitung 1897–1914, Dorpater Nachrichten 1917–1918 ja 1920–1925 ning Dorpater Zeitung 1917–1920 ja 1925–1934. Eesti lehtedest vaatasin Eesti Postimehe 1863–1893 (kuni ajalehe Tallinnasse kolimiseni) ja Postimehe 1886–1891 aastakäike. Pistelisemalt olen konkreetsete küsimuste lahendamiseks kasutanud veel järgmisi ajalehti: Das Inland, Baltische Wochenschrift, Dorpater Annoncenblatt, Felliner Anzeiger, Revaler Beobachter, Revalsche Zeitung ja St. Petersburger Zeitung.

2014. aasta sügisel avalikustas Eesti Rahvusraamatukogu digiteeritud ajalehtede portaali DEA uue versiooni,⁴² mis tänu ajalehtede sisu masinloetavale kujule viimisele lihtsustas märgatavalt ajalehtedest teabe otsimist. Postimehe aastakäigud 1892–1945 olen läbi töötanud sellel meetodil. Sarnase täistekstotsinguid võimaldava Läti Rahvusraamatukogu portaali Periodika abil oli võimalik sama meetodit kasutada ka Riia ja Liepāja ajakirjandust uurides.⁴³ Otsinguid tegin nii nimede, aadresside kui ka üldisemate märksõnade põhjal. Otilise märgituvastuse ehk OCRi abil masinloetavaks tehtud tekstides on paratamatult vigu, mis on kindlasti ka minu töös otsingutulemusi mõjutanud. Selgemalt tunnetatav on see lätlaste portaali puhul, kust õnnestus ajalehtedest leida väga vähe teemasse puutuvaid kuulutusi. Kuulutuste leheküljed on oma kujunduselt ja kirjastiililt ajalehe kõige kaootilisemad osad ning seetõttu paratamatult OCR-programmide jaoks keerukamad. Püüdsin probleemi lahendada sel viisil, et lisasin otsingutesse mõningaid tõenäolisemaid või teiste otsingute kaudu ilmsiks tulnud kirjavigu. Näiteks Postimehest foto vanapärase sünonüümi „päevapilt” järgi otsides võtsin otsisõnana „päewapil*” ja „päevapil*” kõrval kasutusse ka versioonid „päcwapil*”, „päemapil*”, „päewapit*”, „päetvapil*” jm. Samas jäi kasutatud perioodika mahukust arvestades paratamatult midagi kahe silma vahele ka paberkujul läbitöötatud ajalehte puhul.

Teine oluline allikarühm on **arhiivimaterjalid**. Ühe uurimisteema jaoks tähtsa kogu moodustab Saksamaal Marburgis Herderi Instituudi dokumendikogus säilitatav perekonnaarhiiv Schulz/Meyer,⁴⁴ mida oli siinkirjutajal võimalus 2014. aasta jaanuaris Herderi Instituudi stipendiaadina kasutada. 2012. aastal fotograafipere järeltulija üle antud arhiivi väärtuslikema osa moodustab Edith Meyeri (snd Schulz) koostatud ja paljude perefotodega illustreeritud käsikiri

⁴² <http://dea.digar.ee/> [01.12.2015].

⁴³ <http://www.periodika.lv/> [01.12.2015].

⁴⁴ Herderi Instituudi dokumendikogu (DSHI) 110 Schulz/Meyer.

fotograafide Schulzide ja tema abikaasa pere, Tallinnas elanud Meyerite ajaloost.⁴⁵ Ateljeetöösse puutuvat teavet on käsikirjas küll vähe, kuid see vähene avab siiski mitmeid olulisi tahke. Peale selle võimaldasid samuti Schulzide järeltulijate hulka kuuluvad Monika ja Sophie Pannitschka kasutada pere valduses asuvat ainet, millest on siinse uurimustöö jaoks olulisemad suguvõsa viimase kutselise fotograafi Dagmar Schulzi teenistust kajastavad dokumendid.

Rahvusrhiivi ja Läti Riikliku Ajalooarhiivi kogudest olen otsinud teavet erinevate institutsioonide arhiividest, kuhu üks fotoateljee ning ettevõtja endast aja jooksul märke maha võisid jätta. Fotograafide perekonna geneoloogilised andmed toetuvad suguvõsaurijate lemmikallikatele: kirikuraamatutele ja hingeloenditele. Tartus kuulus perekond Tartu Jaani kogudusse,⁴⁶ Riias alguses Jakobi, hiljem Toomkogudusse.⁴⁷ Asjassepuutuvat teavet leidis ka teiste koguduste kirikuraamatutes. Peale selle õnnestus Tartu Saksa Perekonnaajaloo Uurimise Seltsi arhiivist leida väljakirjutusi kirikuraamatutest, mis pole koguduse arhiivis säilinud.⁴⁸ Varasema perioodi uurimise tarbeks olen kasutanud Baden-Württembergi Liidumaa Arhiivi Freiburgi Riigiarhiivi kogudes säilitatavaid Endingeni katoliku koguduse kirikuraamatuid.⁴⁹

Eesti ala Vene impeeriumisse kuulumise ajajärgul fotoateljeede järelevalvega tegelenud asutustest olen kasutanud Tartu politseivalitsuse,⁵⁰ Liivimaa kubermanguvalitsuse,⁵¹ Liivimaa kubeneri kantselei⁵² ning Kuramaa kubeneri kantselei⁵³ materjale. Süstemaatilisema järelevalve nõue kehtestati Venemaal fotoateljeede üle 1860. aastatel: 1862. aastast nõuti tegutsemislitsentside lunastamist, 1865. aastast oli fotograafiaettevõtte avamiseks vaja siseministri luba.⁵⁴ Praktikast saadi avamisluba kubernerilt, Liivimaal näib see süsteem olevat käivitunud alles 1871. aastal, mil anti tagantjärele vastav luba kõigile töötavatele fotoateljeedele.⁵⁵ Viga ilmnes 1870. aastal, mil politseivalitsused saatsid kubernerile oma haldusalas tegutsevate raamatutrüki- ja litograafiatöökodade, fotoateljeede ning raamatukaupluste nimekirjad.⁵⁶ Sarnast loendit nõuti juba 1862. aastal, kuid siis polnud fotograafia sellesse veel hõlmatud.⁵⁷ Samal aastal teatas Venemaa

⁴⁵ DSHI 110 Schulz/Meyer 2.

⁴⁶ Rahvusrhiivi ajalooarhiiv (EAA) 1253.

⁴⁷ Läti Rahvusrhiiv, Läti Riiklik Ajalooarhiiv (LVVA) 3142; LVVA 1426.

⁴⁸ EAA 1850.

⁴⁹ Baden-Württembergi Liidumaa Arhiiv, Freiburgi Riigiarhiiv (LABW StAF) L 10.

⁵⁰ EAA 1880; EAA 325.

⁵¹ EAA 297; LVVA 4.

⁵² EAA 296. Asutuse Läti Riiklikus Ajalooarhiivis asuvat osa (LVVA 3) pole kasutatud.

⁵³ LVVA 412.

⁵⁴ Liibek, T. Fotograafiakultuur Eestis 1839–1895. Lk 65–66.

⁵⁵ Teadaanded lubade andmisest Tartu, Valga ja Pärnu fotograafidele: Лифляндские губернские ведомости, 22.01.1871; Лифляндские губернские ведомости, 14.05.1871.

⁵⁶ Vt EAA 296-5-16.

⁵⁷ EAA 1880-2-458, l 265.

siseminister fotoateljeede allutamise trükikodadele kehtivatele üldistele reeglitele.⁵⁸ Sellegipoolest pole neid ka järgmises, 1866. aastal politseivalitsustelt nõutud nimekirjas.⁵⁹ Järgnevalt pidi tegutsevate ettevõtete loendi koostamine ja kubernerile saatmine muutuma politseivalitsustele igaaastaseks kohustuseks, kuid Liivimaa kubeneri kantselei ei olnud nõuet sellisena lahti seletanud.⁶⁰ 1870. aastast muutus vastavate nimekirjade saatmine politseivalitsustele igasügiseseks ning vastavad materjalid on Rahvusarhiivi ajalooarhiivis Liivimaa kubeneri kantselei arhiivis olemas kuni 1905. aastani. Sama ajavahemiku kohta leiab Liivimaa kubermanguvalitsuse materjalidest toimikuid fotoateljeede avamislubade taotlustega. Miks allikad 1905. aasta järel katkevad, jääb hetkel vastuseta. Kubermangu ametlikus teatajas avaldatud teadaannete alusel jäi vana süsteem kehtima tsaaririigi lõpuni.⁶¹

Eesti Vabariigi perioodist olen maksuküsimustes kasutanud Otsekoheste Maksude Valitsuse⁶² ja Tartu Maksuameti⁶³ arhiive. Fotograafide seltsitegevuse kontekstis on oluline Siseministeeriumi arhiiv, kus säilitatakse toimikuid seltside avamise kohta.⁶⁴ 1931. aastal kehtima hakanud „Meistrite, õppinud tööliste ja tööstusõpilaste seadus” kohustas teiste seas ka fotograafia vallas tegutsejaid end kohalikes tööoskusametites registreerima.⁶⁵ Tänu sellele on tööoskusametite arhiivides säilitatavate kutsetaotlejate isikutoimikute kujul fotograafiaajaloo uurimiseks kasutada arvestatava mahu ja ulatusega üheliigiline allikas.⁶⁶ Magistritöös olen kasutanud Tartu Tööoskusameti materjale.⁶⁷

Kubermangu- ja riigiasutuste kõrval on olulised ka kohaliku omavalitsuse asutuste materjalid, antud juhul Tartu magistraadi arhiiv,⁶⁸ mis sisaldab dokumente kuni 1877. aastal Balti kubermangudes kehtestatud linnaseaduseni,⁶⁹ hilisem aeg kajastub seaduse kontekstis moodustatud Tartu linnavalitsuse arhiivis.⁷⁰ Kuni 1889. aasta justiitsreformini püsisid magistraadid edasi kohtuasutustena.⁷¹ Reformini tegutses magistraatide juures veel erinevaid alamkohtuid, nagu foogtikohtud, kammerkohtud, kaubakohtud ja ametikohtud. Magistritöös olen kasutanud Tartu

⁵⁸ EAA 1880-2-458, l 295.

⁵⁹ Samas, l 370–371.

⁶⁰ Samas, l 370, 425.

⁶¹ Jätkuvalt ilmuvad teated Liivimaa kubeneri antud fotoateljeede avamislubadest (nt Лифляндские губернские ведомости, 16.07.1910). Samade teadaannete otsingul on Лифляндские губернские ведомости läbi töötanud Valdeko Vende (vt Tallinna Linnaarhiiv (TLA) 1471-1-26).

⁶² Rahvusarhiivi riigiarhiiv (ERA) 16.

⁶³ ERA 4414.

⁶⁴ ERA 14.

⁶⁵ Riigi Teataja (RT), 08.05.1931; RT, 23.02.1932.

⁶⁶ Nii Liivimaa kubermanguvalitsuse kui ka tööoskusametite materjale on juba süstemaatilisel kasutatud Eesti fotograafide eluloolise andmebaasi (1844–1944) sisestustöös (vt <http://www.linnamuuseum.ee/eestipiltnik/> [01.12.2015]).

⁶⁷ ERA 3167.

⁶⁸ EAA 995.

⁶⁹ Arhiivijuht I. Riigi-, kohtu- ja omavalitsusasutused. Koost. Lea Leppik. Tartu: Eesti Ajalooarhiiv, 2003. Lk 304.

⁷⁰ EAA 2623. Eesti Vabariigi aegse Tartu linnavalitsuse materjale (ERA 2966) töös kasutatud ei ole.

⁷¹ Arhiivijuht I. Lk 304.

foogtikohtu,⁷² Tartu kammerkohtu⁷³ ja Riia foogtikohtu⁷⁴ toimikuid. 1889. aasta justiitsreformiga kaotati seisuslikud kohtuasutused, seda ka linnades.⁷⁵ Selle asemele loodi esimese astme kohtuna rahukohtuniku amet, teise astme kohtuna rahukogud ning kubermangu kõrgeima kohtuasutusena ringkonnakohtud.⁷⁶ Töös olen sellest ajajärgust kasutanud Tartu-Võru rahukogu 2. jaoskonna rahukohtuniku arhiivi.⁷⁷ 1889. aasta reformiga loodi lisaks eraldi asutustena linnade vaeslastekohtud, kuigi osades linnades (sh Tartus) eksisteerisid need ka eelneval ajal.⁷⁸ Käesolevas töös olen kasutanud nii Tartu linna vaeslastekohtu⁷⁹ kui ka Riia linna vaeslastekohtu materjale.⁸⁰ Kohtutoimikud võivad ulatuslikult avada fotoateljee ning sellega seotud isikute tegevust, eriti pankroti- ja pärandiasjade puhul. Samas võib ka iga väiksem kohtuvaidlus mõne kliendiga avada ootamatult olulisi detaile ettevõtte siseelu kohta.

Fotoateljeede jaoks omasid suurt tähtsust tööruumid. Kinnistute uurimisel on esmase tähtsusega 1889. aasta justiitsreformiga loodud kinnistusametid, mille ülesanne oli kinnistusraamatute pidamine.⁸¹ Eriti informatiivsed on kinnistutoimikud, mis koondavad ühte kinnistut käsitlevaid omandi- ja koormatiste dokumentide ära kirju, tihti ka kaarte. Tehtud töös olen kasutanud Tartu kinnistusameti materjale.⁸² Hoonekirjeldusi leiab Eesti Hüpoteegipanga kinnisvara laenutoimikutest,⁸³ samuti kindlustusseltside arhiividest, Tartu puhul eriti Tartu Linna Vastastikuse Tulekindlustusseltsi toimikutest.⁸⁴ Kinnisvara teema kajastub ka linnaomavalitsuse asutuste arhiivides, näiteks on Tartu linnavalitsuse poolt aastatel 1871–1918 kinnitatud hoonete ehitusprojektid koondatud eraldi andmebaasi.⁸⁵

Mitmesugust teavet õnnestus C. Schulzi fotoateljee kohta ammutada seltside ja ühenduste arhiividest. Liivimaa Üldkasuliku ja Ökonoomilise Sotsieteedi materjalid avavad nii ettevõtte rahastuse temaatikat kui ka detaile Tartus korraldatud näitustest.⁸⁶ Viimases punktis on samuti informatiivne Liivimaa Sotsieteedi tütareltsina loodud Liivimaa Põllumajanduse ja Töõnduse Edendamise Seltsi dokumentaalpärand.⁸⁷ Ootamatult osutus Tartu Käsitöölise Seltsi aines heaks C.

⁷² EAA 996.

⁷³ EAA 3828.

⁷⁴ LVVA 1378.

⁷⁵ Eesti ajalugu V. Pärisorjuse kaotamisest Vabadussõjani. Peatoim. Sulev Vahtre. Tartu: Ilmamaa, 2010. Lk 55.

⁷⁶ 1889. aastal sisse viidud kohtusüsteem võeti Eesti Vabariigi poolt üle (Arhiivijuht I. Lk 427–431).

⁷⁷ EAA 422.

⁷⁸ Arhiivijuht I. Lk 319.

⁷⁹ EAA 3501.

⁸⁰ LVVA 1380.

⁸¹ Arhiivijuht I. Lk 462.

⁸² EAA 2381.

⁸³ EAA 2110.

⁸⁴ EAA 3568.

⁸⁵ <http://www.ra.ee/apps/hooned/> [01.12.2015].

⁸⁶ EAA 1185.

⁸⁷ EAA 2399; Rosenberg, Tiit. Saksa ja eesti näitused Tartus 1857–1913. – Kännivaod. Uurimusi Eesti 18.–20. sajandi

Schulzi fotoateljee alluvate kindlakstegemisel.⁸⁸ Peale selle avavad ühingute arhiivid perekond Schulzi liikmete seltskondlikku tegevust.

Üksikuid detaile olen leidnud väga erinevatest arhiividest. Näiteks Tallinnas tegutsenud Ferdinand Wassermanni raamatu- ja kirjutusmaterjalide kaupluse pärand avab firma C. Schulzi ärisuhteid,⁸⁹ Tartu Ülikooli arhiiv probleeme ettevõtte asutamisel,⁹⁰ Eestimaa Rüütelkonna kirjavahetuse toimikud aga mõisate pildistamise temaatikat.⁹¹ Kindlasti ei ole ma suutnud magistritöös kõiki võimalusi arhiiviainese kasutamiseks lõplikult ammendada.

Peale perioodika ja arhiiviallikate on vähemal määral kasutatud veel **trükiseid**, nagu näiteks näitusekatalooge, seltside väljaandeid, kalendreid ja aadressraamatuid, mis avavad muu seas fotoateljee näitustegevust, sellele osaks saanud avalikkuse tähelepanu ning lihtsalt ettevõtte tegutsemisaega.

Allikana olen kasutanud ka **fotosid**. Põhjalikumalt olen töötanud Rahvusarhiivi ajalooarhiivi fotodega kui mulle igapäevatööst tulenevalt kõige tuttavama kogumiga. Eriti olulised on siinkohal baltisaksa korporatsioonide Estonia ja Livonia arhiivid, kumbki üle 3000 fotot sisaldava pildikoguga.⁹² Tudengid olid Tartu fotograafide klientuuri seas olulisel kohal. Ülejäänud kahe vana baltisaksa tudengikorporatsiooni – Curonia ja Fraternitas Rigensise – ajaloolised arhiivid pole säilinud.⁹³ Eesti tudengiühendustest on mahukam fotokogu Eesti Üliõpilaste Seltsil (1600 fotot),⁹⁴ kahjuks moodustavad nendest põhiosa seltsiliikmetest õpinguaastate järgselt elu hilisemas faasis valminud portreed. Teiste mäluasutuste kogudest on palju abi olnud Eesti Ajaloomuuseumi fotokogust, eriti seal säilitatavatest Õpetatud Eesti Seltsi muuseumikogu fotodest.⁹⁵ C. Schulzi fotoateljee menust tulenevalt leiab aga igast suuremast Eesti fotokogust näiteid studio töödest. Tänuväärset fotomaterjali olen lisaks leidnud Eesti Kirjandusmuuseumi Eesti Kultuuriloolise Arhiivi, Eesti Rahva Muuseumi, Rahvusarhiivi filmiarhiivi, Tallinna Linnamuuseumi Fotomuuseumi, Tartu Linnamuuseumi, Tartu Ülikooli Kunstimuuseumi, Tartu Ülikooli Muuseumi ning Tartu Ülikooli Raamatukogu fotokogudest ja Indrek Ilometsa erakogust. Välismaal asuvatest kogudest olen kasutanud Venemaa Riikliku Ermitaaži fotosid,⁹⁶ Saksamaal Carl Schirreni Seltsi,

agraarajaloost. Koost. Tiit Rosenberg. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 2013. Lk 310.

⁸⁸ EAA 1873.

⁸⁹ EAA 4346.

⁹⁰ EAA 402.

⁹¹ EAA 854.

⁹² EAA 1843, EAA 1844.

⁹³ Fraternitas Rigensise arhiivi saatuse kohta vaata: Gross, Robert. Was uns verblieb, – über das Archiv. – Rückschau und Ausblick. Fraternitas Rigensis, 1823–1973. Eine Gedenkschrift anlässlich des 150. Jubiläums. Hg. Tom von Wichert. Göttingen, 1974. Lk 161.

⁹⁴ EAA 1767.

⁹⁵ Liibek, T. Tartu fotograafid ja Õpetatud Eesti Seltsi muuseumi fotokogu 19. sajandil. Lk 222.

⁹⁶ Ermitaaži fotode kasutus piirdub kogude andmebaasiga muuseumi kodulehel

Herderi Instituudi ja Foto Marburgis deponeeritud Georg von Krusenstjorni kollektsiooni fotosid.

Mäluasutuste kogudest huvipakkuvate fotode väljaselgitamisel kasutasin vastavaid andmebaase,⁹⁷ konsulteerisin koguhoidjatega ning töötasin läbi trükiseid, kus on kasutatud C. Schulzi ateljee fotosid.⁹⁸ Põhitähelepanu fotokogudega töötamisel langes Tartu linna fotodele. Linnavaadete valmistamine ja müük moodustas pikalt olulise osa C. Schulzi fotoateljee äristrateegiast. Peale selle avavad Tartu fotod ateljeesiseseid tööpraktikaid. Nende tabamiseks kõrvutasin Tartu linna kujutavaid fotosid ning vaatlesin samade vaatamisväärsuste jäädvustamist ning uute vaadete lisandumist C. Schulzi ateljee poolt avalikuks müügiks⁹⁹ pildistatud linnafoto hulka. Üldjuhul puudub fotodel dateering, seega oli neid omavahel seostades ja muu teabega kõrvutades vaja periodiseerida. Tulemus saab siiski olla vaid umbkaudne, sest täpsem dateering eeldab fotodel kujutatud detailide väga põhjalikku analüüsi. Fotodel puudus tihti ka autor, kuid üldjuhul õnnestus see erinevaid fotosid kõrvutades vähemalt oletuslikult määratleda. Kindlasti väärivad põhjalikumat analüüsi ka portreefotod, kuid neid on fotokogudes säilinud arvukalt ning mitmes mäluasutuses pole nende andmebaasides kirjeldamisega veel kaugele jõutud. Seetõttu olen portreefotode puhul keskendunud eelmainitud korporatsioonide Estonia ja Livonia arhiividele, mille fotode põhjal analüüsisin Tartu fotograafide edukust lähtudes eeldusest, et kõige populaarsemalt fotograafilt on tellitud kõige rohkem fotosid.

(<https://www.hermitagemuseum.org/wps/portal/hermitage/explore/artworks/?lng=en> [01.12.2015]).

⁹⁷ Olulisemad: <http://www.muis.ee/> [01.12.2015]; <http://www.ra.ee/fotis/> [01.12.2015]; <http://kivike.kirmus.ee/> [01.12.2015]; <http://www.ester.ee/> [01.12.2015].

⁹⁸ Nt Siilivask, Mart. Tartu arhitektuur 1830–1918. Historitsism ja juugend. Arhitektuuriideed ja stiilieskujud kohalike arhitektide loomingus 19. sajandil ja 20. sajandi algul. Tartu: [Rahvusarhiiv], 2006; Olander, Aare. Tartu kadunud vaated. [Tallinn]: Tänapäev, 2013.

⁹⁹ Mõiste „avalik müük” on tõlge E. A. McCauley poolt kasutatud ingliskeelsest mõistest *public sale* ning on vaste tellimustööde valmistamisele ja müümisele (McCauley, E. A. *Industrial Madness*. Lk 31).

1. Ettevõtte rajamine ja arenemine Carl Schulzi juhtimisel (1857–1884)

1.1 Eellugu ja ettevõtte esimesed aastad Tartus (1857–1865)

1.1.1 Carl Schulzi nooruspõlv

Carl Schulz sündis 4. märtsil 1831 (ukj)¹⁰⁰ Badeni suurhertsogkonnas Endingeni linnas.¹⁰¹ Umbes 2500 elanikuga suurematest teedest eemal asuv linnake suurhertsogkonna kaguservas kuulus kuni 1805. aastani Austria koosseisu, mil see sai Pressburgi rahuga koos ülejäänud Breisgau regiooniga Badeni osaks (Lisa 1).¹⁰² Linnaelanike põhitegevus oli piirkonnale vastavalt viinamarjakasvatus,¹⁰³ kuid Carl Schulz pärines müürseppade suguvõsast. Seda ametit pidas ta vanaisa Sebastian,¹⁰⁴ Carli isa Anton tegutses Endingenis müürseppmeistrina,¹⁰⁵ sealsamas müürsepana alustanud onust Josephist sai aga Šveitsis Baseli linnaehitusmeister.¹⁰⁶

Carli lapsepõlve kohta on teada vähe. Küll tabas teda juba varakult mitu traagilist perekondlikku sündmust. 1837. aastal, kui Carl oli alles 6-aastane, uppus tema ema keldris äikesevihmast põhjustatud üleujutuses.¹⁰⁷ Kaks aastat hiljem suri ka tema vahepeal uuesti abiellunud isa.¹⁰⁸ Carlil oli teadaolevalt kolm õde-venda (Lisa 2). Elu lõpuni püsis ta kontaktis oma vanema õe Apolloniaga, kelle elutee viis Viini.¹⁰⁹ Endingeni elanike soov naasta oma endisele kodumaale püsis veel terve 19. sajandi esimese poole.¹¹⁰ Perepärimuse järgi oli Apollonia Austria keisrikojas lapsehoidja.¹¹¹

Carli käeline osavus äratas tähelepanu juba noores eas. Perelegendi järgi nikerdas ta 14–15-aastaselt oma kodulinna kirikule jõulusõime ning jäi noorena koduüksel lusikat vestes silma Endingeni linnapeale silma, kes saatis ta litograafiat õppima.¹¹² 1790. aastate lõpus leiutatud litograafia ehk kivitrükk on lametrükimenetlus, mille puhul kantakse trükitav kujutis rasvase värviga lubjakiviplaadile ehk litokivile, mida kasutatakse lämmastikhappelahusega kinnistamise järel

¹⁰⁰ Uus ehk Gregoriuse kalender võeti Venemaal ja Eesti alal kasutusele 1918. aastal, 19. sajandil oli kalendrite vahe 12 päeva. Tekstis on eraldi esile tõstetud uue kalendri kasutamine kuni selle Eestis kehtestamiseni.

¹⁰¹ LABW StAF L 10 Nr. 2292, pagineerimata. Linna ametlik nimi tänapäeval on Endingen am Kaisterstuhl.

¹⁰² Liessem-Breinlinger, Renate. Endingen im 19. Jahrhundert. – Endingen am Kaiserstuhl. Die Geschichte der Stadt. Hg. Bernhard Oeschger. Endingen: Selbstverlag der Stadt Endingen, 1988. Lk 145, 165; https://de.wikipedia.org/wiki/Endingen_am_Kaiserstuhl [01.12.2015].

¹⁰³ Liessem-Breinlinger, R. Endingen im 19. Jahrhundert. Lk 145.

¹⁰⁴ DSHI 110 Schulz/Meyer 2, l 1.

¹⁰⁵ LABW StAF L 10 Nr. 2294, lk 16.

¹⁰⁶ DSHI 110 Schulz/Meyer 2, l 3.

¹⁰⁷ LABW StAF L 10 Nr. 2296, lk 15.

¹⁰⁸ LABW StAF L 10 Nr. 2294, lk 16; LABW StAF L 10 Nr. 2296, lk 362.

¹⁰⁹ LVVA 1380-5-8679, l 3p.

¹¹⁰ Liessem-Breinlinger, R. Endingen im 19. Jahrhundert. Lk 145.

¹¹¹ DSHI 110 Schulz/Meyer 2, l 4.

¹¹² Samas, l 6.

trükiplaadina. Nii muutus esimest korda võimalikuks ühest pildist paljude äratõmmete valmistamine, millega litograafia pani koos paar aastakümnet hiljem leiutatud terasgravüüri aluse piltide massidesse jõudmisele.¹¹³ Litograafia oli Carli nooruspõlves laialt levinud. 1830. aastatel töötas Endingenis, kus tõenäoliselt ka Carl oma õpinguid alustas, vähemalt üks litograaf.¹¹⁴ Samal kümnendil avas Tartus esimese litograafiatöökoja Georg Friedrich Schlater.¹¹⁵

Pärast õpipoisiaega alustas Carl 1851. aastal käsitöösellide tava kohaselt oma rännuaastaid. Seda aega avab tema rännuraamat, kuhu on üles märgitud kõik neil aastail tehtud peatused. Selle põhjal suundus litograafiasell esmalt Badeni suurvürstiriigi residentslinna Karlsruhe. Pärast peatust kodulinnas Endingenis möödusid järgmised selliaastad lokaalsemalt. 1853. aastal töötas ta trükitööstuse poolest tuntud Lahris, lahkus sealt aga samal aastal Ettenheimi, kuhu jäi paariks aastaks püsima. 1855. aastal kasutas ta juba kolme aasta eest saadud õigust reisida üle riigipiiri ning leidis endale teenistuse Hesseni suurvürstiriigi pealinnas Darmstadtis. Sama aasta sees liikus ta edasi vabalinnas Frankfurti, kus resideerus sel ajal ka Saksa Liidu Liidupäev.¹¹⁶

Darmstadtis või Frankfurdis vormistus tõenäoliselt Carli plaan oma elu uutele radadele seada ning asuda tööle Vene impeeriumi Liivimaa kubermangu Tartusse. 28. oktoobril 1856 (ukj) pikendas Badeni saatkond Frankfurdis tema rännuõigust viimast korda kolme aasta võrra,¹¹⁷ päev hiljem väljastas Liidupäeva Badeni saadik Carlile reisipassi.¹¹⁸ Mõlemas dokumendis on selgitusena märgitud eesmärk Tartus litograafina teenistusse astuda. Ülikoolilinnas valmistus samal ajal lito- ja fotograaf Louis Höflinger eelmainitud Schlateri litograafiatöökoda üle võtma.¹¹⁹ Samas töökojas leidis Carl oma esmase rakenduse. Höflingeri on allikates nimetatud korduvalt Hessen-Darmstadtis ehk Hesseni suurvürstiriigi alamaks.¹²⁰ Sidemed konkreetselt Darmstadtis linnaga on tema puhul ka tõestatavad.¹²¹ Selle põhjal võib oletada, et Höflinger otsis endale vanade kontaktide kaudu kodukandist uue ettevõtte jaoks abikäsi ning sattus sel teel Carli isiku peale. Välismaalt oskustöölise värbamist kasutas hiljem ka Carl ise.¹²² Carli valmisolek enda kodukoht selja taha jätta võis olla seotud sealse demograafilise olukorraga, mis leidis Endingenis suurima väljundi 1840.

¹¹³ Günther, Lutz Philipp. Die bildhafte Repräsentation deutscher Städte. Von den Chroniken der Frühen Neuzeit zu den Websites der Gegenwart. Köln/Wien/Weimar: Böhlau, 2009. Lk 96.

¹¹⁴ LABW StAF L 10 Nr. 2292, lk 27.

¹¹⁵ EAA 1880-2-458, l 63b.

¹¹⁶ DSHI 110 Schulz/Meyer 2, l 7–19.

¹¹⁷ Samas, l 18.

¹¹⁸ Samas, l 20.

¹¹⁹ EAA 1880-2-458, l 63b, 201–201p.

¹²⁰ Nt EAA 1880-2-458, l 429.

¹²¹ Tema 1872. aastal sündinud tütre vaderitest olid kaks Darmstadtist, samast linnast oli pärit ka üks tema võlausaldajaid 1886. aastal algatatud konkursiasjas (EAA 1253-1-71, l 5p; EAA 995-1-11776, pagineerimata).

¹²² Nt EAA 1880-2-1068, l 106, 114.

aastatel väljarändamisliikumises Ameerikasse, mille põhjustena on nähtud nii elanike arvu kasvu, majanduslikku kriisi kui ka poliitilist olukorda.¹²³

1.1.2 Litograafiatöökoja avamine ja esimesed kokkupuuted fotograafiaga

Reisiluba saadud, suunduski noor litograaf läbi Lübecki Liivimaa poole.¹²⁴ 23. oktoobril jõudis Carl laevaga Riiga.¹²⁵ Varaseim märk temast Tartus pärineb 1857. aasta hakult.¹²⁶ 3. aprillil 1857 sai Höflinger Liivimaa kubermanguvalitsuselt loa Schlateri töökoda oma nimel edasi pidada.¹²⁷ Leheveergudel anti muutusest teada juuni algul, peale tehniliselt põhjalikult täiendatud litograafiatöökoja teenuste pakkus Höflinger ennast ka fotograafina.¹²⁸ Carli teenistussuhe Höflingeriga kestis aga vaid mõni kuu. Juuli lõpus pakkus ta huvilistele oma teenuseid joonistaja ja ilukirjaõpetajana.¹²⁹ Järgnevate arengute põhjal võib öelda, et noore mehe ambitsioonid liiga suured, et oma karjääri ohjad mitte enda kätte haarata.

Carl asus ette valmistama oma endise leivaisaga konkureeriva litograafiatöökoja rajamist. Selleks taotles ta luba Liivimaa kubermanguvalitsuselt, mis omakorda Tartu asutustest kahe litograafi tegutsemise otstarbekuse kohta järele päris. Tartu raad oli seisukohal, et üks litograaf suudab linna vajadusi rahuldada.¹³⁰ Carl püüdis endale toetust leida Tartu Ülikoolist. Ta kinnitas, et ei kavatse Höflingerile juhutööde osas konkurentsi pakkuda, vaid keskendub ainult teaduslikele ja kunstilistele töödele, mille järele on tema hinnangul ülikooli olemasolu tõttu ka nõudlus ning mida on siiani puudulikult valmistatud.¹³¹ Huvitaval kombel tõstis ta eelnevalt ajalehes kuulutades esile just enda poolt Höflingeri heaks valmistatud teaduslike teoste joonistusi, ehk siis seda, mida ta nüüd arvustas.¹³² Siiski jäi ka Tartu Ülikooli valitsus oma vastuskirjas kubermanguvalitsusele seisukohale, et Tartule ühest litograafist piisab, kuigi konkurents oleks valdkonna arengu seisukohalt teretulnud.¹³³ Nii otsustasidki kubermangu ametivõimud anda Carlile 16. jaanuaril 1858 avamisloa.¹³⁴ Nagu järgnevalt nähtub, valmisid esimesed tööd tema litograafiatöökojalt juba 1857.

¹²³ Koch, Conrad. Das von Endingen ausgehende Auswanderungsunternehmen „Colonia Tovar“. – Endingen am Kaiserstuhl. Die Geschichte der Stadt. Hg. Bernhard Oeschger. Endingen: Selbstverlag der Stadt Endingen, 1988. Lk 516.

¹²⁴ Passil on Lübeckis asunud Venemaa peakonsulaadi tempel (DSHI 110 Schulz/Meyer 2, l 20).

¹²⁵ DSHI 110 Schulz/Meyer 2, l 21.

¹²⁶ Carl on ära toodud kohalikus ajalehes linnast lahkunute nimekirjas (Dörptsche Zeitung (DZ), 04.01.1857).

¹²⁷ EAA 1880-2-458, l 211–211p.

¹²⁸ DZ, 05.06.1857.

¹²⁹ DZ, 24.07.1857.

¹³⁰ EAA 402-5-520, l 5–5p.

¹³¹ Samas, l 1–2.

¹³² DZ, 24.07.1857.

¹³³ EAA 402-5-520, l 7.

¹³⁴ EAA 1880-2-458, l 216–216p.

aastal.

Mõned aastad hiljem rahalistes raskustes olles ja oma tegevuse algusaega kirjeldades meenutas Carl, kuidas talle töotati mitmelt poolt ulatuslikku rahalist toetust nii ettevõtte avamisel kui ka edasisel ülalpidamisel. See aga lubatud ulatuses ei realiseerunud. Mainitud on kahte isikut, kes aitasid litograafiatöökoha jalule seada. Nendeks olid Tartu raehärra ja raamatukaupmees Eduard Julius Karow ning Carli äi Peter Stahl. Kui äialt pärines ettevõtte avamiseks antud laen 300 hõberubla väärtuses, siis Karow esines eeskätt vahendaja rollis, aidates saada edasisi laene välismaalt tellitud masinate ja tarvikute katteks.¹³⁵ Karowile kuuluvast raamatukauplusest kujunes järgnevate aastatega Carli olulisim äripartner Tartus.¹³⁶

Sellesse aega jääb ka Carl Schulzi pereelu algus. 3. novembril 1857 laulatati ta Tartu Jaani koguduses eelmainitud trahtripidaja Peter Stahli tütre Juliane Friederike Maria ehk Juliega.¹³⁷ Tema naine pärines saksastunud eesti perekonnast. Julie isale 1826. aastal Tõdu mõisa teenrina antud perekonnanimi Tall sai endale kiiresti saksapärase paralleelkuju Stahl.¹³⁸ Kui Peter 1839. aastal samuti eesti juurtega viinapõletusmeistri tütre Elisabeth Blohmiga laulatati, oli perekonnanimest säilinud vaid saksapärane variant.¹³⁹ Pere kuulus algselt Tartu Maarja koguduse eesti linnapihtkonda, kus ristiti Julie¹⁴⁰ ja tema kaks venda: Alexander Carl Heinrich¹⁴¹ ja Julius Wilhelm Joseph.¹⁴² Pere pesamuna Ferdinand Nicolai Johanni sünnikande leiab juba Rõngu koguduse saksa pihtkonna alt.¹⁴³ Saksastumise võtmes võib vaadata ka Carl Schulzi ja Julie Stahli abiellumist. Julie varakult surnud vanemate surmakanded leiab samuti saksa pihtkondadest.¹⁴⁴ Vanemate surma tõttu langes noorpaarile Julie noorema vennaga seotud kohustusi.¹⁴⁵ Carli ja Julie abielust sündis kaheksa last, kellest seitse ka varase lapsepõlvega kaasnenuid ohud üle elasid (Lisa 2). Pere neli poega leidsid endale hiljem koha isa loodud ettevõttes.

Tagasi litograafiatöökoha juurde tulles, siis selle avamisest teavitas Carl Tartu avalikkust kohalikus ajakirjanduses 22. jaanuaril 1858.¹⁴⁶ Töökoda asus alguses kullassepa Brockhuseni majas

¹³⁵ EAA 995-1-10881, l 53–54p.

¹³⁶ Karowi isikust saab täpsemalt lugeda Dörptsche Zeitungis ilmunud nekroloogist (DZ, 18.03.1874).

¹³⁷ EAA 1253-1-595, l 85.

¹³⁸ EAA 1865-2-7/14, l 5p; EAA 1865-2-119/5, l 20p.

¹³⁹ EAA 1850-1-23, pagineerimata.

¹⁴⁰ EAA 3148-1-7, l 15p.

¹⁴¹ EAA 3148-1-9, l 22. Sünninud 06.09.1842.

¹⁴² EAA 3148-1-14, l 18. Sünninud 12.06.1847.

¹⁴³ EAA 1264-1-51, l 2. Sünninud 03.04.1853.

¹⁴⁴ Sissekande ema surma kohta leiab 1858. aastal Tartu Jaani kogudusest, isa 1861. aastal Tartu Maarja koguduse saksa pihtkonnast (EAA 1253-1-597, lk 83–84; EAA 3148-1-144, lk 102–103).

¹⁴⁵ Ferdinand elas esimestel aastatel Schulzide peres (EAA 3501-2-329, l 6–7p).

¹⁴⁶ DZ, 22.01.1858.

Aleksandri tänaval, kuid pidi juba 1. veebruaril kolima Akermani majja Raekoja platsil (siis Suurturg) (Lisa 3). Kuulutuses soovitas Carl end kõikideks litograafilisteks töödeks, ehk siis eelnevalt rõhutatud spetsialiseerumine enam mainimist ei leia. Nii astuski ta kohe otsesesse konkurentsi Höflingeri ettevõttega. Esimest korda esineb Carl Tartu üksiktsensori ilmumisoa saanud trükiste registratuuraamatus märtsikuus, mil sai loa välja anda kolme erinevat Tartu vaatega kirjababerit.¹⁴⁷ Umbes 1840. aastast Euroopas laialdaselt levima hakanud litograafilise linnavaatega kirjababerid olid sel ajal ka Tartus populaarsust kogumas. Höflingerilt ilmus esimene vastavasisuline kuulutus sama aasta veebruaris.¹⁴⁸ Konkurents leiab kajastamist ka kohalikus ajakirjanduses. Dörptsche Zeitungis ilmunud artikli hinnangul valmistasid küll mõlemad Tartu litograafid häid töid, kuid Carli vaadetega kirjababerid olid siiski selle ajani ilmunutest parimad.¹⁴⁹ Hea vastuvõtu osaliseks said nad ka Tartus ilmuva nädalalehe Das Inland veergudel, kus võimaliku sihtrühmana tõsteti eriti esile tudengeid.¹⁵⁰ Kahe litograafi konkurents jätkus samas valdkonnas ka järgmistel aastatel.¹⁵¹

Kirjababerite pärast sattus Carl veel konkurentsi tuntud baltisaksa skulptori ja joonistaja Wilhelm Siegfried Stavenhageniga. Tekkinud olukord vajas lahendamiseks kohtu abi. Neil aastail andis Stavenhagen välja oma terasgravüüride sarja „Album baltischer Ansichten”. 1859. aasta sügisel avastas Stavenhagen Tartust läbi reisides Carli litograafiakoja vaateaknalt kirjababeri, millel oli kujutatud üldvaade Tartule Ressource’i aiast.¹⁵² Selles nägi Stavenhagen oma gravüüride sarja kolmandas vihikus ilmunud graafilise lehe täpset koopiat kuni mõõtkavani välja (Lisa 4). Järgnenud vestluse käigus olevat Carl teatud elementide (nt pilved) ülevõtmise süü omaks võtnud, kuid keeldus jätkuvalt kirjababerit müügilts kõrvaldamast.¹⁵³ Stavenhageni abipalve peale anti Liivi-, Eesti- ja Kuramaa kindralkubermanguvalitsusest Tartu raele korraldus tema kunstilist omandit kaitsta.¹⁵⁴ Rae ees ei võtnud Carl aga süüdistust omaks, tema ütluste järgi valmis litograafia ühe endise alluva käe läbi ning oli Stavenhageni omast õnnestunud.¹⁵⁵ Stavenhagenilt nõuti tõestust, et ta on oma teose tsensuurireglemendile vastavalt autoriõiguste osas kaitse alla võtnud.¹⁵⁶ Kuna kohtutoimik sellega katkeb, võib oletada, et sellele nõudele Stavenhagen ei vastanud.

¹⁴⁷ EAA 321-1-125, l 59p.

¹⁴⁸ DZ, 03.02.1858; Hoerner, Ludwig. Zur Geschichte der fotografischen Ansichtspostkarte. – Fotogeschichte, Heft 26, Jg. 7, 1987. Lk 29.

¹⁴⁹ DZ, 03.03.1858. Artikli järgi oli Carlilt ilmunud kokku 12 linnavaatega kirjababerit.

¹⁵⁰ Das Inland, 17.03.1858.

¹⁵¹ Näiteks ilmusid Höflingerilt juba mais uued Tartu vaadetega kirjababerid (DZ, 23.05.1858).

¹⁵² Ressource’i seltsile kuuluv aed Peterburi maantee ääres kuulus seltsile 1826. aastast ning oli hinnatud Tartule avaneva vaate poolest (<http://www.utlib.ee/ekollekt/bskunst/senff/097.htm> [01.12.2015]).

¹⁵³ EAA 995-1-2330, L 2–4.

¹⁵⁴ Samas, L 1–1p.

¹⁵⁵ Samas, L 7–8.

¹⁵⁶ Samas, L 9–9p.

Täitmata ei jäänud ka Carli esialgne lubadus kohaliku teadlaskonna huvides töötada. Eelmainitud Inlandi artiklis tõstetakse esile tema positiivset mõju illustratsioonide kasutamise arvukusele teaduskirjanduses ja nende head kvaliteeti.¹⁵⁷ Nimeliselt on esile tõstetud Tartu Ülikooli kirurgia eradotsendi dr. Julius Szymanowski haavasidumisõpik „Desmologische Bilder zum Selbstunterricht“, mille esimene trükk ilmus Carli poolt trükituna juba 1857. aastal (Lisa 5).¹⁵⁸ Szymanowski oli eelnevalt ühena kolmest teadlasest toetanud Carli litograafiatöökoja avamiseks vajaliku loa taotlemisel.¹⁵⁹ Tihedam konkurents Höflingeriga tekkis veel tasku-, laua- ja teiste kalendrite valmistamisel.¹⁶⁰ Suuremat populaarsust leidsid siiski Tartut kujutavad tooted. Carli litograafia akadeemilisest rongkäigust Tartu Ülikooli kiriku sisseõnnistamisel 31. jaanuaril 1860 ilmus Inlandi vahelehenä ning jõudis ka eraldiseisvalt müüki (Lisa 6).¹⁶¹ Sündmuspilt oli valmistatud värvilise litograafiana, mille puhul kanti värvitoonid paberile igale värvile vastava litokiviga. Hea vastuvõtu osaliseks said ka Tartu silmapaistvate hoonete isevolditavad pabermaketid. Suvel 1860 ilmusid esmalt Toomkiriku varemete ja Tähetorni makett, pärast kahte lisatrükki laiendas ettevõtte järgmise aasta jooksul tootevalikut.¹⁶²

Carli esimestest tegutsemisaastatest on märke ka tema kokkupuutest fotograafiaga. 1850. aastate teisel poolel hakkas fotograafia Eestis laiemalt levima: umbes kümnendi keskpaigani domineerinud rändfotograafid asendusid paiksetel tegutsevate fotoateljeedega, kallis ja paljundamist mittevõimaldav dagerrotüüpia asendus klaasnegatiivide ja neilt kopeeritud paberpositiividega.¹⁶³ Tartus tegutses sel ajal kaks paikset fotoateljeed, mida juhtisid Schlater ja Höflinger (Lisa 7).¹⁶⁴ Viimase juures töötades puutus ka Carl kindlasti fotograafiaga kokku. Tema Tartu vaadetega kirjapaberite kirjelduses on Inlandis mainitud, et enamus nendest on joonistatud fotode põhjal.¹⁶⁵ Fotograafi pole küll nimetatud, kuid selleks võib pidada siiski Carli ennast. Ettevõtte esimestel aastatel fotograafiaga tegutsemisele viitab ta hiljem ka ise.¹⁶⁶ Fotograafiat kasutas ta aga vaid litograafia abivahendina. 1860. aasta suvel külastas Carl Berliinis Kuninglikku Litograafia Instituuti, et õppida Werneril meetodil fotolitograafiate valmistamist ehk fotograafilistelt klaasnegatiividelt valguse toimel kujutise litograafiakivile ülekandmist.¹⁶⁷

¹⁵⁷ Das Inland, 17.03.1858.

¹⁵⁸ Szymanowski, Julius. Desmologische Bilder zum Selbstunterricht. 198 Abbildungen auf 27 Tafeln. Dorpat: C. Schulz, 1857.

¹⁵⁹ EAA 402-5-520, l 5–5p.

¹⁶⁰ Nt 1859. aasta laualekandrid: DZ, 13.10.1858; DZ, 05.11.1858.

¹⁶¹ Das Inland, 01.02.1860; DZ, 02.02.1860.

¹⁶² DZ, 19.08.1860; DZ, 17.03.1861; DZ, 08.11.1861.

¹⁶³ Liibek, T. Fotograafikultuur Eestis 1839–1895. Lk 89.

¹⁶⁴ Lepa, S. Esimesed paiksed fotograafid Tartus (1855–1870). Lk 105–107.

¹⁶⁵ Das Inland, 17.03.1858.

¹⁶⁶ EAA 995-1-10881, l 53–54p.

¹⁶⁷ DZ, 14.08.1859; DZ, 09.09.1860.

Oma katsetusi uue menetlusega esitles Carl laiemale publikule Tartus 1860. aasta septembri algul Liivimaa Üldkasuliku ja Ökonoomilise Sotsioteedi korraldatud põllumajandus- ja käsitöönäitusel. Carli litograafiatöökoda osales seal eelmainitud Toomkiriku ja Tähetorni pabermakettidega, ühe raamitud kirjaprooviga ning kahe fotolitograafilise portreega, neist esimesel kujutatud Vene keiser Peeter Suur, teisel Tartu Ülikooli teoloogiadotsent dr. August Carlblom.¹⁶⁸ See on teadaolevalt esimene kord, mil ettevõtte näitusel osales. Kahest bürgermeistrist, kahest raehärrast ja ühest kaupmehest koosnev ekspertkomisjon pidas kahte portreed näituse neljanda järgu auhinna ehk Liivimaa Üldkasuliku ja Ökonoomilise Sotsioteedi hõbemedali vääriliseks, nimetades sealjuures Carli fotolitograafia leiutajaks.¹⁶⁹ Hiljem näituse korralduskomitee plenaaristungil preemiate jagamise lõplikke otsuseid langetades jäid kiidusõnad tagasihoidlikumaks, Carli autasustati vaid fotolitograafia täiustamise eest.¹⁷⁰ Sotsioteedi asepresident dr. Carl Johann von Seidlitz nimetab oma aruande mustandis nende portreede ideed ergutuse vääriliseks, kuid litokividelt saadud äratõmbeid selgelt puudulikeks.¹⁷¹

Väide klaasfotode litokivile kandmise leiutamisest esines ka Dörptsche Zeitungis veergudel avaldatud premeeritute nimekirjas.¹⁷² Sellele järgnes ajalehes sulesõda. Mõni päev hiljem avaldatud anonüümne artikkel heitis Carlile ette soovi omistada endale fotolitograafia leiutamise au, esitades vastuväitena nii eelmisel augustil samas ajalehes ilmunud teate tema Berliinis käigust kui ka erinevate fotolitograafiliste katsete kajastust Euroopa erialakirjanduses 1850. aastatel.¹⁷³ Carli kaitseks astus välja raamatukaupmees Karow, kes eitas Carli soovi ennast trükimenetluse leiutajana esitleda ning põhjendas tehtud viga kiiruga kokkuseatud artikliga.¹⁷⁴ Järgnevalt kaldus vaidlus samal näitusel aukirjaga pärjatud Höflingeri Tartu ja selle ümbruse vaatealbumi trükkimisel kasutatud menetlusele, mis oli Karowi meelest samuti ajalehes valesti esitatud.¹⁷⁵ Höflinger luges Karowi algsest vastukirjast aga välja seda, et teda peetakse esmase anonüümse kirjutise autoriks, mida Höflinger siiski eitas.¹⁷⁶ Ta oli aga kindlasti tartlastest kõige pädevam sel teemal sõna võtma. Fotolitograafia kasutamist on oletatud tema 1859. aastal valminud korporatsiooni Estonia grupipildi puhul.¹⁷⁷

¹⁶⁸ EAA 1185-1-357, l 16, 18; EAA 2569-1-49, l 30p.

¹⁶⁹ EAA 1185-1-355, l 94; DZ, 09.09.1860.

¹⁷⁰ Samas, l 74–75p.

¹⁷¹ EAA 1185-1-354, l 10p; Deutschbaltisches biographisches Lexikon 1710–1960. Lk 722.

¹⁷² DZ, 09.09.1860.

¹⁷³ DZ, 12.09.1860.

¹⁷⁴ DZ, 23.09.1860.

¹⁷⁵ Album von Dorpat und Umgebungen. Dorpat: L. Höflinger, 1860; DZ, 09.09.1860; DZ, 23.09.1860; DZ, 26.09.1860; DZ, 28.09.1860; DZ, 30.09.1860.

¹⁷⁶ DZ, 26.09.1860; DZ, 28.09.1860.

¹⁷⁷ Arus, Anne; Sillamaa, Vilja. Tartu Ülikooli kunstmuuseumi litograafiate konserveerimisest. – Renovatum Anno 2012. Lk 50–51.

Oma fotolitograafilistele katsetele püüdis Carl tunnustust saada ka väljaspool Balti kubermange. Akadeemik Jacobi esitles augustis 1860 tema nimel Peterburi Teaduste Akadeemia füüsika-matemaatika osakonna koosolekul litograafiakivi, mille kujutis oli saadud grupifotolt. Carl palus akadeemiat, et see laseks mõnel osaval litograafil kivilt äratõmbeid valmistada. Palve anti lahendada akadeemia litograafile Münsterile.¹⁷⁸ Münster ei pidanud Carli tööd lõplikult lahendatuks, tema hinnangul oli seda vaja veel mitmest aspektist täiendada.¹⁷⁹ Tartu näitusel olnud portreed, mis hiljem Peterburi järele saadeti, ei paista enam mingit kõneainet tekitanud olevat.¹⁸⁰ Mõni aasta hiljem meenutab Carl ise mitut sellega seoses ettevõtetud reisi Peterburi ning kiitust ja tunnustust, mille osaliseks ta olevat akadeemia poolt saanud.¹⁸¹

1.1.3 Ettevõtte laienemine raamatutrükimisse ja fotograafiasse ning pankrot

Samal ajal katsetega ühendada fotograafia ja litograafia laiendas Carl oma ettevõtte tegevust veel ühele lähedasele tööalale ja avas raamatutrükikoja. Tagantjärele põhjendas ta seda sammu sooviga teatud litograafiatöökajale laekuvaid tellimusi väiksema vaevaga valmistada.¹⁸² Vastava loa väljastas Liivimaa kubermanguvalitsus talle 27. novembril 1858.¹⁸³ Trükikoja rajamine teostus aga alles 1859. aasta jooksul. Taas oli vaja leida rahalisi toetajaid. Seekordseks suurtoetajaks sai Õpetatud Eesti Seltsi president parun Carl Bruiningk, kes lubas ka edaspidi jooksvalt abiks olla.¹⁸⁴ Tuge küsis ta ka teistelt. Näiteks püüdis Carl 1859. aasta juunis saada laenu Liivimaa Üldkasulikult ja Ökonoomiliselt Sotsieteedilt: trükimasin oli selleks ajaks juba hangitud, osa rahast oli aga uue tööharu käivitamiseks veel puudu.¹⁸⁵ Laenuaotluse rahuldamise kohta teavet ei ole.

Sama aasta 11. septembril kuulutas Carl Dörptsche Zeitungis vahendusel raamatutrükikoja avamisest.¹⁸⁶ Juba varem oli ta levitanud vastavasisulist ringkirja.¹⁸⁷ Vajalik tööjõud leiti Berliinist kahe Preisi alama näol, järgmise aasta oktoobris lisandus neile veel üks austerlane ja kaks preislasi.¹⁸⁸ Avapidu toimus 24. septembril ja seda kajastati Inlandi veergudel. Arvukate külaliste seas olid esindatud nii ametnikud, kaupmehed, õpetlased, kunstnikud kui ka ettevõtjad. Raehärra ja

¹⁷⁸ Bulletin de l'Académie impériale des sciences de St.-Pétersbourg. Tome seconde. St.-Pétersbourg, 1860. Veerg 431.

¹⁷⁹ Bulletin de l'Académie impériale des sciences de St.-Pétersbourg. Tome troisième. St.-Pétersbourg, 1861. Veerg 50.

¹⁸⁰ Samas. Veerg 52; EAA 1185-1-357, l 16.

¹⁸¹ EAA 995-1-10881, l 53–54p.

¹⁸² EAA 1185-1-351, l 11–11p.

¹⁸³ EAA 1880-2-458, l 233–233p.

¹⁸⁴ Das Inland, 28.09.1859; Bruiningk, Hermann. Das Geschlecht von Bruiningk in Livland. Riga: Kymmell, 1913. Lk 62–64. Carl Schulz on valmistanud Bruiningkist 1860. aastal litograafilise portree ning 1858. aastal litograafilise vaate tema Palupera mõisast (EAA 321-1-125, l 62; Bruiningk, H. Das Geschlecht von Bruiningk. Lk 62).

¹⁸⁵ EAA 1185-1-343, l 41.

¹⁸⁶ DZ, 11.09.1859.

¹⁸⁷ Das Inland, 31.08.1859.

¹⁸⁸ EAA 1880-2-1068, l 106, 114.

raamatukaupmees Karow pidas kõne, osalejatele tutvustati trükikoja masinaid ja tööd ning nende autogrammidest valmistati peo jooksul kõigile litograafiline mälestusleht.¹⁸⁹

Trükikoja avamiskuulutus soovitas Carl oma ettevõtet kõikvõimalike trükitööde, eriti teaduslike trükiste jaoks.¹⁹⁰ Viimane osa näib Tartu publikut kõnetanud olevat – mitmete pisitrükiste kõrval on trükikoja toodangust teada erinevad dissertatsioonid ja teaduspublikatsioonid (Lisa 8). Lisatööharu paisutas ettevõtte suurust märkimisväärselt. 1859. aasta novembris koliti Raekoja platsilt Rüütli ja Gildi tänava nurgale van der Belleni majja.¹⁹¹ 1860. aasta juuniks oli trükikoda mahult peaaegu kolmekordistunud ning vajas töökorralduse kiiremaks ja odavamaks muutmiseks käsipressidelt trükimasinale üleminemist. Sel eesmärgil pöördus Carl taas Liivimaa Üldkasuliku ja Ökonoomilise Sotsieteedi poole palvega laenata raha.¹⁹² Vajaliku kapitali laenas talle lõpuks rentnik Carl Rings ning välismaalt telliti kiirpress. Kasutusse Carl seda enam võtta ei jõudnud. Kuna suur töökoormus hakkas tal üle jõu käima, haigestus ta oma sõnade järgi närvipalavikku ning otsustas oma majaarsti pealekäimisel trükikoja pidamisest loobuda.¹⁹³ Kevadel 1861 sai trükikoja uueks omanikuks korduvalt mainitud raamatukaupmees Karow.¹⁹⁴

Uues olukorras vaid litograafiatöökajaga jätkates olid ettevõtte ruumivajadused taas muutunud. 1861. aasta juunist üüris Carl jälle ruume Raekoja platsil, seekord tõelise riiginõuniku von Stiernhielmi majas, kus tema päralt oli kogu teine korrus: saal, kaheksa tuba, köök ja sahver.¹⁹⁵ Riskialdis ettevõtja ei lasknud end eelnevast ebaõnnestumisest heidutada ning asus peatselt uues suunas laiendamist ette valmistama. Seekordne plaan oli avada fotoateljee. 1860. aastaid iseloomustab Eesti fotograafiamaastikul konkurentsi kiire tihenemine.¹⁹⁶ Selle taga oli visiitkaartformaadi (umbes 5,5×9 cm) kasutuselevõtt, millega kaasnes 1860. aasta ümber fotograafia ulatuslik levik Euroopas.¹⁹⁷ Sarnast levikut on märgata ka Tartus. Umbes samal ajal Carliga avasid linnas fotoateljee veel C. Ramberg ja Jakob Muhly, mõlemat ootas aga ees väga lühike karjäär ning nende ettevõtted vahetasid peatselt omanikku.¹⁹⁸ Ettevaatavalt ei pääsenud ebaõnnestumisest ka Carl, kuid tema oli kolmest ainus, kes suutis läbikukkumisest taastuda.

Seekord otsustas ta oma töökoormat jagada ning leidis endale äripartneri, kelleks sai Eduard

¹⁸⁹ Das Inland, 28.09.1859.

¹⁹⁰ DZ, 11.09.1859.

¹⁹¹ DZ, 03.11.1859.

¹⁹² EAA 1185-1-351, l 11–11p.

¹⁹³ EAA 995-1-10881, l 53–54p.

¹⁹⁴ EAA 1880-2-458, l 248–248p; DZ, 08.11.1861.

¹⁹⁵ EAA 995-1-10881, l 15–15p.

¹⁹⁶ Liibek, T. Fotograafiakultuur Eestis 1839–1895. Lk 97.

¹⁹⁷ Starl, Timm. Sammelfotos und Bildserien. Geschäft, Technik, Vertrieb. – Fotogeschichte, Heft 9, Jg. 3, 1983. Lk 6.

¹⁹⁸ Lepa, S. Esimesed paiksed fotograafid Tartus (1855–1870). Lk 109–110.

Ivanson. Ivanson töötas 1858. aastast Carli varasemal ametikohal Höflingeri litograafiatöökojas joonistajana ning tema joonistuste põhjal olid valminud mitmed Höflingeri 1860. aasta Tartu albumisse kuulunud litograafiad.¹⁹⁹ Aastatel 1860–1861 täiendas ta end välismaal nii litograafias kui ka joonistamises.²⁰⁰ Taas Tartus, plaanis ta 1862. aastal hakata valmistama vasegravüüre.²⁰¹ Selle asemel otsustas ta Carliga ühissettevõtte rajamise kasuks.

Ühine lito- ja fotograafiaga tegelev ateljee, nime all Schulz & Ivanson, avati 1863. aasta jaanuaris. Fotostudio valmistas huvilistest nii portree- kui ka grupifotosid (Lisa 9).²⁰² Fotoateljee tarbeks ehitati Stiernhielmi hoone külge klaasmaja.²⁰³ Ivanson tausta arvestades võib oletada, et ühissetevõttes keskendus tema litograafia osakonnale, Carl sai aga selle arvelt rohkem aega fotograafiale pühendumiseks. Kevade jooksul jõudsid äripartnerid veel ateljee sisseseadet uuendada ning asusid valmistama sel ajal populaarsust kogunud fotoportreedega kaunistatud kirjababerit.²⁰⁴ Teadmata põhjusel jäi kahe litograafi partnerlus aga lühikeseks – juba sama aasta augustis naasis Ivanson Höflingeri teenistusse ning Carl võttis kahasse peetud ettevõtte täies mahus oma õlule.²⁰⁵ Hiljem ise rahalistes raskustes olles heitis ta Ivansonile ette 1300 hõberubla ulatuses kahju tekitamist.²⁰⁶

Fotoateljee jätkas portreefotode valmistamist (Lisa 10). Uue sissetulekuallikana hakkas ettevõtte avalikult müüma tuntud isikute portreefotosid. Kuulsuste portreedede valmistamisega oli Carl ka litograafiaga tegeledes kokku puutunud.²⁰⁷ Fotograafia oli aga kindlalt seda turgu vallutama asunud. Tartu polettidele olid kuulsuste fotoportreed jõudnud 1860. aastate algul aastalaatu külasthanud kaupmeeste kaudu, sealt levisid Euroopa tähtsamate isikute fotod ka kohalike raamatukaupmeeste sortimenti. Linna fotoateljeedest hakkas teadaolevalt esimesena kuulsuste portreefotosid müüma Höflingeri ettevõtte 1863. aastal.²⁰⁸ Carlilt on teada vaid kaks vastavasisulist reklaami 1864. aasta teisest poolest, kuid jäädvustatud olid Tartu kontekstis kindlasti tuntud ja hinnatud isikud.²⁰⁹

¹⁹⁹ Lexikon Baltischer Künstler. Lk 75–76; Das Inland, 31.10.1860.

²⁰⁰ Sitzungsberichte der Naturforscher-Gesellschaft zu Dorpat in den Jahren 1853 bis 1860. Dorpat: H. Laakmann, 1861. Lk 428, 453–454, 462; Sitzungsberichte der Naturforscher-Gesellschaft zu Dorpat in den Jahren 1861 bis 1869. Dorpat: W. Gläser, 1869. Lk 4, 41.

²⁰¹ Sitzungsberichte der Naturforscher-Gesellschaft zu Dorpat in den Jahren 1861 bis 1869. Lk 38, 66.

²⁰² Dorpater Tagesblatt (DTb), 07.01.1863.

²⁰³ DTb, 07.01.1863; EAA 995-1-10881, l 10–10p.

²⁰⁴ DTb, 07.05.1863.

²⁰⁵ DTb, 08.08.1863; DTb, 29.08.1863.

²⁰⁶ EAA 995-1-10881, l 53–54p.

²⁰⁷ 1863. aasta lõpus sai Tartu üksiktsensorilt loa Johann Woldemar Jannseni portree trükkimiseks (EAA 321-1-126, l 31p; vt Tartu Ülikooli Raamatukogu (ÜR) 973).

²⁰⁸ Lepa, S. Esimesed paiksed fotograafid Tartus (1855–1870). Lk 114–117.

²⁰⁹ Kuulutused nimetavad Tartu õpperingkonna kuraatorit krahv Alexander von Keyserlingi, hiljuti surnud kommertsbürgermeistril Carl Gustav Brocki ja väikegildi oldermanni Detloff Heinrich Fischerit (DTb, 10.07.1864; DZ, 27.11.1864).

Pingutustest hoolimata ei suutnud Carl omal käel ettevõtet edukalt ära majandada. Detsembris 1863 oli ta sunnitud võtma Karowilt 5000 hõberubla laenu.²¹⁰ Abi ei olnud ka portreefotode hindade alandamisest.²¹¹ Litograafiatöökoja päästmiseks püüdis ta fotograafiaga tegevuse lõpetada. Novembris 1864 otsis Carl nii lähemalt kui ka kaugemalt oma fotoateljeele võimalikke ostjaid või üürnikke.²¹² Huvilisi aga ei leidunud ning nii jätkas ta fotograafiliste ülesvõtete valmistamist.²¹³ Selleks ajaks olid ettevõtte raskused aga kasvanud ületamatuks.

1865. aasta veebruari alguses pöördus Carl Tartu rae poole palvega algatada tema suhtes konkursiasi, kuna ta polnud enam võimeline võlausaldajate ees oma kohustusi täitma.²¹⁴ Kogu tema võlakoores ulatus umbes 6500 hõberublani. Põhiosa sellest moodustas Karowilt saadud laen (vahepeal oli selle üle võtnud A. Bruiningk), kuid eelmise aasta suvest oli tasumata ka üür ning äialt aastate eest saadud ettevõtte algkapital.²¹⁵ Võlgade katteks korraldati Carli isikliku ja ettevõtte juurde kuuluva vara oksjon, millest laekus 509,10 rubla.²¹⁶ Oksjonile läks ka fotoateljee tarbeks püstitatud klaashoone. Selle ostis 150 rubla eest majaomanik Stiernhielm, kes, nagu selgus, polnud juurdeehituseks kunagi luba andnud.²¹⁷ Pärast kohtukulude mahaarvestamist ja väiksemate summade lisandumist loeti Carli koguvaraks 584,17 hõberubla.²¹⁸

Kohtumenetluse raames koostatud varaloend ja oksjoniprotokoll võimaldavad kergelt sissevaadet ettevõttesse või vähemalt selle masinaparki. Litograafiatöökojas oli kaks litograafiapressi ning üle saja litokivi, masin reljeefsete esemete kujutise litokivile kandmiseks, kalender paberipinna silendamiseks ning pakkpress paberi sirgendamiseks. Ühe litograafiapressi sai Carl endale jätta, põhiosa ülejäänud seadmetest omandas oksjonil sigarivabrikant C. F. Toepffer. Fotoateljee juurde kuulusid suur ja väike fotoaparaat, neist kallima ostis oksjonil Höflinger, odavama keegi Weber. Fotostuudiot sisustas tõenäoliselt veel kangaga kaetud raam, mida kasutati pildistamisel taustana, samuti mõned toolid, kuigi neid on juba kodumajapidamisse kuuluvast võimatu eristada.²¹⁹ Huvitaval kombel ei leia ei varaloendist ega oksjoniprotokollist mitmeid teisi fotograafi töös vajalikke esemeid, nagu pikkade säritusaegade tõttu kasutatavaid peatugesid ning klaasplaate negatiivide jaoks. Võimalik, et osa tarvikuid müüs Carl enne varaloendi koostamist ise, näiteks

²¹⁰ EAA 995-1-10881, l 12–12p.

²¹¹ Hind langes neljalt rublalt tosina eest 1863. aasta septembris kolmele rublale 1864. aasta aprillis (DTb, 07.09.1863; DTb, 27.04.1864).

²¹² DZ, 18.11.1864; Revalsche Zeitung (RvZ), 25.11.1864.

²¹³ DZ, 14.12.1864.

²¹⁴ EAA 995-1-10881, l 1.

²¹⁵ Samas, l 12–12p, 14–14p, 52–52p, 102–114p.

²¹⁶ Samas, l 35–36p.

²¹⁷ Samas, l 10–10p, 41, 102–114p.

²¹⁸ Samas, l 102–114p.

²¹⁹ Samas, l 28–28p, 35–36p. Toepffer valmistas litograafiaid vaid oma sigarivabriku tarbeks (EAA 1880-2-458, l 272).

pakkus ta ajakirjanduses fotode ja litograafiate katmiseks sobilikku lakki.²²⁰

Argumenteerides talle osaks saanud suure konkurentsi, äralangenud toetuse, kõrgete töötasude ja üürihindade, oma endise äripartneri puuduste, trükikoja müügi ja muuga, taotles Carl konkursist vabastamist temast sõltumatutel asjaoludel pankrotistumise pärast.²²¹ Tartu rae seisukohalt tõestas ta oma põhjendustega just majanduslikku ebaõnnestumist enda kergemeelse tegutsemise pärast, asjaolude ettearvamatust siinpuhul süüdistada ei saanud. Oktoobris 1866 jõudis Tartu raad kohtulahendini, pankrotivara jaotati võlausaldajate vahel ning kohtuasi kuulutati lõpetatuks.²²²

1.2 Taasavatud fotoateljee spetsialiseerumine ning sellega kaasnenud edu (1866–1881)

Sellega tekkis Carli ärilisse tegevusse väike auk, siiski jõudis ta juba enne lõpliku kohtuotsuse langetamist oma ettevõtte taasavada. 1866. aasta aprilli lõpus reklaamis ta end taas fotograafi ja litograafina, piirdudes fotograafia puhul esmalt vaid ateljeeväliste tellimuste täitmisega.²²³ Pildistamisruumidega fotoateljee avas ta suvel.²²⁴ Tõenäoliselt eelnevast läbikukkumisest mõjutatuna langetas Carl oma fotograafikarjääris julge otsuse ja keskendus töös muule kui fotograafidele tavapäraselt põhisissetuleku toovale portreefotograafiale. Selle asemel spetsialiseerus Carl kohavaadetele ja suurtele grupifotodele. Teadaolevalt on ta ainus 19. sajandi fotograaf Eestis, kes fotoportreede valmistamisele nii tugevalt selja pööras. Otsus õigustas end aga igati, sellest sai tema suure edu alus. Taasavatud ettevõtte asus Rüütli ja Kүүtri tänava nurgal J. R. Schrammi väikeses majas.²²⁵ Järgmine tööruumide vahetus kaheksa aastat hiljem peegeldas juba ettevõtte edu: uued ruumid mitte ei üüritud, vaid omandati koos kinnisvaraga.

5. mail 1874 ostis Carl 9000 hõberubla eest vendadelt Dukowskytel Ülikooli ja Vanemuise (siis Vana ja Aia) tänava nurgal, nn Thuni mäe jalamil asuva kinnistu.²²⁶ Umbes nädal hiljem tegutses seal ka juba tema ümberkolitud litograafiatöökoda ja fotoateljee.²²⁷ Krundi tegi Carli jaoks väärtuslikuks Vana tänava poolsel küljel asuv maja, kuhu rajati paar aastat varem fotoateljee ruumid. 1872 aastal sõlmisid vennad Dukowskyd sama aasta 20. maist kuus aastat kehtiva rendilepingu Woldemar von Schröderiga, kellele anti luba hoone teine korrus fotoateljee tarbeks

²²⁰ DZ, 27.03.1865. Laki head kvaliteeti kinnitasid Schlater ja Höflinger.

²²¹ EAA 995-1-10881, l 53–54p.

²²² Samas, l 102–114p.

²²³ Neue Dörptsche Zeitung (NDZ), 30.04.1866.

²²⁴ NDZ, 21.07.1866.

²²⁵ NDZ, 30.04.1866; NDZ, 15.08.1866.

²²⁶ EAA 2381-2-1144, l 78–79p. Krunt oli müügis juba 1871. aastal (NDZ, 12.08.1871). Vanemuise tänava alguses paiknev mägi sai nime 19. sajandi algusest jalamil kauplust omanud bürgermeistrilt ja kaupmehelt Peter Martin Thunilt (Hermann, U[no]. Tähtsamaid Tartu mäenimesid. – Keel ja Kirjandus, nr 10, 1965. Lk 633).

²²⁷ NDZ, 13.05.1874.

ümber ehitada (Lisa 11).²²⁸ Schröder oli eelmisel aastal haiguse tõttu katkestanud meditsiinstuudiumi Tartu Ülikoolis ning õppinud Berliinis fotograafiat.²²⁹ Ehitusprojekt sai linnalt kinnituse 17. mail.²³⁰ Septembris avas Schröder fotoateljee, võttes üle sama aasta mais Tartus tegevuse lõpetanud Johannes Behse fotoateljee sisseseade.²³¹

Schröder lahkus Tartust juba järgmisel aastal, et kubermangu pealinnas Riias tegevust jätkata, 1874. aastal naasis ta aga õpingute juurde Tartu Ülikoolis.²³² Septembris 1873 sõlmisid vennad Dukowskyd uue lepingu, millega endine rentnik asendus fotograaf Theodor Johniga. Lepingut pikendati kuue aasta võrra ehk 20. maini 1884.²³³ See viitab sellele, et 1870. aastal Schlateri fotoateljee ostnud Johnil²³⁴ oli tõsine plaan oma ateljeeruumid ümber kolida. 1874. aastal sõlmitud ostumüügilepinguga kohustus Carl endiste omanike sõlmitud rendilepinguid austama, sealhulgas ka Johni oma.²³⁵ Nii oligi ta sunnitud ateljee uuel kinnistul ajutiselt avama väljaspool selleks sobilikke ruume.²³⁶ See olukord polnud aga selgelt Carli huvides ning ta üritas kohtu abil oma üürnikust vabaneda. Detsembris pöördus ta Tartu foogtikohtu poole palvega Johni leping tühistada, kuna viimane oli väidetavalt rikkunud üht lepingupunkti, üürides oma kasutuses olevaid ruume edasi.²³⁷ Kohtuprotsessi ajal, märtsis 1875 taasavas John Schröderi endistes ruumides fotoateljee, kus tegi kõiki töid tema abilise.²³⁸ Lõpuks jõudsid kaks fotograafi kohtuväliselt kokkuleppeni ning juunis 1875 loovutas John 1000 hõberubla eest fotoateljee ruumid.²³⁹ Tartu Linna Vastastikuse Tulekindlustusseltsi 1873. aasta protokollis oli see ateljee juurdeehituse väärtuseks hinnatud summa.²⁴⁰ Fotostuudio ostust teavitas Carl laiemat avalikkust kuu aega hiljem.²⁴¹

Paar aastat pärast ateljeeruumide enda kasutusse saamist otsustas Carl suhteliselt hiljuti valminud tööruumid ümber paigutada krundi Aia tänava äärde jäävasse hoovimajja, mida seni kasutati majapidamishoonena.²⁴² Esimesed märgid ehitustegevusest või vähemalt selle planeerimisest pärinevad 1877. aasta lõpust, mil Tartu kammerkohus kinnitas projekti, mille järgi pidi ehitatama

²²⁸ EAA 996-4-5671, l 3–3p.

²²⁹ Album Livonorum. Lübeck: Philisterverein der Livonia, 1972. Lk 221; Nordlivländische Zeitung (NIZ), 20.01.1898.

²³⁰ EAA 2623-1-115, l 8.

²³¹ NDZ, 27.04.1872; NDZ, 17.05.1872; NDZ, 09.09.1872. Kuberneril loa Behse fotoateljeed edasi pidada sai Schröder alles jaanuaris 1873 (EAA 1880-2-458, l 526).

²³² Album Livonorum. Lk 221.

²³³ EAA 996-4-5671, l 2.

²³⁴ Lepa, S. Esimesed paiksed fotograafid Tartus (1855–1870). Lk 107.

²³⁵ EAA 2381-2-1144, l 78–79p.

²³⁶ NDZ, 13.05.1874; NDZ, 22.05.1874.

²³⁷ EAA 996-4-5671, l 1–1p.

²³⁸ NDZ, 01.03.1875.

²³⁹ EAA 2381-2-1144, l 84–84p; EAA 996-4-5671, l 19.

²⁴⁰ EAA 3568-1-240, l 3.

²⁴¹ NDZ, 09.08.1875.

²⁴² EAA 3568-1-240, l 1.

eelmainitud hoone tänavapoolsele fassaadile uks ja aknad.²⁴³ Esmane projekt aga ei teostunud, järgmise aasta hiliskevadel kinnitati uus projekt ning sellele oli märgitud mõnevõrra suurejoonelisem fassaad (Lisa 12).²⁴⁴ Sellisena või vähemalt sellelähedasena võib hoonet näha ka hilisematel fotodel.²⁴⁵ 1878. aasta novembri lõpus olid ehitustööd veel pooleli – endise majapidamishoone asemele oli kerkinud kahekorruline telliskividest kõrvalhoone, kuid ruumides, muu seas teisele korrusele rajatavates ateljeeruumides olid tööd veel pooleli.²⁴⁶ Paralleelselt ehitati ümber ka endised ateljeeruumid Vana tänava ääres.²⁴⁷ Ehitustööde jaoks laenas Carl oma Viinis elavalt õelt Apollonialt 1500 rubla,²⁴⁸ hoonete koguväärtus kasvas ehitustöödega 10 400 rublalt 20 000 rublale.²⁴⁹ Perekonnamälestuste järgi oli juhtiv jõud ümberehituste juures Carli naine Julie, kuna mees viibis samal ajal reisil.²⁵⁰ Ehitustööd kestsid järgmise aastani. Uued ateljeeruumid avati juunis 1879.²⁵¹

Kuigi fotoateljeed olid väikeettevõtted, ei saanud nad tavaliselt siiski vaid omaniku jõul toimida. Seoses klaasnegatiivide ja paberpositiivide kasutuselevõttuga 1850. aastatel toimus fotograafias ametite spetsialiseerumine: klienditeenindajatenä rakendati tööle vastuvõtudaame, ateljee kõõgipoolel töötasid laborandid ja kopeerijad, samuti retušeerijad ja koloreerijad, suuremates ettevõtetes vajutasid fotoaparaadi päästikule ateljeejuhataja asemel operaatorid, oma osa oli kanda ka juhataja pereliikmetel.²⁵² Tavapärase meetod fotograafi ameti omandamiseks oli aga fotoateljees õpipoisi või abilisena töötamine.²⁵³ Wilhelm Stieda eestvedamisel 28. novembril 1878. aastal Tartus korraldatud ettevõtlusloenduse andmetel töötas linna fotoateljeedes keskmiselt 1,5 õpipoissi ning 1,25 abilist ja töötajat, täpsemalt oli Tartu neljast fotostuudiost kahel üks alluv, ühel kolm ning ühel kuus alluvat.²⁵⁴ Carli fotoateljee tööjõu kohta on teada vähe. Üksikutel juhtudel otsis ta endale õpipoisse ajalehtede vahendusel,²⁵⁵ tavaliselt olid need üleskutsed mõeldud aga tema

²⁴³ EAA 3828-1-216, l 130. Eesti Hüpoteegipanga 1935. aasta kinnisvara hindamistabeli põhjal ehitati samal aastal ka mitu hoonet hoovis (EAA 2110-1-4072, l 12–13).

²⁴⁴ EAA 3828-1-217, l 86.

²⁴⁵ Nt DSHI 110 Schulz/Meyer 2, l 67.

²⁴⁶ EAA 3568-1-240, l 4–4p.

²⁴⁷ Samas, l 4–4p; EAA 3828-1-217, l 66, 91.

²⁴⁸ LVVA 1380-5-8679, l 3p.

²⁴⁹ EAA 3568-1-240, l 4–4p.

²⁵⁰ DSHI 110 Schulz/Meyer 2, l 33.

²⁵¹ NDZ, 14.06.1879.

²⁵² Hoerner, Ludwig. „Photographen-Gehilfen”. Zur Geschichte eines Berufsstandes und der Gehilfenvereine in Deutschland. – Fotogeschichte, Heft 39, Jg. 11, 1991. Lk 18–22; Starl, Timm. „Beim Photographieren ist das Geschäft die Hauptsache”. Zur Ökonomie der Photographie. – Zwischen Biedermeier und Gründerzeit. Deutschland in frühen Photographien 1840–1890 aus der Sammlung Siegert. Hg. Ulrich Pohlmann ja Dietmar Siegert. München: Schirmer/Mosel, 2012. Lk 336.

²⁵³ Liibek, T. Fotograafiakultuur Eestis 1839–1895. Lk 159.

²⁵⁴ Stieda, Wilhelm. Die gewerbliche Tätigkeit in der Stadt Dorpat. Ergebnisse der Gewerbezahlungen vom 28. November 1878. Dorpat: H. Laakmann, 1879. Lk 29, VI, XIV–XV. 1878. aastal pidasid Tartus fotoateljeed C. Schulz, Th. John, P. Barth ja R. Sachker (EAA 296-5-1711, l 193).

²⁵⁵ Nt DZ, 26.09.1872; NDZ, 13.09.1876.

litograafiatöökoja jaoks.²⁵⁶ Nimeliselt on tema juures õppinud ja töötanud isikuid teada vähe.²⁵⁷ 1879. ja 1880. aastast on Carli alluvusest teada operaatorid G. Jaanson ja Hugo Hoffers, kes olid seotud fotoateljee tugevama sisenemisega portreefotograafiasse (vt pt 1.2.5).

Fotoateljee kõrval jätkas tööd ka litograafiatöökoda. Fotograafia levik kindlasti vähendas teatud valdkondades huvi ja vajadust litograafia järele. Samas jätkas Carl litograafiliste vaadetega kirjapaberi valmistamist ka ajal, kui ta juba Tartu fotode müümisega tegeles.²⁵⁸ Litograafiat kasutati dokumendiplankide trükkimisel, nagu neid vajati põllumajanduses²⁵⁹ või eraettevõtetes arvete jaoks (Lisa 13).²⁶⁰ Ettevõtetele valmistas Carl veel värvitrükis tooteetikette.²⁶¹ Litograafiatöökoja täita olid ka visiitkaartide ning ürituste kutsete tellimused.²⁶² Litograafiat kasutati ulatuslikult kaartide ja plaanide trükkimisel ning selle tööga puutus Carli ettevõtte samuti kokku.²⁶³ Jätkuvalt valmisid algselt litograafiatöökoja avamise ajendiks toodud teadustööde illustratsioonid.²⁶⁴ Louis Höflinger jäi Tartus Carli ainsaks konkurendiks litograafia vallas kuni 1876. aastani, mil ta oma töökoja raamatutrükkal Heinrich Laakmannile müüs.²⁶⁵

Carli juba eelnevalt avaldunud valmisolek uute menetluste kasutuselevõtuks ja eksperimenteerimiseks oli tal trükkimisega seotud tegevuses jätkuvalt märgatav. 1877. aastal asus ta valmistama töid „muutumatus valgustrükis”.²⁶⁶ 1860. aastate lõpus Euroopas laiemalt levima hakanud kollotüüpia ehk valgustrükk kasutas trükiplaadile kujutise tekitamiseks valgustundlikku želatiini ning oli rohkelt kasutuses ka fotode kopeerimisel.²⁶⁷ Kollotüüpia muutumatu kvaliteet oli tähtis seepärast, et fotograafias kasutatavad albumiinpaberid ei töötanud oma välimusega kujutise pikalt teravana säilimist, olles tihti juba poes hägusad ja plekilised.²⁶⁸ Rigasche Zeitungis ilmus

²⁵⁶ Nt Eesti Postimees (EPm), 04.10.1872; NDZ, 17.05.1880.

²⁵⁷ Näiteks oli 1867. aastast tema õpipoisiks tulevane kunstnik Oskar Hoffmann, kes aga lepingu kunstiõpingute huvides katkestas (EAA 996-4-5584; Erm, Voldemar. Maalikunstnik Oskar Hoffmann. 120 aastat sünnist. – Lähtemeistrid. Artikleid ja uurimusi 19. sajandi Eesti kunstist. Tallinn: Kunst, 1984. Lk 107).

²⁵⁸ NDZ, 10.05.1875.

²⁵⁹ NDZ, 28.09.1874.

²⁶⁰ Nt EAA 1645-1-3; EAA 2341-1-6.

²⁶¹ Näiteks trükiti Carli litograafiatöökogas 1875. aastal C. Schasminile pudelietikette (EAA 995-1-15517). Vaata töönäidet: Sepp, Andres. Õllelinn Tartu. Pühendatud A. Le Coq'i 200. sünnipäevale. Tartu: AS A. Le Coq, 2007. Lk 67.

²⁶² NDZ, 02.12.1875; nt EAA 1843-1-241; EAA 1844-1-23.

²⁶³ Näiteks 1867. aasta Liivimaa raudteeprojekti kaart (NDZ, 25.02.1867), 1867. aasta Wiekmanni Riia plaan (Rigasche Stadtblätter, 23.11.1867).

²⁶⁴ NDZ, 09.02.1880.

²⁶⁵ EPm, 12.05.1876; EAA 1880-2-458, l 615.

²⁶⁶ NDZ, 12.05.1877.

²⁶⁷ op ten Höfel, Klaus. Photochemie und Phototechnik von 1855 bis 1880. – „In unnachahmlicher Treue”. Photographie im 19. Jahrhundert – ihre Geschichte in den deutschsprachigen Ländern. Köln: Museen der Stadt Köln, [1979]. Lk 87–88.

²⁶⁸ Neite, Werner. Der Verkauf photographischer Bilder in den frühen Jahren der Photographie. Beispiel: Köln. – Silber und Salz. Zur Frühzeit der Photographie im deutschen Sprachraum, 1839–1860. Hg. Bodo von Dewitz, Reinhard Matz. Köln/Heidelberg: Edition Braus, 1989. Lk 557.

järgmise aasta jooksul kaks artiklit, mis keskendusid Carli tegevusele kollotüüpias. Tema looduse, graafika, fotode ja joonistuste alusel valminud tööd said kiita oma originaaltruuduse poolest. Uus menetlus võimaldas ettevõttel litograafiaga võrreldes odavamalt ja suurema tiraažiga äratõmbeid valmistada – nii oli Carl 1878. aasta detsembriks tänu oskuste edasisele lihvimisele võimeline valmistama ühelt trükiplaadilt 2000 suurkvartformaadis (umbes 24×30 cm) eksemplari.²⁶⁹ Väidetavalt oli Carl Balti kubermangudes esimene, kes kollotüüpiaga tegelema hakkas.²⁷⁰ Oma tööga äratas ta tähelepanu ka Peterburis, kust tuli mitmeid keerukaid kartograafilisi tellimusi, ning pälvis kiitust selle ala ühe autoriteedi, Viini õukonnafotograafi Josef Löwy käest.²⁷¹

1.2.1 Grupifotod

C. Schulzi fotoateljee spetsialiseerumine grupifotodele väljendub juba esimestel aastatel pärast ettevõtte taasasutamist 1866. aastal. 1868. aastal kinkis Carl Õpetatud Eesti Seltsile viimase paari aasta jooksul valminud, põhiliselt Tartu tudengeid kujutavaid grupifotosid.²⁷² 1868. aasta sügissemestril pildistas ta üles kõik ülikooli juures tegutsevad korporatsioonid.²⁷³ Veel samal aastal jõudsid fotod ka avalikku müüki ning püsisid ateljee tootevalikus paar aastakümnet.²⁷⁴ Carli rõhuasetus oli just suureformaadiliste grupifotode valmistamisel. Sellel alal ei olnud ta Tartu fotograafidest küll esimene, näiteks leiab korporatsiooniarhiividest Peter Barthi 1860. aastatel tehtud grupifotosid, mis ületavad suuruselt tavapärased visiitkaart- ja kabinetformaadid.²⁷⁵ Carli ambitsioonid olid aga suuremad. Tundub, et need ületasid ka tema sel ajal kasutatud tehnika võimalused. Mitme korporatsioonipildi puhul on märgata, et foto koosneb tegelikult kahest külitit kokku kleebitud fotopaberist.²⁷⁶ Seejuures ei olnud probleemiks piisavalt suure fotopaberi puudumine, vaid pigem fotokaamera, mis ei võimaldanud korraga jäädvustada suuremat kaadrit, kui üks paberipool nende grupifotode puhul katab (ühe suurema näite puhul umbes 20×22 cm).²⁷⁷ Peale selle on Carl pildistamishetkel puudunud isikuid nii üksikhaaval kui ka gruppina fotole juurde kleepinud. Sellist korrekturei on tehtud isegi aastate lõikes, näiteks on korporatsiooni Livonia 1868. aasta grupifotost antud aasta hiljem välja uute liikmetega foto (Lisa 14).²⁷⁸

²⁶⁹ Rigasche Zeitung (RgZ), 11.04.1878; RgZ, 15.12.1878.

²⁷⁰ RgZ, 28.11.1881.

²⁷¹ NDZ, 22.12.1878.

²⁷² Hartmann, Hermann Eduard. Das vaterländische Museum zu Dorpat oder die Sammlungen der gelehrten estnischen Gesellschaft und des Central-Museum vaterländischer Alterthümer der Kaiserlichen Universität zu Dorpat. Dorpat: H. Laakmann, 1871. Lk 263.

²⁷³ EAA 854-2-1080, pagineerimata.

²⁷⁴ NDZ, 28.09.1868; EAA 854-2-1080, pagineerimata.

²⁷⁵ Nt EAA 1844-1-169, foto 14.

²⁷⁶ Nt Arminia (Eesti Ajaloomuseum (AM) F 17840); Curonia (AM F 17968); Livonia (EAA 1844-1-113, foto 1).

²⁷⁷ AM F 17968.

²⁷⁸ Vt EAA 1844-1-113, foto 1; EAA 1844-1-115, foto 1.

Tehnilised puudujäägid olid aga ületatavad uue fototehnika hankimisega. 1871. aastal teatas Carl esimest korda võimekusest pildistada fotosid kuni suuruseni 12×20 tolli ehk umbes 30×50 cm, jäädvustades selliselt gruppe suuruses 100–150 isikut.²⁷⁹ Mõned kuud hiljem, tõenäoliselt tänu uue tehnika paremini käsitsemisele, tõusis ta võimekus juba 300-pealiste gruppide pildistamiseni.²⁸⁰ See oli muljetavaldav arv, arvestades, et 1864. aastal mahutas ta ühele pildile kuni 50 inimest.²⁸¹ 1868. aasta mitmest osast koosnevatest fotodest ületab selle piiri näiteks Curonia grupifoto umbes 80 isikuga. Nagu Carl järgnevatel aastatel ajalehekuulutustes täpsustas, oli ta endale ostnud nn rotatsiooniaparaadi, mis võimaldas tal pool horisonti teravalt ja loodustruult jäädvustada.²⁸² Rotatsiooniaparaat oli Saksa fototöösturi Eduard Liesegangi leiutatud tehniline lahendus suurte maastiku- ja grupifotode pildistamiseks, mille puhul kaasaegsetest lainurk-objektiividest ei piisanud. Pildistamise ajal liigutati vändaga klaasnegatiivi kaamera objektiivi suhtes ning valgustati seda järk-järgult läbi vertikaalse pilu, vähendades nii märkimisväärselt läätsest tulenevate optiliste moonutuste tekkimist (Lisa 15).²⁸³ Selle uuendusega saavutas Carl tähelepanuväärse edu oma konkurentide ees, kuna selline tehniline võimekus oli Balti kubermangude fotograafide seas kindlasti väga haruldane, kui mitte ainulaadne.²⁸⁴

Suureformaadiliste grupifotode pildistamine omas järgmistel aastatel ateljee kuulutustes tähtsat kohta.²⁸⁵ Uus tehnika leidis kohe väarikat kasutust. Neljast suurest baltisakslaste üliõpilaskorporatsioonist kolm tähistasid 1870. aastate algul oma asutamise 50. aastapäeva – Estonia 1871., Livonia 1872. ning Fraternitas Rigensis 1873. aastal.²⁸⁶ Pidustused meelitasid linna ka korporatsioonide endisi liikmeid. Carlile langes au oma uue tehnika abil valmistada kolmel juubelipeol osalenud korporante jäädvustavad grupifotod: 8. septembril 1871 Estoniast (150 isikut),²⁸⁷ 21. septembril 1872 Toomkiriku varemete ees võimlemisplatsil Livoniast (282 isikut)²⁸⁸ ning 23. jaanuaril 1873 Tartu Käsitöölise Seltsi maja ees Fraternitas Rigensisest (215 isikut) (Lisa 16).²⁸⁹ Kolm fotot püsisid mitu aastat ettevõtte esiletõstetumate müügiartiklite seas.²⁹⁰ Nagu

²⁷⁹ NDZ, 26.08.1871.

²⁸⁰ NDZ, 21.03.1872.

²⁸¹ DZ, 08.01.1864.

²⁸² NDZ, 21.03.1872; NDZ, 14.03.1874.

²⁸³ op ten Höfel, K. Photochemie und Phototechnik von 1855 bis 1880. Lk 89–90; Huttel, Klaus Peter. J. P. Eduard Liesegang (1838–1896). Ein Beitrag zur Unternehmensgeschichte der Fotoindustrie im 19. Jahrhundert. – Fotogeschichte, Heft 12, Jg. 4, 1984. Lk 6–7.

²⁸⁴ 1874. aastal teatas Dörptsche Zeitung, et fotograaf Koch pildistas Karl Ernst Baeri juubeli puhul oma uue rotatsiooniaparaadiga Baeri maja ja aeda (DZ, 29.08.1874). Tõenäoliselt oli selleks 1877. aastal Tartus lühiajaliselt fotoateljeed omanud August Koch, kelle tegevuse kohta on aga väga vähe teada (EAA 297-8-13, l 24, 41–41p).

²⁸⁵ Nt NDZ, 22.05.1874.

²⁸⁶ Neljas korporatsioon, Curonia, asutati 1808. aastal.

²⁸⁷ NDZ, 20.09.1871; EAA 1843-1-637, foto 1.

²⁸⁸ NDZ, 23.09.1872; DZ, 25.09.1872; EAA 1844-1-120, foto 1. Foto all on loendatud 273 isikut.

²⁸⁹ NDZ, 25.01.1873.

²⁹⁰ Nt NDZ, 10.12.1880. Samal aastal kavatses Carl negatiivid taaskasutusse võtta, 1886. aasta kataloogis neid enam ei

järgnevalt nähtub, tagasid need ka edu mitmetel näitustel. Korporatsioonide suurejooneliselt tähistatud tähtpäevad olid majanduslikult liialt tulusad, et piirduda vaid ühe grupifoto valmistamisega. Nii Estonia kui ka Livonia juubeli ajaks lasi Carl müüki erikujundusega Tartu vaadete seeria.²⁹¹ Fraternitas Rigensise juubelikaks mitmekesistas ta pakutavat tunduvalt: ta pildistas tähtpäevaga seotud üritustel ning valmistas reproduksioone korporatsiooni ja pidupäevaga seonduvast sümboolikast ja joonistustest, seda näiteks ka lambivarjude peale.²⁹²

1.2.2 Tartu vaated

Fotoateljee teise erioskuse, arhitektuuri- ja maastikufoto esimese väljundina alustas Carl Tartu fotode avalikuks müügiks valmistamist. Tartu fotode pildistamine ja müümine omas C. Schulzi fotoateljee jaoks aastakümneid keskset tähtsust aastakümneid ning ateljee poolt üles võetud kaadrid on olulised Tartu ajaloolise linnapildi jäädvustajad. 1860. aastad olid Eesti linnafotograafia jaoks tähtis kümnend. Järjekindlamalt hakati fotograafilisi linnavaateid müüma Tallinnas, esimesi teateid leiab ka Pärnu ja Viljandi fotode müügist.²⁹³ Arvestades litograafiliste linnavaadetega kirjapaberi menu eelnevatel aastatel, oli avalikkusel huvi Tartut jäädvustavate fotode vastu olemas. Carl ei olnud aga ülikoolilinnas esimene, kes selle turu avastas.

Karowi raamatupoes oli juba 1859. aastal müügil kirjapaber pildistatud Tartu vaadetega, fotograafi nende puhul teada pole.²⁹⁴ Kuigi ta seda kordagi kohaliku ajakirjanduse vahendusel ei kuulutanud, saab siiski kindlalt väita, et 1860. aastate alguses pildistas ja müüs Tartu fotosid ka Schlater. Seda reedavad erinevates kogudes mitmes eksemplaris säilinud fotod.²⁹⁵ Tema tegevus jätkus ka 1860. aastate lõpus, siis oli ta juba Carli otsene konkurent.²⁹⁶ 1863. ja 1866. aastal kuulutas visiitkaartformaadis Tartu fotode müümist Höflinger.²⁹⁷ Reklaami sõnastuse ning säilinud fotode alusel kujutasid need endast aga vaid fotograafilisi reproduksioone Tartu graafilistest vaadetest, sealhulgas ta enda 1860. aastal ilmunud albumi teostest.²⁹⁸

esine (NDZ, 06.11.1880; EAA 854-2-1080, pagineerimata).

²⁹¹ NDZ, 07.09.1871; NDZ, 19.09.1872.

²⁹² NDZ, 13.02.1873; DZ, 19.03.1873; NDZ, 04.09.1873.

²⁹³ Liibek, T. Fotograafiakultuur Eestis 1839–1895. Lk 182; Paatsi, V. Kui päevapiltnikud Pärnusse jõudsid. Lk 150; Lepa, S. Esimesed paiksed fotograafid Tartus (1855–1870). Lk 117.

²⁹⁴ DZ, 29.05.1859.

²⁹⁵ Nt EAA 1843-1-224, foto 94–99; Eesti Rahva Muuseum (ERM) Fk 693:4–8; AM F 16963; AM F 17546. Tema tegutsemist aitab dateerida Neuer Dorpater Kalender, mille 1863., 1864. ja 1865. aasta numbritel on kaaneillustratsioonina kasutatud Schlateri fotode põhjal valmistatud graafilisi vaateid (Neuer Dorpater Kalender für das Jahr 1863. Dorpat: E. J. Karow, [1862]; Neuer Dorpater Kalender für das Jahr 1864. Dorpat: E. J. Karow, [1863]; Neuer Dorpater Kalender für das Jahr 1865. Dorpat: E. J. Karow, [1864]).

²⁹⁶ Ühel fotol on näha Barclay platsi ümbritsevad aed ja noor haljastus, mille rajamist arutati kohalikus lehes alles 1868. aastal (ERM Fk 693:8; DZ, 29.04.1868).

²⁹⁷ DZ, 12.11.1863; DZ, 24.01.1866.

²⁹⁸ ERM Fk 693:37–48; Foto Marburg, Georg von Krusenstjorni kollektsoon, mapp Dorpat 1a, l 11–12, 72, 86. Samas on teada, et mitmed 1860. aasta Tartu albumi litograafilised vaated joonistati Höflingeri enda fotode põhjal (Das

Carl alustas Tartu pildistamisega 1866. aastal.²⁹⁹ Fotod jõudsid eri formaatides müüki järgmisel aastal, eriti tõsteti kuulutuses esile toontrükis (*Tondruck*) ilmunud fotot Tartust 1867. aasta kevadise üleujutuse ajal.³⁰⁰ Samal aastal alustati Tartus Emajõe veetaseme mõõtmisega ning registreeriti siiani kõrgeim veetase.³⁰¹ Toontrükk tähendas siinpuhul seda, et fotopaberile oli trükitud üleval ehk taeva osas intensiivsem helesinine kiht (Lisa 17). 1867. aastal kinkis Carl Õpetatud Eesti Seltsi muuseumile 12 oma 1866. ja 1867. aastal pildistatud Tartu vaadet.³⁰² 1869. aasta jõulude ajal pakkus ta esimest korda Tartu fotosid nn *Tableau*'na, mille puhul ääristasid ühe pappaluse peal 12 väiksemat fotot ühte suurt.³⁰³

Samas 1869. aasta kuulutuses pakkus Carl esimest korda müüa Tartu stereofotosid. Stereofotograafia puhul pildistatakse sama vaadet kahest veidi erinevast punktist. Ühisele alusele kleebituna tekitavad fotod hiljem kahest läätsest koosneva stereoskoobi abil vaadeldes kolmemõõtmelise illusiooni.³⁰⁴ Selleks ajaks ei olnud stereopildid Tartus enam uus nähtus. Näiteks võis juba 1854. aasta Maarjalaadalt leida nii kaupmehi, kes stereoskoobe ja vastavaid pilte müüsid, kui ka fotograafe, kes valmistasid kohapeal stereofotosid klaasile, metallile ja paberile.³⁰⁵ 1856. aastal Preisi optiku Carl Eckenrathi korraldatud stereofotode näituse ajal ilmus Dörptsche Zeitungis artikkel, mis tutvustas tartlaste seas veel vähe tuntud nähtust täpsemalt.³⁰⁶

Carlil oli samuti eelnev kokkupuude stereofotograafiaga olemas. 1861. aasta lõpus majutas ta oma ruumides Preisi alama Carl Friedrich Gerbschi „stereoskoopilist ja fotograafilist kunsti- ja loodusmuuseumit”.³⁰⁷ Jaanuaris 1865, natuke enne pankroti väljakuulutamist, korraldas ta aga aastalaada ajal ise stereoskoopinäituse, kus olid esindatud ka iga päev vahetuvad Tartu vaated ning pildid tartlaste erakollektsioonidest.³⁰⁸ Võimalik, et Carl jäädvustas juba siis näituse jaoks ise Tartut stereofotodel. Avalikku müüki jõudsid fotod alles 1869. aastal. Samas ei saanud uudistoode tõenäoliselt erilise tähelepanu osaliseks, viimast korda esinesid linna stereofotod kuulutuses 1871.

Inland, 31.10.1860).

²⁹⁹ Hartmann, H. E. Das vaterländische Museum zu Dorpat. Lk 263.

³⁰⁰ NDZ, 02.09.1867.

³⁰¹ Kõrgeim veetase mõõdeti 6. mail 373 cm-ga üle nulli (Elken, Rain. Emajõe veetaseme pikaajalised muutused ajavahemikul 1867–2004. Bakalaureusetöö. Tartu Ülikooli Geograafia instituut. Tartu, 2005. Lk 9, 19).

³⁰² Hartmann, H. E. Das vaterländische Museum zu Dorpat. Lk 263; vt AM F 17099–17109. Tema varaseid Tartu fotosid on kasutatud eeskujuna Neuer Dorpater Kalenderi 1867., 1868. ja 1870. aasta väljaannete kaaneillustratsioonide jaoks (Neuer Dorpater Kalender für das Jahr 1867. Dorpat: E. J. Karow, [1866]; Neuer Dorpater Kalender für das Jahr 1868. Dorpat: E. J. Karow, [1867]; Neuer Dorpater Kalender für das Jahr 1870. Dorpat: W. Gläser, [1869]).

³⁰³ NDZ, 04.12.1869.

³⁰⁴ Sähka M. Fotokogu säilitamine muuseumis. Lk 37–38.

³⁰⁵ DZ, 18.01.1854.

³⁰⁶ DZ, 07.05.1856; DZ, 04.05.1856; EAA 1880-2-1068, l 83.

³⁰⁷ DZ, 01.12.1861; EAA 1880-2-1068, l 118.

³⁰⁸ DZ, 09.01.1865; DZ, 16.01.1865.

aasta lõpus.³⁰⁹ See on teatud määral üllatav, kuna Lääne-Euroopas ja Ameerika Ühendriikides olid stereofotod juba 1850. aastatel saavutanud väga suure edu, seda ka linnafotograafia vallas.³¹⁰ Huvitaval kombel polnud Carli müüki lastud Tartu stereofotod mitte tänavavaated, vaid interjöörid.³¹¹ Stereofotograafia levimise kohta pole ka mujalt Eestist sellest ajast näiteid, suurema populaarsuse saavutasid nad alles sajandi lõpus.³¹²

1860. aastate lõpp möödus Carli jaoks Tartu vaadete tootevaliku väljakujundamisega. 1868. aasta lõpuks oli fotoateljeel pakkuda 15 Tartu vaadet ning üks üldvaade linnale.³¹³ Valik kasvas järgmistel aastatel veelgi.³¹⁴ 1871. aasta augustis Neue Dörptsche Zeitungis lisana ilmunud kataloog Carli kirjastuses ilmunud Tartu vaadetest loendas juba üle 40 foto (Lisa 18).³¹⁵ Nimekirjas kajastuvad muu seas ülikooliga seotud hooned, pargid ja platsid, kirikud, koolid, aga ka üksikud tänavavaated. Jäädvustatu ei piirdunud ainult Tartu linnapiirides asuvaga, lisaks olid müügil pildistused lähiümbrusesse jäävatest populaarsematest väljasõidukohtadest: Raadi, Pühajärve, Pilkuse, Otepää ja Möllatsi kõrts, kus üliõpilaskorporatsioonid kommersse pidasid. Loendist puuduvad mitmed 1866. ja 1867. aastal üles võetud vaated. Oma piltidega paigutub Carl ka kenasti siiani pigem litograafia kantud linnavaadete traditsiooni. Esindatud olid pea kõik Höflingeri 1860. aasta albumi 20 vaadest ning fotod olid mitmel juhul ligilähedaselt samast kohast jäädvustatud. Tundub, et 1871. aastaks oli Carlil põhijoontes välja kujunenud järgmiseks paariks aastakümneks müüki jäänud Tartu vaadete tuumik, kuigi teatud lisandusi ja tõenäoliselt ka eemaldamisi toimus. Arvuliselt püsib Tartu vaadete koguarv järgnevatel aastatel 40 ja 50 ringis.³¹⁶

Pärast suureformaadilise fotokaamera hankimist täienes Carli Tartu vaadete sortiment järgnevate aastate jooksul ka üksikute suurte ja esinduslike linnavaadete võrra. 1875. aasta jooksul jõudsid müügile vaated Tartule esmalt Ressource'i aiast ja Tähetornist, seejärel Kivisilla ja Puusilla juurest (Lisa 19).³¹⁷ Viimased kaks leidsid ka Tartu ajakirjanduses esiletõstmist kui hea kohavalikuga ning

³⁰⁹ NDZ, 20.11.1871.

³¹⁰ Hales, Peter Bacon. *Silver Cities. Photographing American Urbanization, 1839–1939. Revised and Expanded.* Albuquerque: University of New Mexico Press, 2005. Lk 87–88, 138; Starl, T. *Sammelfotos und Bildserien.* Lk 3–6.

³¹¹ Mainitud on ülikooli aula, Jaani kiriku sisemus, ülikooli zooloogiline kabinet ning J. R. Schrammi kauplus (NDZ, 04.12.1869).

³¹² Näitena võib mainida Tartu Ülikooli botaanikaprofessori Edmund Russowi ja Viljandi fotograafi Jaan Rieti tegevust (Tooming, Peeter. *The Stereo-photographs of Edmund Russow. – History of Photography, No. 3, Vol. 13, 1989.* Lk 253–256; Sikka, K. *Klaasnegatiivide konserveerimine ja säilitamine filmiarhiivi Jaan Rieti kogu näitel.* Lk 12).

³¹³ NDZ, 14.12.1868.

³¹⁴ NDZ, 06.06.1870.

³¹⁵ NDZ, 26.08.1871. Omanimelist kirjastust nimetas Carl ka varem, nt 1867. aastal, müües albumit William Hogarthi vasegravüüride fotoreproduktioonidega (NDZ, 08.09.1867). Kirjastuseks nimetas oma ettevõtet Tartu Ülikooli õppejõudude portreefotode põhjal ka Höflinger (nt EAA 402-3-2070, foto 1).

³¹⁶ Nt NDZ, 27.11.1876.

³¹⁷ NDZ, 10.05.1875; NDZ, 22.11.1875.

teravalt ja puhtalt teostatud „suurepäraseid kunstitooted”.³¹⁸ Järgnevate aastatega lisandus uusi suureformaadilisi vaateid. Suured fotod sobisid hästi prestiižseks kingituseks. 1876. aastal kinkis Carl Tartu raele linnas elamise 20. aasta täitumise puhul oma 1874. ja 1875. aastal pildistatud Tartu vaadete albumi, seda tänutäheks linlaste usalduse ja linnavõimu julgustuste eest tema tegemistes.³¹⁹ Carli suureformaadilisi Tartu fotosid leiab ka Eesti Ajaloomuuseumist kunagistest Eesti Kirjanduse Ühingu muuseumi kogudest.³²⁰ 1886. aasta seisuga pakkus C. Schulzi fotoateljee müüa 15 foolioformaadis (28×44 cm) Tartu vaadet.³²¹

Carli 1870. aastatel ja 1880. aastate esimesel poolel valminud väiksemates formaatides Tartu fotosid leiab Eesti mäluasutuste fotokogudest küllatki arvukalt. Tekkelt terviku moodustavatest suurematest seeriatest võib esile tõsta Õpetatud Eesti Seltsi muuseumikogusse kuulunud sarja.³²² Oletatavasti on need osa kogust, mille Carl kinkis seltsile 1880. aastal toimunud Tartu plaanide ja vaadete näituse jaoks.³²³ Teiseks on Eesti Rahva Muuseumis hoiul arvatavasti Louise Kologrivovile kuulunud umbes 30 fotot, mis dateeruvad tõenäoliselt 1880. aastate algusesse.³²⁴ Kõige mahukama kogu moodustavad aga Eestimaa kubermangust pärinevaid Tartu Ülikooli tudengeid ühendava korporatsiooni Estonia liikmete fotoalbumid. Kümnekond albumit on säilinud Rahvusarhiivi ajalooarhiivi kogudesse kuuluvas korporatsiooni Estonia arhiivis, kuid üksikuid albumeid on ka mujal.

Pea kõik albumid vastavad kindlale struktuurile: korporatsioonivärvides sametkaante vahel paiknevad esmalt kaastudengite portreed, vahel ka õppejõudude omad, sellele järgnevad Tartu fotod ning lõpust leiab käsikirjalise osa tudengite laulude ja muu sarnasega. Väheste säilinud näidete põhjal eksisteeris komme oma fotoalbumisse Tartu fotosid paigutada ka Fraternitas Rigensise korporantide seas,³²⁵ korporatsioonil Livonia vastav traditsioon puudus. Tartu fotode puhul muudab tudengialbumid väärtuslikuks peale vaadete arvukuse veel asjaolu, et albumiomanike õpiaastate kaudu on võimalik fotode müümist natuke täpsemalt ajalistesse raamidesse paigutada, see ei võrdu aga nende pildistamisajaga. Peale selle saab kindel olla vaid ostuaja võimalikus alguses, sest kindlasti muretsesid korporandid Tartu vaateid oma albumisse ka õpingujärgsetel aastatel.³²⁶

³¹⁸ NDZ, 27.09.1875.

³¹⁹ EAA 995-1-2394, l 1–1p. Osa kingitud fotodest asuvad tõenäoliselt Rahvusarhiivi ajalooarhiivi fotode ja reprobe kollektsioonis (EAA 2073-1-211, foto 5–21).

³²⁰ AM F 15015–15026.

³²¹ EAA 854-2-1080, pagineerimata.

³²² AM F 17051–17098.

³²³ Sitzungsberichte der Gelehrten Estnischen Gesellschaft zu Dorpat. 1880. Dorpat: C. Mattiesen, 1881. Lk 87. Näituse kohta vt: NDZ, 04.04.1880; NDZ, 19.04.1880; NDZ, 28.04.1880.

³²⁴ ERM Fk 997. Fotode taha kirjutatud nimi „L. Kologriwoff”.

³²⁵ EAA 184-1-155; Carl Schirreni Selts (CSG) Kor 96/07.

³²⁶ Näiteks aastatel 1884–1887 Tartu Ülikoolis õppinud Edmund Girard de Soucanti albumist leiab ka foto Karl

Üksikute eranditega pole kahjuks fotode juures mainitud nende autorit. Eri fotokogude fotosid kõrvutades on siiski õnnestunud albumi tasemel Tartu fotode autor välja selgitada, isegi kui iga üksiku kaadri juures sajabprotsendiline kindlus autori isku nimetamisel puudub (Lisa 20).

Eri mäluasutuste kogudes leiduvaid C. Schulzi fotoateljee Tartu vaateid kõrvutades hakkavad välja joonistuma mitmed huvitavad praktikad ettevõtte töökorraldusest ja äristrateegiast. Nende paremaks mõistmiseks tasub aga eelnevalt tunda teatud aspekte toleaeegsest fotode valmistamisest. Klaasnegatiivide kasutuselevõtt 1850. aastatel tõi endaga kaasa võimaluse valmistada samast ülesvõttest arvukalt koopiaid. Alles sellega muutus fotograafiliste linnavaadete müük majanduslikult tasuvaks ettevõtmiseks. Paberil fotopositiive valmistati kontaktkopeerimise teel – paber asetati vastu klaasnegatiivi ning jäeti päikese kätte valgustuma. See lihtne ja väheseid eriteadmisi nõudev paljundusmeetod oli lisaargument linnavaateturul töömahukamate graafiliste menetluste asemel fotode kasuks otsustamisel.³²⁷ Rohkel kopeerimisel, eriti arvestades, et paber asetati klaasnegatiivi emulsioonikihi vastakuti, olid haprad negatiivid paratamatult ohustatud ning võisid ajapikku kasutuskõlbmatuks muutuda.³²⁸

Selle probleemi kehtastuseks on Carli Tartu fotode puhul erinevad samast vaatest, täpsemalt isegi samast punktist pildistatud ülesvõtted, millel saab tihti vahet teha vaid üksikuid inimfiguure ja hoonete avatud aknaid võrreldes (Lisa 21). Seega vihjab ühest vaatest suuremal arvul erinevate ülespildistuste esinemine selle vaate populaarsusele klientide seas. Lisaks ei oodanud Carl suurema nõudlusega vaadete puhul ühe negatiivi kasutuks muutumiseni, et see siis uuesti üles pildistada, vaid kasutas paberfotode valmistamisel suurema produktiivsuse saavutamiseks mitut negatiivi paralleelselt. Seda teooriat toetavad kaks vaadet Tartu Käsitöölise Seltsi suveteatri hoonest, mille puhul põhiosa pildile jäänud isikutest kattuvad, kuid on vahepeal poosi vahetanud, ehk siis kaks ülesvõtet on tehtud ajalisel väga lähedasel (Lisa 22).³²⁹ Kahe, Kivisilla juurest korruga pildistatud suureformaadilise foto puhul on märgata, et Carl maksis kohalikele voorimeestele pildistamise ajal paigalseismise eest.³³⁰ Omamoodi õppetunniks võis olla seik 1871. aastast, mil Carl otsis ajalehe vahendusel taga tema ateljeest Ressource'i aia ja ülikooli peahoone klaasnegatiivid varastanud isikut, lubades talle märgatava kahju korvamisel vastutusele võtmise asemel tasuta koopiaid

Ernst von Baeri monumendist metalliaega, millega kuju aga alles 1894. aastal ümbritseti (EAA 1423-1-196, foto 151; NDZ, 05.11.1894).

³²⁷ Hales, P. B. *Silver Cities*. Lk 68–69.

³²⁸ Pinna kaitseks klaasnegatiive tavaliselt lakiti (Sikka, K. *Klaasnegatiivide konserveerimine ja säilitamine filmiarhiivi Jaan Rieti kogu näitel*. Lk 57–58). Väidetavalt oli ühelt negatiivilt võimalik tuhandete kaupade koopiaid valmistada (Hales, P. B. *Silver Cities*. Lk 148).

³²⁹ EAA 1843-1-227, foto 192; ERM Fk 599:24.

³³⁰ Fotodel on ülejäänud isikud vahetanud, kuid kaks voorimeest püsivad samal kohal (AM F 15017; Tartu Linnamuuseum (TM) F 552:31).

samadest negatiividest ja fotograafia õpetamist.³³¹ Kahjuks pole teada, kas varas õnnestus fotograafiks ümber kasvatada.

Esile tõstmist väärib veel Carli lähenemine erinevates formaatides Tartu fotode valmistamisele erinevates formaatides. Juba 1867. aastal pakkus ta Tartu vaateid eri suurustes kuni visiitkaartformaadini.³³² 1871. aasta kataloogis on eraldi välja toodud visiitkaart- ja kabinetformaadid, esimeses maksis vaade 20 kopikat, teises 40.³³³ Kabinetformaad on visiitkaartformaadist suurem (umbes 10×14,5 cm) ning hakkas pärast leiutamist 1866. aastal eriti portreefotograafias laialdaselt levima, pakkudes fotograafidele väheste lisakulutustega suurt tulude kasvu.³³⁴ Carli poolt kabinetfotoks nimetatud vaated olid küll tegelikult tavapärasest suuremad, eeskätt aga aluspapi, mitte foto enda mõõtmete poolest. Visiitkaart- ja kabinetformaadis fotod polnud aga valmistatud erinevatelt negatiividelt. Samuti polnud ühte negatiivi suurendatud ega vähendatud, see oli 1870. aastatel veel liiga tülikas, et majanduslikult tasuv olla.³³⁵ Visiitkaartfotod olid valminud kontaktkoopiatena samadelt negatiividelt kui kabinetfotod, mis olid teadlikult sellisena pildistatud, et neist oleks võimalik teha väiksemaid väljavõtteid, ilma et tulemus vaid suurema kaadri osana mõjuks, vaid ka ise tervikliku kujutise moodustaks (Lisa 23).³³⁶

Säilinud fotode, perioodika ning teistes trükistes esinevate andmete põhjal tundub, et Carl omas 1870. aastatest kuni 1880. aastate lõpuni Tartu vaadete turul monopolilähedast positsiooni. Endine konkurent Schlater suri 1870. aastal ning tema fotostudio ostnud Theodor John omandas küll kiiresti juhtiva positsiooni tartlaste portreerimisel, kuid pole alust väita, et ta oma eelkäija tegevust Tartu fotode müümisel sel ajal jätkas. Sealjuures oli Johnil võimekus ja oskus kohavaadete valmistamiseks olemas: 1870. aastatel käis ta korduvalt kevaditi ja suviti Viljandis pildistamas ning jäädvustas ka linnas toimuvaid arheoloogilisi väljakaevamisi.³³⁷ Need kaadrid olid pigem tellimustööd kui avalikku müüki suunatud tooted. Sarnaselt Höflingeri varasemale tegevusele pakkus Peter Barth 1873. aastal müüa kunstnik Karl August Senffi Tartu vaate reproduktsiooni,³³⁸

³³¹ NDZ, 20.11.1871.

³³² NDZ, 02.09.1867.

³³³ NDZ, 26.08.1871.

³³⁴ Jaworek, Wolfgang. Wahrnehmungsapparaturen und Marketinginstrumente. Präsentationsmittel von Fotografie im 19. Jahrhundert. – Fotogeschichte, Heft 68/69, Jg. 18, 1998. Lk 120.

³³⁵ op den Höfel, Klaus. Phototechnik und Photochemie von 1880 bis 1900. – „In unnachahmlicher Treue“. Photographie im 19. Jahrhundert – ihre Geschichte in den deutschsprachigen Ländern. Köln: Museen der Stadt Köln, [1979]. Lk 152–153.

³³⁶ Sarnast praktikat kasutas Ameerika maastikufotograafia suurkuju Carleton E. Watkins, kes valmistas samadelt negatiividelt fotosid stereo-, kabinet- ja buduaarformaadis (umbes 13×19 cm) (Palmquist, Peter E. Carleton E. Watkins at Work. – History of Photography, No. 4, Vol. 6., 1982. Lk 301).

³³⁷ Nt DZ, 08.09.1870; Kodar, Aare. Esimesed arheoloogilised väljakaevamised Viljandi ordulinnuse varemetes 1878.–1879. a. – Viljandi Muuseumi aastaraamat 1997. Viljandi: Viljandi Muuseum, 1998. Lk 30; vt nt AM F 17595–17600.

³³⁸ NDZ, 09.10.1873.

mis jäi aga üksikuks seigaks. Peale selle on Barthilt säilinud Haapsalu vaateid,³³⁹ kuid pole teada ühtegi Tartu fotot, mida oleks võimalik tema isikuga seostada. Teadaolevalt ainsana pakkus Carlile käsitledaval perioodil konkurentsi 1869. aastal ülikoolilinnas fotoateljee avanud fotograaf Reinhold Sachker.³⁴⁰ Kohalikus ajakirjanduses selle kohta küll jäljed puuduvad, kuid Sachker kuulutas umbes 1880. aastal Tartu vaadete müüki erinevate näituste kataloogides.³⁴¹ Üsikuid näiteid tema sel perioodil valminud töödest leidub ka fotokogudes.³⁴²

1.2.3 Arhitektuuri- ja maastikufotod

1870. aastatest on märgata Carli suuremat aktiivsust eratellimuste valmistamisel. Maastike ja hoonete pildistamist pakkus ta teenusena juba oma ettevõtte taasavamiskuulutuses 1866. aastal.³⁴³ Vastavaid üleskutseid leiab korduvalt ka järgnevate aastate jooksul.³⁴⁴ 1872. aastast kuulutas ta suviti mitmel korral võimalust Tartu surnuaedadel hauaplatse üles pildistada.³⁴⁵ Oodatavalt olid üheks oluliseks sihtrühmaks hoonepildistuste puhul mõisnikud (Lisa 24). See nõudis aga enda kulutuste piiramise ja tellijatele madalama hinna pakkumise huvides mitmeid tellimusi samast piirkonnast, mida ühe tööreisi raames täita. Sel ajal fotograafide poolt kasutatud märgkolloodiummenetlus nõudis peale koguka fotoaparaadi ja haprate klaasnegatiivide ka pimeruumi jaoks telgi ning kemikaalide kaasaskandmist, kuna klaasplaadid tuli valgustundlikuks prepareerida vahetult enne pildistamist.³⁴⁶ Tartu ajakirjanduses kuulutas Carl näiteks paar korda pildistamist Võru kreisis, samuti Sangaste lossi ümbruses.³⁴⁷ Tõenäoliselt võib sarnaseid tellimuste otsimisi leida ka teistes lähedastes kreisides ilmunud ajalehtedes, Võrus aga sel ajal oma leht puudus, mistõttu kuulutas Carl Tartu lehes. Sarnaselt Tartu fotode müümisega paistab ajakirjanduse andmetel tellimustööna kohavaadete valmistamisel ning Tartu ümbruses pildistamisel Carli konkurendina sel ajal silma Sachker, kes pildistas surnuaedadel ning jäädvustas näiteks Võru ja Viljandi ümbrust.³⁴⁸

Kõrgetasemeline fototehnika võimaldas Carlil kodulinnast eemal võtta ette mitu suurprojekti. Pikemad tööreisid kujunesid 1870. aastatel pea igasuviseks nähtuseks. Kuigi nende sõitude

³³⁹ AM F 32846:1–7.

³⁴⁰ Lepa, S. Esimesed paiksed fotograafid Tartus (1855–1870). Lk 111.

³⁴¹ Nt Catalog der Ausstellung von Feuerlösch- und Rettungsgegenständen des III. baltischen Feuerwehrtages am 25., 26. und 27. August 1879 in Dorpat. Dorpat: Wilhelm Just, 1879.

³⁴² Nt EAA 5239-1-43, foto 2; ERM Fk 387:1.

³⁴³ NDZ, 30.04.1866.

³⁴⁴ Nt NDZ, 08.04.1878.

³⁴⁵ Nt NDZ, 08.05.1872.

³⁴⁶ Pohlmann, Ulrich. Naturwunder und Territorium. Anmerkungen zur Landschaftsfotografie im 19. Jahrhundert. – Fotogeschichte, Heft 120, Jg. 31, 2011. Lk 8.

³⁴⁷ NDZ, 02.07.1875; NDZ, 15.05.1876; NDZ, 21.05.1877.

³⁴⁸ NDZ, 22.08.1873; NDZ, 19.05.1876; EPm, 21.04.1876; EPm, 26.05.1876.

keskmeks oli üks konkreetne ettevõtmine, pakkus ta end sihtpunkti ümbruse inimestele ka lisatellimuste täitmiseks. Esimese, 1872. aasta suvel tehtud Tallinna reisi ajendiks oligi Carli enda sõnade põhjal sealse publiku rohke huvi.³⁴⁹ Eestimaa kubermangu pealinnas valmistas ta fotosid linna peamistest vaatamisväärsustest, sealjuures ka reidil seisvatest sõjalaevadest. Selle tegevusega jäi ta silma laevastiku juhile, Vene keisri vennale suurvürst Konstantin Nikolajevitšile, kes lubas fotod endale pühendada ning tellis neist eksemplare.³⁵⁰ Järgmisel suvel jätkas Carl sel eesmärgil Tallinnas pildistamist ning jõudis kokku valmistada umbes 20 suures foolioformaadis (umbes 40×50 cm) fotot.³⁵¹ 1874. aastal piirdus ta Eestimaa kubermangus eratellimuste täitmisega,³⁵² samal ajal lasi ta kaheteistkümnest vaatest koosneva ning suurvürst Konstantinile pühendatud Tallinna vaadete albumi avalikku müüki.³⁵³

Järjekordselt käis Carl Tallinna vaatamisväärsusi pildistamas 1877. ja 1878. aastal, jäädvustades muu seas vabatahtliku tuletõrje liikmeskonda.³⁵⁴ 1878. aasta suvel sõlmis ta Tallinna raamatupoe Ferdinand Wassermanni juhataja Alfred Wassermanniga kirjastuslepingu, millega raamatupood sai endale ainuõiguse levitada tema Tallinna fotosid.³⁵⁵ Lepingut asus Wassermann ka kohe ellu viima ning hakkas oma kirjastuse alt Carli Tallinna fotosid müüma.³⁵⁶ Fotokogudes leiduvate näidete põhjal müüs ta sealjuures fotosid ka ilma autori äramärgimiseta (Lisa 25).³⁵⁷ Aasta hiljem tekkis lepingust johtuvalt osapoolte vahel kohtutüli, kuna Carl oli sel aastal teinud paar fotot Tallinna sadamast ning oli valmis neid ka teiste vahendusel levitada. See rikkus aga Wassermanni hinnangul nendevahelist lepingut. Carl nõustus tunnustama uute fotode lepingu alla kuulumist ning andis negatiivid ja positiivid Wassermannile.³⁵⁸ Alates 1878. aastast Tallinna fotosid enam Carli kuulutustes ei esine. Alles 1886. aasta paiku ilmuvad nad taas C. Schulzi ettevõtte tootenimekirja, nii on sel aastal trükitud kataloogis ära toodud üle 50 kabinetformaadis Tallinna vaate ning erinevaid suuremaid üldvaateid.³⁵⁹

Suurvürst Konstantinile kingitud Tallinna vaated ja Carli tegemised laiemalt olid tähelepanu äratanud ka Vene impeeriumi pealinnas.³⁶⁰ Seda ka kõige kõrgemal tasandil: 1875. aastal nõustus

³⁴⁹ NDZ, 07.06.1872; RvZ, 22.06.1872.

³⁵⁰ NDZ, 27.11.1872.

³⁵¹ NDZ, 03.05.1873; RvZ, 03.07.1873.

³⁵² NDZ, 14.03.1874; NDZ, 14.08.1874.

³⁵³ NDZ, 16.08.1874.

³⁵⁴ RvZ, 04.10.1877; RvZ, 11.10.1877; RvZ, 02.06.1878.

³⁵⁵ EAA 996-4-6888, l 1–1p.

³⁵⁶ RvZ, 17.07.1878.

³⁵⁷ Nt AM F 10037:10; AM F 10043:1.

³⁵⁸ EAA 996-4-6888, l 1–1p.

³⁵⁹ EAA 854-2-1080, pagineerimata.

³⁶⁰ St. Petersburger Zeitung (SPbZ), 09.07.1876.

Vene keiser Aleksander II Carlilt Peterburi ja selle ümbruse vaadetega fotoalbumi vastu võtma.³⁶¹ Samas müüs Carl Peterburi fotosid esimest korda juba 1874. aasta jõulude ajal,³⁶² seega võis ta ka varem pealinnas pildistamas käia ja lisaks sel viisil silma jääda. Keisrile mõeldud albumi jaoks pildistas Carl 1876. aasta suvel (Lisa 26).³⁶³ Tema viibimine pealinnas leidis rohkelt tähelepanu Peterburi saksa ajakirjanduse poolt, mida omakorda kajastati Tartu päevalehes. Neue Dörptsche Zeitungis trükitud teates St. Peterburger Heroldi veergudelt kiidetakse Carli Peterhofi lossi fassaadist tehtud fotot, mis jäädvustab esimest korda hoone terves ulatuses. Pildi vastu tundis huvi ka sel ajal Peterhofis viibinud Itaalia kroonprintsipaar.³⁶⁴ St. Petersburger Zeitungis teatel oli augusti keskpaigaks albumisse plaanitud 52 vaatest 46 valmis ning üle ootuste hästi õnnestunud: artikli hinnangul leiab maastikufotode puhul harva selliseid pehmete, soojade toonidega, samas teravaid ja detailides täpseid, puhtaid ning perspektiivis õigeid pildistusi. Ka taevas, mida on tavaliselt raske õnnestunult kujutada, on Carli pildidel selge ja puhas. Eriti tõstetakse esile mitmeid Tsarskoje Selos ja teistes keisri residentsides valminud kaadreid.³⁶⁵ 1879. aastal saabus õukonnaministeeriumi kaudu luba Peterburi ja selle ümbruse vaadetest koostatav album keisrile pühendada ning see avaldada.³⁶⁶ 1880. aastal valmistas Carl Aleksander II-le troonijubeli puhul Riia, Peterburi, Tallinna ja Tartu vaadetega fotoalbumi, mille eest ta pälvis keisri tänu.³⁶⁷ Kahjuks jääb arusaamatuks, kas algselt vaid Peterburile ja selle ümbrusele keskendumine pidanud albumi haaret laiendati või on siinpuhul tegemist veel teise Carli poolt keisrile kingitud albumiga. 1880. aastal suundus ta taas keisririigi pealinna, et valmistada kunstikaupluse A. Beggrow tellimusel linna ja selle ümbruse vaatamisväärsustest umbes 140 fotot ning teisi tellimusi täita.³⁶⁸ Muu hulgas sai ta tellimuse pildistada Krasnoje Selo sõjaväelaagris keisri vägede ülevaatusel ajal grupipilte.³⁶⁹

1877. aasta suvi möödus kahe raudteega seotud tellimuse täitmisega. Raudteid rajavatel ettevõtetal oli tavaks lasta fotograafidel oma projekte pildistada.³⁷⁰ Raudteefotograafia on Eestis sama vana kui raudtee ise. 1870. aastal avatud ning Paldiskit ja Tallinna Peterburi lähedal asuva Tosnoga ühendavast Balti raudteest ilmus peatselt kaks fotoalbumit. Esmalt valmistas Tallinna fotograaf Charles Borchardt raudteeliinist 23-vaatelise albumi, mille kinkisid kolleegid Balti Raudtee Seltsi presidendile parun Alexander von der Pahlenile raudtee avamise puhul.³⁷¹ Teine, 35 koloreeritud

³⁶¹ NDZ, 02.09.1875.

³⁶² NDZ, 17.12.1874.

³⁶³ NDZ, 15.05.1876.

³⁶⁴ NDZ, 19.07.1876.

³⁶⁵ SPbZ, 14.08.1876.

³⁶⁶ NDZ, 15.08.1879.

³⁶⁷ RgZ, 18.02.1880; NDZ, 17.03.1880.

³⁶⁸ SPbZ, 20.05.1880.

³⁶⁹ SPbZ, 24.07.1880; SPbZ, 26.07.1880.

³⁷⁰ Pohlmann, U. Naturwunder und Territorium. Lk 10.

³⁷¹ Ungern-Sternberg, Axel Frhr. v. Schenkung an das Revaler Fotomuseum. – Nachrichtenblatt der baltischen

fotoga Balti raudtee vaatealbum valmis tuntud Moskva fotoateljee Scherer, Nabholz & Co. käe all.³⁷² 1877. aastal avati pidulikult Balti raudtee Tapa-Tartu haruliin ning sellest tulenevalt tellis Balti Raudtee Selts vahepeal oma maastikufotodega rohket tähelepanu äratanud Carlilt raudteeliini pildistamist marsruutidel Lomonossov–Peterburi–Tallinn ja Tapa–Tartu.³⁷³ Septembri hakul valmistas ta aga ülemainsener Peter von Götte kutsel kümme fotot Lielupe raudteesillast, mis asus samal kuul avataval Riia–Tukumsi raudteeliinil (Lisa 27).³⁷⁴

1870. aastate teiseks pooleks oli Carl oma fotodega saavutanud laialdase tuntuse.³⁷⁵ Tema tööreisid viisid teda Balti provintside kaugematesse nurkadesse. Nii plaanis ta 1876. aastal pärast Peterburis pildistamist sõita Kuramaale kroonule kuuluvaid ning kava järgi kasarmuteks ümberehitatavaid hertsogilosse jäädvustama.³⁷⁶ Pildistamistellimusi oli talle edastatud ka Saksamaalt.³⁷⁷ Konkreetselt on mainitud ühe Viini kunstikaupluse palvet jäädvustada maastikufotodel looduskaunist Saksi Šveitsit.³⁷⁸ Plaani teostumise kohta andmed kahjuks puuduvad. Ajakirjanduses mainitakse ka Carli tööde head vastuvõttu Lääne-Euroopa kunstiavalikkuse poolt. Tema fotod olid väidetavalt müügil Pariisi, Viini ja Müncheni kunstikauplustes.³⁷⁹ Samuti olid tema maastikufotod ihaldatud maalikunstnike seas Düsseldorfis, kus neid loodusetüüdide asemel kasutati.³⁸⁰ Sellega said Carli tööd osaks rahvusvahelisest turust, mis tegeles kunstikaupluste kaudu maastikumaalijatele suunatud fotograafiliste etüüdide müümisega.³⁸¹ Ajaleheartiklites võib sel ajal täheldada Carli ettevõtmiste tihenevat kategoriseerimist kunstiks ning ta enda kunstnikuks nimetamist.³⁸² Tema vaated leiavad kõrget hinnangut veel tänapäevalgi. Tema töid on nimetatud Eesti arhitektuurifoto ajaloo kontekstis oma aja tipuks nii tehnilises kui ka kunstilises mõttes.³⁸³ Carli Peterburi ja selle ümbruse fotod leidsid 1989. aastal kasutust Ermitaaži kogude põhjal koostatud Vene 1840.–1910. aastate fotograafia ülevaatenäitusel.³⁸⁴

Ritterschaften, Nr 3, 1993. Lk 47; vt Tallinna Linnamuuseumi Fotomuuseum (TLM) F 9962.

³⁷² Üks eksemplar albumist on hoiul Eesti Ajaloomuuseumis (AM F 18089–18122).

³⁷³ NDZ, 22.06.1877.

³⁷⁴ RgZ, 07.09.1877; Altbergs, Toms; Augustāne, Karīna; Pētersone, Ieva. The Railways of Latvia. Rīga: Jumava, 2010. Lk 68. Kolm fotot ning kolm reproduktsiooni raudtee plaanist ja ehitusdetailide projektidest on hoiul Rahvusarhiivi ajalooarhiivis (EAA 2073-1-5, foto 37–42).

³⁷⁵ SPbZ, 09.07.1876.

³⁷⁶ SPbZ, 14.08.1876.

³⁷⁷ RgZ, 27.06.1881.

³⁷⁸ RgZ, 07.09.1877. Kunstnikud avastasid Elbe jõe oru liivakivimäed Saksimaal enda jaoks 18. sajandil, pärast seda muutus piirkond populaarseks reisisihtkohaks (Gilsenbach, Reimar. Sächsische Schweiz. 2. überarbeitete und neu ausgestattete Auflage. Leipzig: VEB F. A. Brockhaus, 1967. Lk 43–45).

³⁷⁹ NDZ, 02.09.1875.

³⁸⁰ SPbZ, 14.08.1876.

³⁸¹ Pohlmann, U. Naturwunder und Territorium. Lk 7.

³⁸² Nt NDZ, 02.09.1875; SPbZ, 20.05.1880.

³⁸³ Kahemõõtmelised majad. Lk 14.

³⁸⁴ Миролюбова, Г. А., Петрова, Т. А. Русская фотография 1840–1910 гг. из собрания Эрмитажа. Ленинград: Государственный Эрмитаж, 1991. Lk 18, 20.

1.2.4 Näitustel osalemine

Välismaalt tuleneva tähelepanu pälvis Carl kindlasti suures osas tänu edukale näitustel osal. Pärast 1860. aasta näitust osales Carl ka Tartu järgmisel, 1868. aastal Tartu Käsitöölise Seltsi korraldatud käsitöönäitusel, kus tal olid välja pandud fotograafilised vaated ja litograafiad.³⁸⁵ Näituse tulemused pole kahjuks teada. Järgnevalt suunas Carl pilgu Venemaalt eemale, 1873. aastal korraldatud Viini maailmanäitusele. Carl ei olnud kubermangust esimene fotograaf, kes maailmanäitusest osa võttis. Riias tegutsev Robert Borchardt oli esindatud eelmisel, 1867. aastal Pariisis toimunud näitusel.³⁸⁶ Viini maailmanäitusele saatis Carl korporatsioonide Estonia, Livonia ja Fraternitas Rigensise juubelitel valminud grupifotod, mitmeid maastikufotosid, Tartu ja Tallinna vaateid ning Tartu Ülikooli zooloogiamuuseumi konservatori Valerian Russowi linnutopistest valmistatud stereo-, kabinet- ja suureformaadilised fotod.³⁸⁷ Pildistused topistest võisid aga olla pigem osa konservator Russowi enda eksponaatidest, kuhu kuulusid peale fotode ka topised ise.³⁸⁸ Linnutopiste fotod esinevad veel C. Schulzi fotokirjastuse 1886. aasta kataloogis (Lisa 28).³⁸⁹ Näitusel pälvis Carl oma grupifotode eest tunnustusdiplomi, sama auhinna vääriliseks loeti ka Riia fotograafi parun Johann Manteuffeli portreefotod.³⁹⁰ Eriti olevat Carli töödest esile tõstetud tema Livonia juubelipiduliste fotot.³⁹¹ Järgmisel aastal kasutas ta esimest korda kuulutuses maailmanäitusel võidetud preemia kujutist.³⁹² Tõenäoliselt kaasnes autasuga õigus kasutada ettevõtte reklaamimisel Austria-Ungari keisri Franz Joseph I vappi.³⁹³ Seda tegi Carl teadaolevalt esimest korda ühes 1877. aasta kuulutuses.³⁹⁴ Järgnevalt sai vapp ettevõtte fotode aluspappide kujunduses väga oluliseks elemendiks.

Tunnustusdiplom oli kindlasti Carli jaoks suur saavutus. Kas ta tõusis aga ka esile Viini maailmanäituse kui terviku kontekstis? Tunnustusdiplom oli maailmanäitusel jagatud autasudest madalaim, seda määrati tagasihoidlikemate edusammude eest oma kutsealal.³⁹⁵ Maailmanäitusel esindatud fotode kohta ilmusid nii näituse ametlikus aruandes (kirjelduste autor Viini fotograaf Josef Löwy) kui ka Dresdeni Fotograafia Seltsi häälekandjas (kirjelduste autor fotograaf Hermann

³⁸⁵ Katalog zu der vom Dorpater Handwerkerverein veranstalteten Gewerbe-Ausstellung. Dorpat: W. Gläser, 1868. Lk 7.

³⁸⁶ Baltische Wochenschrift (BW), 06.09.1867.

³⁸⁷ DZ, 12.03.1873; DZ, 13.09.1873.

³⁸⁸ DZ, 18.11.1872.

³⁸⁹ EAA 854-2-1080, pagineerimata.

³⁹⁰ Die Photographie auf der Weltausstellung 1873. II. Auszeichnungen. – Photographische Correspondenz, Nr. 107, 1873. Lk 91.

³⁹¹ NDZ, 08.09.1873.

³⁹² NDZ, 14.03.1874.

³⁹³ Seda kasutas veel Viini maailmanäitusel samuti premeeritud Julius Poppi Riia kübaravabrik (NDZ, 27.09.1878).

³⁹⁴ NDZ, 12.05.1877.

³⁹⁵ Weltausstellung 1873 in Wien. Organisation der Jury. – Photographische Correspondenz, Nr. 103, 1873. Lk 18.

Krone) asjatundjate kirjeldused. Nendes on paari lõiguga mainitud ka Venemaa fotograafide osalust, nimetatud on sealjuures mitmed Vene portreefotograafia suurkujud, nagu Charles Bergamasco ja Heinrich Denier Peterburist ning Jan Mieczkowski Varssavist, samuti maastikufotode meistrid, nagu Maksymilian Fajans ja Meletiusz Dutkiewicz Varssavist. Carli tööd aga väljaannetes tunnustust ei leidnud.³⁹⁶ See ei tohiks vähendada tema saavutuse väärtust. Lääne-Euroopa vaates Venemaa provintsilinnakesest pärit fotograafi maailmanäitusel äramärkimine oli siiski tähelepanuväärne.

Viini maailmanäitusel osalemine avas ukseid uutele väljapanekutele. Nii sai Carl Prantsuse Fotograafia Seltsilt kutse osaleda Pariisis nende 1874. aastal korraldatud fotograafianäitusel.³⁹⁷ Tema töid peeti preemiavääriliseks ka Prantsusmaal, kuigi taas madalamas ehk auväärse äramainimise (*mention honorable*) kategoorias.³⁹⁸ Carl osales Prantsuse Fotograafia Seltsi järgmisel näitusel uuesti kaks aastat hiljem. Ka siis peeti teda sama auhinna vääriliseks.³⁹⁹ Üks välismaine tunnustus õnnestus tal saada veel Venemaal. 1878. aasta suvel esitleti Carli Peterburis viibivale Pärsia šei Naser al-Dinile ning fotograaf kinkis talle ühe oma Peterburi ja selle ümbruse vaadete albumi.⁴⁰⁰ Šeik, kes ka ise pildistas ning Pärsias fotograafia arengu eest seisis, pärjas Carli tänutäheks Lõvi ja Päikese ordeniga (Lisa 29).⁴⁰¹ Viini maailmanäituse preemia kõrval oli orden Carli ja tema fotoateljee jaoks olulisim neile osaks saanud tunnustus. Sarnaselt Austria-Ungari keisri vapiga esines ordeni kujutis hiljem prominentselt fotode aluspappidel. Samas oli Pärsia Lõvi ja Päikese orden Venemaal laialt levinud ja tuntud kerguse poolest, millega teda jagati.⁴⁰² Viimast illustreerib ehk fakt, et Romanovid piirdusid Carli sarnaste kingituste puhul vaid tänuavaldusega. Ühe fotograafi jaoks oli orden kindlasti suur saavutus.

Rahvusvaheliste püüdluste kõrval ei jäänud Carl ka Balti provintside näitustelt täiesti kõrvale. 1875. aastal Jelgavas toimunud käsitöö-, tööstus- ja põllumajandustoodete näitusel oli tema ettevõtte esindatud väiksemate linnavaadetega ümbritsetud Tartu foto ning kolme Tartu korporatsiooni

³⁹⁶ Löwy, Josef. Photographie (Gruppe XII, Section 4). – Officieller Ausstellungs-Bericht. Graveur- und Guillochirarbeiten. Photographie. Musterzeichnungen und Decorationsmalerei. Wien: Verlag der k. k. Hof- und Staatsdruckerei, 1873. Lk 39; Krone, Hermann. Die Photographie auf der Wiener Weltausstellung. – Helios, Jg. 4, 1873. Lk 87. Carli osalust pole teadmata põhjusel mainitud ka näituse Venemaa sektsiooni kataloogis (Catalogue special de la section Russe à l'exposition universelle de Vienne en 1873. St.-Pétersbourg: Imprimerie de l'Académie Impériale des Sciences, 1873. Lk 121–124).

³⁹⁷ NDZ, 02.03.1874.

³⁹⁸ Bulletin de la Société française de photographie. Tome vingtième. Année 1874. Paris: Gauthier-Villars, 1874. Lk 156.

³⁹⁹ Bulletin de la Société française de photographie. Tome vingt-deuxième. Année 1876. Paris: Gauthier-Villars, 1876. Lk 188.

⁴⁰⁰ SPbZ, 16.05.1878; RgZ, 19.05.1878.

⁴⁰¹ NDZ, 07.10.1878; Brusius, Mirjam. Royal Photographs in Qajar Iran: Writing the History of Photography between Persian Miniature Painting and Western Technology. – Photography, history, difference. Ed. Tanya Sheehan. Hanover: Dartmouth College Press, 2014. Lk 59.

⁴⁰² https://ru.wikipedia.org/wiki/Орден_Льва_и_Солнца [01.12.2015].

juubeli grupifotodega.⁴⁰³ Selle eest pärjati Carli teise auhinna ehk pronksmedaliga. Fotode eest said sama preemia veel Peterburis tegutsev H. Kiepert ja Jelgavas töötav F. Kiepert ning see oli kõrgeim fotograafidele osaks saanud autasu. Samal näitusel osalenud Tartu fotograafi Reinhold Sachkeri töid hinnati madalamalt.⁴⁰⁴ 1876. aastal oli Carlil taas võimalus lüüa kaasa kodulinnas toimunud näitusel. Liivimaa Põllumajanduse ja Töönduse Edendamise Seltsi eestvedamisel oli selleks ajaks Tartus välja kujunenud traditsiooniline augustikuu lõpus toimuv põllumajandusnäitus, mis 1876. aastal eriti suurejooneliselt ellu viidi ning lisaks ka käsitöönäitust hõlmas.⁴⁰⁵ Fotograafid said korraldatud näitusel üldiselt kiita, kuna tavaliste masstoodete asemel olid välja pandud vaid kõrgemad saavutused. Esimesena tõsteti esile Carli maastikufotosid, mille eest teda väärtuselt teise ehk finantsministeeriumi suure hõbemedaliga premeeriti. Fotograafidest osales näitusel veel Theodor John, kes võitis elusuurusel portreefotode eest sotsieteedi hõbemedali.⁴⁰⁶ Järgmisel Tartu käsitöönäitusel, mis toimus 1881. aastal, fotograafe teadmata põhjusel ei osalenud, kuigi nende teostele sobiv osakond (polügraafilised tööd) oli näitusel esindatud.⁴⁰⁷

1.2.5 Portreefotod

Tartu vaateid ja grupifotosid analüüsides tuli ilmsiks üliõpilaste olulisus kohaliku klientuuri seas. Sarnast tendentsi võib märgata ka portreefotosid uurides. Portreefotod olid eriti nõutud just korporantide hulgas, sest neil oli õpinguaastate jooksul tavaliselt mitu korda põhjust fotograafi külastada. Sajandivahetuse paiku ülikoolis õppinud Erich Pabst on meenutanud, et igal Tartu korporatsioonil oli oma fotograaf, kelle juures liikmed käisid. Fotoateljees oli tavaks jäädvustada ühe semestri rebaseid koos oldermanniga, ühel päeval värvid saanud ehk korporatsiooni vastuvõetud liikmed, liige koos oma akadeemilise isaga, kommertsil osalenute grupp ja muud sündmused. Peale selle oli kõigil enda portreefotod, mida mälestuseks omavahel vahetati.⁴⁰⁸ Korporatsioonide Estonia ja Livonia arhiivides säilinud fotokogude põhjal võis ühel tudengil kuluda portreefotosid väga palju – sama aja albumites korduvad fotod samadest isikutest, fotosid vahetati võimalikult paljude kaasõppuritega. Sel põhjusel olid korporandid kohalike fotograafide jaoks väga ihaldusväärsed kliendid. Nii on Saksamaa ülikoolilinnadest teada näiteid vaid üliõpilaskonnale spetsialiseerunud fotostuudiost.⁴⁰⁹ Selles peitub tõenäoliselt ka põhjus, miks Tartus oli elanike kohta rohkem

⁴⁰³ Catalog der allgemeinen Ausstellung für Gewerbe, Industrie und landwirtschaftliche Producte in Mitau 1875. Mitau: J. F. Steffenhagen und Sohn, 1875. Lk 35.

⁴⁰⁴ Libausche Zeitung (LZ), 17.06.1875; LZ, 18.06.1875; LZ, 19.06.1875.

⁴⁰⁵ Rosenberg, T. Saksa ja eesti näitused Tartus 1857–1913. Lk 318–320.

⁴⁰⁶ NDZ, 03.09.1876; BW, 23.09.1876.

⁴⁰⁷ Dorpater Ausstellungs-Catalog. 1881. Dorpat: H. Laakmann, 1881.

⁴⁰⁸ Pabst, Erich. Die Stadt Dorpat. – Rückschau und Ausblick. Fraternitas Rigensis, 1823–1973. Eine Gedenkschrift anlässlich des 150. Jubiläums. Hg. Tom von Wichert. Göttingen, 1974. Lk 187; Album Fratrum Rigensium. Fraternitas Rigensis, 1823–1979. Hg. Robert Gross, Heinz Meyer-Eltz. Osterholz-Scharmbeck, 1981. Lk 406.

⁴⁰⁹ Hoerner, L. Das photographische Gewerbe in Deutschland 1839–1914. Lk 34.

fotograafe kui Tallinnas.⁴¹⁰ Tudengid ei moodustanud küll suurt osa linnarahvastikust. 1867. ja 1881. aasta rahvaloenduste tulemuste ning samal ajal ülikoolis õppinute arvu võrdluse põhjal moodustasid tudengid linnaelanikkonnast 3% kuni 3,5%.⁴¹¹ Fotograafide huvi nende vastu oli aga siiski majanduslikult mõistetav: üliõpilastel oli nii soov kui ka rahalised võimalused end korduvalt jäädvustada lasta ning fotodest rohkelt koopiaid tellida, lisaks tõi iga õppeaasta endaga kaasa uusi kliente. Tudengite, eriti korporatsioonide tellimuste nimel tasus fotograafidel pingutada, ning seda nad ka tegid.

Estonia ja Livonia korporatsioonide poolt peetud liikmete fotoalbumitest on nende pingutuste edu näha.⁴¹² Tudengite fotograafieelistuste ajas muutumise analüüs portreefotode põhjal ei saa küll väga täpne olla, kuna tavaliselt pole võimalik fotosid aasta täpsusega dateerida. Umbkaudse pildistamisaja saab tuletada tudengite korporatsiooni vastuvõtmise semestri järgi, millest varasem foto olla ei saa, küll aga mõned aastad hilisem. Seega on teatud ebamäärasus analüüsis paratamatu, kuid üldised suundumused on kirjeldatavad. Nii võib märgata, et 1860. aastate teisel poolel kaldusid Estonia liikmed eelistama Johannes Behset, Livonia omad aga Peter Barthi. 1870. aastal Tartus fotoateljeed pidama hakanud Theodor John suutis kiiresti mõlemad korporatsioonid enda juurde meelitada – ta domineerib portreefotode autorina Livonia fotoalbumite näitel juba 1869. aasta kevadsemestril liikmeks võetute seas, Estonia korporatsioonis aga sama aasta sügissemestril värvid saanute seas. Tema eelistamist konkurentide ees märkab ka korporatsiooni Neobaltia arvult palju väiksema fotokogu puhul.⁴¹³ Oma juhtivat positsiooni suutis John säilitada paar aastakümnet.

Carl fotoportretistina sel ajal tudengite seas populaarsust ei leidnud. Nagu eelnevalt mainitud, asetus tema töö põhirõhk kohavaadetele ja grupifotodele ning portreefotograafia jäi ateljee jaoks selgelt tagaplaanile. Samas ei jäänud see täielikult tähelepanuta. Üliõpilaste asemel püüdis Carl esimestel aastatel pärast ettevõtte taasavamist teise sihtrühma heakskiitu võita. Suvel 1867 ilmus Eesti Postimehes fotograafiat kui nähtust tutvustav ja kiitev artikkel. Selle lõpus tõstetakse aga esile Carl Schulzi, kelle juures näeb sageli inimesi maalt end pildistada laskmas.⁴¹⁴ Nimetatud artikkel on üks

⁴¹⁰ Liibek, T. Fotograafiakultuur Eestis 1839–1895. Lk 121–123.

⁴¹¹ 1867. aastal loendati Tartus 21 014 elanikku ning ülikoolis käis keskmiselt 658 tudengit aastas, 1881. aastal olid vastavad arvud 29 974 ja 1033 (Resultate der am 3. März 1867 in den Städten Livlands ausgeführten Volkszählung. Zusammengestellt und herausgegeben mit Genehmigung des Livländischen statistischen Comité's von R. Eckhardt. Riga, 1871. Lk 3; Ergebnisse der livländischen Volkszählung. Bd. 2, Die Zählung in den Städten: Schlock, Lemsal, Wolmar, Wenden, Walk, Dorpat, Werro, Pernau, Fellin und Arensburg. Lfg. 1. Bearbeitet und herausgegeben von Fr. v. Jung-Stilling und W. Anders. Riga, 1883. Lk 1; Tartu Ülikooli ajalugu 1632–1982. 2. köide, 1798–1918. Koost. Karl Siilivask. Tallinn: Eesti Raamat, 1982. Lk 394).

⁴¹² EAA 1843-1-219; EAA 1843-1-222; EAA 1843-1-233; EAA 1844-1-150; EAA 1844-1-151; EAA 1844-1-152; EAA 1844-1-153; EAA 1844-1-154. Analüüsis on kasutatud vaid korporatsioonide endite poolt peetud fotoalbumeid, mitte aga korporatsioonide arhiivides säilitatavaid liikmetele kuulunud albumeid.

⁴¹³ EAA 1845.

⁴¹⁴ EPm, 12.07.1867.

Eesti fotograafiaajaloo tsiteeritumaid allikaid, kuna mainib esimest korda eestlaste fotograafi juures käimist.⁴¹⁵ Õhku jääb aga küsimus, kui väga kajastab kirjutus reaalselt olukorda ja kui väga püüab varjatud reklaamina kirjeldatut esile kutsuda. Pariisi ajakirjanduse näitel on dokumenteeritud fotograafide poolt ostetud artiklite esinemine varjatud reklaamina.⁴¹⁶ Välistada ei saa seda ka Tartu ajalehtedes, sama küsimus tõstatub näiteks kohalikus saksa päevalehes Carli ettevõtmisi kajastavate teadete puhul. Teatud kokkupuude võis Carlil olla Eesti Postimehe toimetaja Johann Voldemar Jannseniga, kui Carl temast 1863. aastal litograafilise portree valmistas.⁴¹⁷ Eesti ringkondades heas kirjas olemisele viitab Tartu Maarja koguduse pastor Adalbert Hugo Willigerode juubeli puhul fotograafilise mälestuslehe valmistamine ja avalik müümine, mida tõstis esile ka Eesti Postimehe artikkel.⁴¹⁸

Artikkel näitab siiski, et eesti talurahvast või vähemalt taluomanike kihist oli kujunemas fotograafidele potentsiaalne klientuur. Teadaolevalt vanim eesti talurahva foto pärineb 1865. aastast Schlaterilt, kuigi pole teada, kellelt lähtus pildistamise initsiatiiv.⁴¹⁹ Üldiselt on tõdetud, et kuni 1880. aastateni püsis fotograafia kättesaadavana vaid ühiskonna jõukamate kihtide jaoks.⁴²⁰ 1860. aastad olid aga murrangulised talurahva ja talurahvakultuuri seisukohalt. Seoses talude päriseksostmisega tekkis väikemaomanike kiht, kes asus oma talusid ümberehitama ning ka nende sisustust moderniseerima.⁴²¹ Nii võis talupere oma uue kummuti peale muretseda ka foto pereliikmetest. Samas töötas Tartus 1860. aastatel ka eesti taustaga fotograafe,⁴²² kes oleks ehk talupoegade jaoks olnud eelistatumad. Eesti Postimehes nad küll ei kuulutanud, aga seda ei teinud ka Carl.⁴²³ 1869. aastal ateljee avanud Reinhold Sachkerist, kes oli aktiivne Vanemuise Seltsi tegemistes, kujunes juba selgemalt välja eestlaste seas populaarne fotograaf.⁴²⁴ Arvatavasti kadus tema tegevuse algusega talurahva poolehoid Carlile, juhul kui tal see üldse kunagi oligi.

Järgnevatel aastatel portreefotograafia Carli tegemistes esile tõstmist ei leia, seda mainiti küll mõnedes ateljee reklaamides, kuid see jäi muude teenuste kõrval tagaplaanile.⁴²⁵ Olukord muutus

⁴¹⁵ Nt Teder, K. Eesti fotograafia teerajajaid. Lk 33–34; Käsitlusi fotograafiast. Toim. Peeter Linnap. Tartu: Tartu Kõrgem Kunstikool, 2003. Lk 14.

⁴¹⁶ McCauley, E. A. Industrial Madness. Lk 76–77.

⁴¹⁷ EAA 321-1-126, l 31p.

⁴¹⁸ DZ, 28.06.1867; EPm, 12.07.1867.

⁴¹⁹ Liibek, T. Fotograafiakultuur Eestis 1839–1895. Lk 195–197.

⁴²⁰ Starl, Timm. Die Verbreitung der Fotografie im 19. Jahrhundert. Materialien und Anmerkungen zur Entwicklung in Österreich. – Die Geschichte der Fotografie in Österreich, Band 2. Bad Ischl, 1983. Lk 17.

⁴²¹ Eesti rahvakultuur. Koost. ja toim. Ants Viires ja Elle Vunder. Tallinn: Eesti Entsüklopeediakirjastus, 1998. Lk 662–663.

⁴²² Lepa, S. Esimesed paiksed fotograafid Tartus (1855–1870). Lk 109–111.

⁴²³ 1864. aastal pakkus ta oma litograafiatöökojas trükitud kirjutusõpetust, järgmine, tema fotoateljeed soovivat reklaam ilmus 1879. aastal (EPm, 04.03.1864; EPm, 20.06.1879).

⁴²⁴ Asmer, V. Esimestest piltnikest Eestimaal ja nende fotodest Eesti Kultuuriloolises arhiivis (1844–1900). Lk 97–99.

⁴²⁵ Nt NDZ, 09.08.1875.

alles 1879. aastal, mil uute fotoateljee ruumide valmimisega asus Carl portreefotograafia tähtsust ettevõtte jaoks kasvatama. Uute ruumide avamise järgselt kasvas selgelt üksikportreede reklaamimine, leides 1879. aastal esimest korda äramainimist selleks ajaks ettevõtte jaoks oluliseks muutunud jõulureklaamis.⁴²⁶ Uue fotostuudio avamise järel kuulutas ta üle pika aja ka eesti ajakirjanduses.⁴²⁷ Arvestades oma tihedat tööreisidel viibimist ning oma eelnevat ebaedu, võttis Carl ateljeesse operaatorina tööle portreefotograafias kogenud fotograafi.⁴²⁸

Suure tõenäosusega oli selleks Hugo Hoffers, kes pidas aastatel 1860–1868 Riias fotostuudiot ning käis seejärel end välismaal täiendamas.⁴²⁹ Kindlalt oli Hoffers Carli teenistuses 1880. aasta alguses.⁴³⁰ Teine võimalik persoon, kellele 1879. aasta kuulutus viidata võiks, on G. Jaanson. Jaansonis isikut pole õnnestunud täpsemalt kindlaks teha, kuid on teada, et 1879. aasta mai lõpus, paar nädalat enne uue ateljee avamist, võeti fotograafiks nimetatud mees Carli ettepanekul Tartu Käsitöölise Seltsi liikmeks.⁴³¹ See asjaolu ei defineeri Jaansonit küll ilmtingimata Carli alluvana, kuid pole alust arvata, et ta sel ajal linnas iseseisvalt fotoateljeed pidanud oleks. See tähendab, et ta töötas mõne juba eksisteeriva fotoateljee alluvuses ning on väheusutav, et Carl oleks seisnud mõne oma konkurendi teenistujate seltsielu eest. Ajaliselt sobitub seega Jaanson hästi kuulutuses mainitud fotograafiks, samas on Hoffersi puhul tõendatav kogemus portreefotograafia alal. Jaanson oli pigem pildistamisel lisaabijõuks kas Hoffersile või Carlile endale.

Millal iganes Hoffers täpsemalt ettevõttes portreefotograafiat juhtima hakkas, kahe fotograafi koostöö katkemisest andis Carl teada 1880. aasta veebruari lõpus.⁴³² Oletada võib teatud vastuolusid kahe mehe vahel ning Hoffersi juba käivitatud plaane Tartus ettevõtjana iseseisvuda. Tema võeti veebruari algul Carli konkurendi Johni soovitusel Tartu Käsitöölise Seltsi liikmeks.⁴³³ Jaanuari alguses oli Hoffers sõlminud koostöölepingu Tartu maalri Peter Sohnwaldiga, eesmärgiga avada linnas fotoateljee ja kosmeetikatarvete kauplus.⁴³⁴ Fotoateljee avati nime all Hugo Hoffers & Co. 1880. aasta märtsis.⁴³⁵ Portreefotode pildistamist jätkas ateljeejuhi kaotamisest hoolimata ka C. Schulzi fotoateljee.⁴³⁶ Seoses suurema rõhu asetamisega fotoportreedele, leiavad pärast ettevõtte

⁴²⁶ NDZ, 04.12.1879.

⁴²⁷ EPm, 20.06.1879.

⁴²⁸ NDZ, 14.06.1879.

⁴²⁹ EAA 297-8-13, l 100.

⁴³⁰ NDZ, 23.02.1880.

⁴³¹ EAA 1873-1-45, l 125; EAA 1873-1-46, l 14. Temaga nimekujult lähim Eestis tegutsenud fotograaf on 1864. aastal Tallinnas fotoateljeed omanud G. J. Jaakson (Liibek, T. Fotograafiakultuur Eestis 1839–1895. Lk 104).

⁴³² NDZ, 23.02.1880.

⁴³³ EAA 1873-1-46, l 26p.

⁴³⁴ EAA 996-4-5916, l 7–11p.

⁴³⁵ NDZ, 15.03.1880. Liivimaa kubernerilt sai ta vastava loa alles aprilli lõpus (EAA 297-8-13, l 109).

⁴³⁶ NDZ, 23.02.1880.

pankrotti 1860. aastatel taas rohkemat tähelepanu kuulsuste fotod. Üksikuid näiteid leidub siiski ka vahepealsest ajast: 1866. aastal müüs Carl Romanovite dünastia valitsejate visiitkaartfotosid, 1872. aastal teda hiljem ordeniga autasustanud Pärsia šeihi fotoportreesid.⁴³⁷ Nende puhul ei saanud ta aga ise fotode autor olla, vaid ainult edasimüüja. 1881. aasta jõuludeks pakkus Carl ajaleheveergudel esimest korda kunagi Höflingeri pärusmaaks olnud Tartu Ülikooli professorite fotoportreesid.⁴³⁸

Carli ateljee edukust portreefotograafias on raske täpselt hinnata. Säilinud fotode arvukuse põhjal saab siiski teatud oletusi teha. Selleks vaatlen Rahvusarhiivi ajalooarhiivi kogusid, kuna need on mulle kõige tuttavamad ning neis on käsiteldava aja kohta arvukalt fotosid. Andmed pole kogu kui terviku seisukohalt kindlasti lõplikud, kuna fotode kirjeldamine veel jätkub. 1863. aastast, mil Carl fotoportreesid valmistama hakkas, kuni 1881. aastani, mil ta Riiga kolis, on tema ettevõttega seostatavad 24 fotoportreed. Neist 10 (sh üks foto kahes eksemplaris) kannavad tagaküljel kirja Schulz & Ivanson, ehk on valminud 1863. aastal. Ülejäänud 14 (ka siin üks foto kahes eksemplaris) on pildistamisajalt keerukamad määratleda, kuid tõenäoliselt on neist vähemalt 4 valminud aastatel 1879–1881 ehk ajal, mil ettevõtte taas tugevamalt portreede valmistamisele keskendus. Vahepealsed 15 aastat on seega selle pikkust arvestades üllatavalt nõrgalt esindatud: kui 1863. aasta kohta on säilinud 10 fotot ja aastatel 1879–1881 1,33 fotot aasta kohta, siis vahepealsete aastate puhul saab loendada vaid 0,67 fotot aasta kohta.

Kasutada olev valim on loomulikult väike. Peale selle võivad mitu faktorit selle usaldusväärsust moonutada. 1863. aasta fotode suur arvukus võib tuleneda sellest, et Carl kasutas juba ette trükitud aluspappe ka Ivansonita edasi töötades. See olukord ei saanud aga pikalt kesta, kuna järgmistest aastatest on säilinud sarnase kujundusega ning vaid tema nimega aluspappe.⁴³⁹ 1860. aastatest leidub lisaks rohkelt autorinimeta portreefotosid, ateljeenime aluspapile trükkimine kinnistuski alles sel kümnendil.⁴⁴⁰ Sama võis periooditi kehtida ka Carli puhul, selle kohta on säilinud isegi üks näide. Korporatsiooni Livonia liikme Friedrich Paulsoni portree kahest eksemplarist ühte ehib Carli fotoateljee nimi, teine on aga nimetu (Lisa 30).⁴⁴¹ Viimase fotoga on vormistuselt sarnane üks Tartu Ülikooli matemaatikaprofessori Peter Helmlingi portree, millele Carl on käsitsi oma nime kirjutanud.⁴⁴² Vähemalt 1870. aastate puhul on aga juba nimeta aluspapp ise portreede puhul viide autori ebaedule. Tuleb ka ära mainida, et Rahvusarhiivi ajalooarhiivi varaste fotode seas on kogude profiilist tulenevalt ülesindatud aadel ja literaadid. Carli puhul sai aga eelnevalt nimetatud, et ta

⁴³⁷ NDZ, 10.09.1866; NDZ, 12.05.1872.

⁴³⁸ NDZ, 19.12.1881.

⁴³⁹ Nt Tartu Ülikooli Muuseum (ÜAM) F 82:58.

⁴⁴⁰ Liibek, T. Fotograafiakultuur Eestis 1839–1895. Lk 161; Starl, T. „Die Rückseite”. Lk 14.

⁴⁴¹ EAA 1844-1-159, foto 28; EAA 1844-1-165, foto 113.

⁴⁴² EAA 402-3-2078, foto 3.

1860. aastate lõpus talupoegi enda klientideks meelitas, mis võib seega valimi esinduslikkust moonutada. Siin tuleb aga taas arvestada sellega, et enda pildistada laskmine oli jätkuvalt kulukas, mistõttu oli talurahva seast ka vähem teenistust oodata. Peale selle oleks valimi puhul oodatav hilisemate fotode ülesindatus. Raske on leida põhjust, miks varasemad, eriti ühest aastast pärinevad fotod ebaproportsionaalselt säilinud peaksid olema. Seega toetab valim siiski juba ajakirjanduse põhjal tekkinud muljet, et vahepealsetel aastatel omas portreefotograafia ettevõtte jaoks marginaalset tähendust.

1.3 Ettevõtte üleviimine Riiga (1881–1884)

Tõenäoliselt ajendatult edust ning tööde suurepärasest vastuvõtust ka väljaspool Tartut kerkis ettevõtte jaoks päevakorda kolimine suuremasse linna, täpsemalt Liivimaa kubermangukeskusesse Riiga. Esimest korda kajastus plaan 1880. aasta novembri lõpus, mil Carl andis Tartu publikule teada, et võtab tellimusi vastu veel järgmise aasta 1. maini ning pakub edaspidi oma litograafiatöökoda ja fotostuudiot koos või eraldi rentida.⁴⁴³ Riia kui sihtlinna elanikele andis kolimisplaanidest teada Rigasche Zeitung sama aasta jõululaupäeval.⁴⁴⁴ 5. mail 1880 allkirjastas Carl ostumüügilepingu, millega omandas kaupmees Adolph Sellmerilt 55 000 rubla eest endise Hotel du Nord hoone, mis asus aadressil Pilsni tänaval (aadress siis Große Schloß-Str. 6).⁴⁴⁵ 15. juunil jättis perekond Schulz lehe vahendusel Tartu sõprade ja tuttavatega hüvasti ning kolis Riias ettevõttega samasse majja (Lisa 31).⁴⁴⁶ Juuni lõpus sai Carl Liivimaa kubermanguvalitsuselt loa oma Tartus tegutsev ettevõtte Riiga üle viia.⁴⁴⁷ Riialasi teavitas ta ettevõtte tööleasumisest 4. juulil.⁴⁴⁸

Konkurente oli kubermangu pealinnas ülikoolilinnaga võrreldes selgelt rohkem. 1881. aasta seisuga tegutses Riias koos Carliga 10 fotoateljeed ja 16 litograafiatöökoda.⁴⁴⁹ Tartus olid need arvud aasta varem vastavalt viis ja kaks.⁴⁵⁰ 1881. aasta lõpus Balti provintssides toimunud rahvaloenduse andmed annavad võimaluse neid arve suhestada linnade elanike arvuga. Loenduse andmetel kuulus Riia elanikkonda 169 329 isikut,⁴⁵¹ Tartu elanikkonda 29 974 isikut.⁴⁵² Suhtarvudeks saab seega Riias üks fotoateljee umbes 17 000 ning üks litograafiatöökoda umbes 10 500 elaniku kohta, Tartus

⁴⁴³ NDZ, 27.11.1880.

⁴⁴⁴ RgZ, 24.12.1880.

⁴⁴⁵ LVVA 1380-5-8679, l 11–12; RgZ, 04.07.1881; RgZ, 28.11.1881.

⁴⁴⁶ NDZ, 15.06.1881; LVVA 1380-5-8679, l 4–4p.

⁴⁴⁷ EAA 297-8-13, l 143, 149–149p.

⁴⁴⁸ RgZ, 04.07.1881.

⁴⁴⁹ EAA 296-5-2833, pagineerimata.

⁴⁵⁰ EAA 296-5-2434, l 248–248p.

⁴⁵¹ Ergebnisse der livländischen Volkszählung. Bd. 1, Die Zählung in Riga und im rigaschen Patrimonialgebiet. Lfg. 1. Bearbeitet und herausgegeben auf Veranstaltung der statistischen Commission der Stadt Riga von Fr. v. Jung-Stilling und W. Anders. Riga: Müllersche Buchdruckerei, 1883. Lk 1.

⁴⁵² Ergebnisse der livländischen Volkszählung. Bd. 2. Lk 1.

üks fotoateljee umbes 6000 ning üks litograafiatöökoda umbes 15 000 elaniku kohta.

Seega on Riia puhul näha mitte ainult suuremat konkurentsi litograafide arvus, vaid ka nii öelda ühe töökoja poolt teenindavate elanike arvus. See on mõistetav, kuna Riias oli kubermangulinnana suuremad vajadused ning Liivimaa keskusena ka suurem tagamaa kui Tartul. Fotoateljeesid arvestades oli aga Tartus konkurents pea kolm korda suurem. Teatud ulatuses võib siin taas näha tudengite mõju nõudlusele, kuid vahe on siiski üllatavalt suur. Eesti näitel on 1870. aastatel täheldatud linnaelanikkonna suurenemise taustal pigem fotograafide arvu vähenemist ehk üldist konkurentsi langemist.⁴⁵³ Sama võib tõenäoliselt märgata ka Riias. Sellest tulenevalt on paremini mõistetav Carli julgus kubermangulinna kolida: madala konkurentsi tõttu oli uutel tulijatel lootust endale äraelamiseks piisavalt suur klientuur leida.

Tartust lahkudes andis Carl oma fotokirjastuse toodete ainumüügiõiguse E. J. Karowi raamatupoele, kust sai osta tema Tartu fotosid, ülikooli professorite portreesid, korporatsioonipilte ja muud ning Carli tööde mustirraamatu põhjal raamatupoe vahendusel Riiga tellimusi edastada.⁴⁵⁴ Carli ja Karowi koostöö oli püsinud vahepealsetel aastatel tihe ning ettevõtted jätkasid seda ka pärast Eduard Karowi surma 1874. aastal.⁴⁵⁵ Oma endistele ateljeeruumidele rakenduse leidmine läks vaevalisemalt. Hoolimata katsetest neid nii oma nime alt kui ka anonüümselt õigusliku esindaja vahendusel välja üürida,⁴⁵⁶ leidsid ruumid vaid lühiajalist rakendust. 1882. aasta veebruarist kasutas ateljeeruumi Peterburi fotograaf Alexander von Schonert.⁴⁵⁷ Järgmise aasta juunis avas sealsamas fotoateljee Venemaa suurlinnades töötanud Ivan Strahhov.⁴⁵⁸ Schonertiga võrreldes oli Strahhov oma tegevuseks eelnevalt Liivimaa kubermanguvalitsuselt loa saanud.⁴⁵⁹ Tema tegevusperiood Tartus jäi samuti lühikeseks: 1884. aasta septembri seisuga oli fotoateljee juba suletud.⁴⁶⁰

Uus linn nõudis uusi vaateid. Ettevalmistavalt käis Carl juba 1880. aasta hilissügisel Riia vaatamisväärsusi pildistamas.⁴⁶¹ Sellega ei asunud Tartu fotograaf kindlasti tühja kohta täitma. Näiteks ilmus 1881. aastal M. Stahlbergi kirjatarvetekauplusel 25-vaatelise suuremas visiitkaartformaadis Riia fotoalbumi neljas trükk,⁴⁶² samal suvel müüs August Lyra

⁴⁵³ Liibek, T. Fotograafiakultuur Eestis 1839–1895. Lk 123.

⁴⁵⁴ NDZ, 16.06.1881.

⁴⁵⁵ DZ, 18.03.1874; NDZ, 23.03.1879.

⁴⁵⁶ NDZ, 27.11.1880; NDZ, 14.03.1881; NDZ, 13.06.1881; NDZ, 15.08.1881.

⁴⁵⁷ Dorpater Annoncenblatt, 05.02.1882. Schonert oli 1879. aastal lühiajaliselt töötanud ka Viljandis (Liibek, T. Fotograafiakultuur Eestis 1839–1895. Lk 118).

⁴⁵⁸ NDZ, 18.06.1883; EPm, 22.06.1883.

⁴⁵⁹ EAA 297-8-767, l 1, 6.

⁴⁶⁰ EAA 296-5-4552, pagineerimata.

⁴⁶¹ RgZ, 24.12.1880.

⁴⁶² RgZ, 19.05.1881.

kirjatarvetekauplus 24 Robert Borchardi fotoga visiitkaartformaadis Riia albumit.⁴⁶³ Kuna mõlemad albumid olid formaadilt väikesed, võis pildi suurus olla üks tunnus, millega Carli töö varasemast pakkumisest eristus. Põhiväärtuse tõi aga tema osavus ja tuntus kohavaadete pildistajana. Tegelikult oli Carli fotostudio juba varem Riia fotosid müünud – need esinevad tema 1877. aasta jõulureklaamis.⁴⁶⁴ Samal aastal käis ta Riia lähedal Bulduri raudteesilda pildistamas, seega on võimalik, et ta samal reisil ka linna jäädvustas. Samas ei saa välistada, et ta vaid kellegi teise pilte edasi müüs.

Linna vaatamisväärsuste pildistamisega jätkas ta kohe pärast kubermangukeskusesse kolimist (Lisa 32).⁴⁶⁵ 1881. aasta novembris said tema Riia fotod – selleks ajaks umbes 60 kabinetformaadis vaadet – Rigasche Zeitungis veergudel kiita.⁴⁶⁶ 1883. aastal reklaamis Carl oma fotoateljeed juba kui suurimat Riia fotode valiku pakkujat.⁴⁶⁷ 1886. aastal oli ettevõttel linna vaadetest juba sadakond kabinetformaadis ning mõned suureformaadilise kaameraga valmistatud.⁴⁶⁸ Tema Riia venelastele oluliste hoonete piltidega fotoalbumi kinkisid kohalikud vene seltsid senaator Manasseinile.⁴⁶⁹ Carl oli Riias oma fotoaparaadiga kohal ka mitmete sündmuste jäädvustamisel, nagu linnateatri põleng 1882. aastal ja käsitöönäitus aasta hiljem.⁴⁷⁰ Ümberasumisest peale pakkus ta riialastele võimalust oma hoonete jäädvustamist tellida.⁴⁷¹ Samuti käis ta soovi korral linna surnuaedadel pildistamas.⁴⁷²

Carl jõudis oma fotoaparaadiga ka Riias välja. Oluliseks sihtkohaks olid linna lähistel asuvad Jürjala suvitusasulad.⁴⁷³ Korduvalt viisid tööreisid teda looduskaunisse piirkonda Turaida, Krimulda ja Sigulda piirkonnas ehk Liivimaa Šveitsi (Lisa 33).⁴⁷⁴ Mõlemad sihtkohad olid paarikümne vaatega esindatud 1886. aasta kataloogis.⁴⁷⁵ 1883. aasta lõpuks olid tema fotokirjastuse toodete hulka lisandunud kolmanda Balti kubermangulinna Jelgava vaated.⁴⁷⁶ Neid oli ettevõttel müügis umbes 30.⁴⁷⁷ Eratellimustest on neist aastatest teada näiteks Rothenberg-Waldheimi raviasutuse hoonete pildistamine.⁴⁷⁸ Eraldi teemana kerkisid esile tööstusettevõtetest tehtud fotod.⁴⁷⁹

⁴⁶³ RgZ, 15.07.1881.

⁴⁶⁴ NDZ, 10.12.1877.

⁴⁶⁵ RgZ, 27.06.1881.

⁴⁶⁶ RgZ, 28.11.1881.

⁴⁶⁷ RgZ, 28.05.1883.

⁴⁶⁸ EAA 854-2-1080, pagineerimata.

⁴⁶⁹ LZ, 04.08.1883; RgZ, 16.08.1883.

⁴⁷⁰ NDZ, 21.06.1882; RgZ, 23.06.1883; NDZ, 23.07.1883.

⁴⁷¹ RgZ, 27.06.1881.

⁴⁷² RgZ, 08.08.1883.

⁴⁷³ RgZ, 22.07.1881.

⁴⁷⁴ RgZ, 22.07.1881; RgZ, 10.12.1883.

⁴⁷⁵ EAA 854-2-1080, pagineerimata.

⁴⁷⁶ RgZ, 10.12.1883.

⁴⁷⁷ EAA 854-2-1080, pagineerimata.

⁴⁷⁸ RgZ, 30.12.1881.

⁴⁷⁹ RgZ, 17.06.1883; RgZ, 21.06.1883; LZ, 29.06.1883.

1886. aastaks oli neid müügis nii palju, et nad väärised ettevõtte tootekataloogis eraldi alajaotust.⁴⁸⁰

Viimastel aastatel Tartus suurema tähelepanu osaliseks saanud portreefotograafia omandas Riias veelgi rohkem tähtsust. Selle tarbeks lasi Carl ehitada Kr. Valdemāra tänavale (siis Nicolai-Boulevard) asuva Riia Kütiseltsi pargi (nüüd Kronvalda park) värava kõrvale puidust ateljeehoone, mis avati jaanuaris 1883.⁴⁸¹ Pingutused tasusid end ära. Sama aasta suvel mainitakse, et fotoateljee on asunud viimasel ajal valmistama suurepäraselt tehtud portreefotoseid.⁴⁸² Litograafiatöökoda tegemistest leidis neil aastail paljukiidetud kollotüüpia ja litograafia kõrval suuremat meediakajastust fotolitograafia kasutamine, millega Carli trükikoda oli Rigasche Zeitung järgi ainus Balti kubermangudes, kus sai fotosid muutumatult ja kiiresti trüki teel paljundada.⁴⁸³

Jätkuvalt olid ihaldusväärsed näitustel võidetud preemiad. 1882. aastal toimus Moskvas ülevenemaaline kunsti ja tööstuse näitus. Fotograafia esindatus näitusel sai negatiivse hinnangu osaliseks. Nii St. Petersburger Zeitung kui ka Rigasche Zeitung avaldasid arvamust, et kümme aastat varasema polütehnilise näitusega võrreldes pole väljapandud fotode kvaliteedis märgata vähimatki arengut. Nõrgalt esindatud maastikufotodest olid ainsana mainitud Carli tööd, mida hinnati küllaltki õnnestunuteks.⁴⁸⁴ Riia ja selle ümbruse vaadete eest premeeriti teda pärast riigikotka kasutamise õigust ja kuldmedalit väärtuselt kolmanda ehk hõbemedaliga.⁴⁸⁵ Tartu ajalehes kirjutati Carli saavutus veel suuremaks: teda nimetati Venemaa esimese järgu maastikufotograafiks ja näituse esimese auhinna saajaks.⁴⁸⁶

Järgmisel aastal toimus Riias käsitöönäitus, kus Carl osales oma ettevõtte toodete laia valikuga. Ta oli välja pannud maastikufotosid, grupifotosid, fotolitograafiaid, kollotüüpe, läbipaistvaid fotosid matil klaasil ja maakaarte. Peale tema oli näitusel veel esindatud kaks Liepāja ja üks Moskva fotograaf.⁴⁸⁷ Neue Dörptsche Zeitung veergudel kirjeldati näituse polügraafiaosakonda pigem negatiivsetes toonides, pikemalt Carli töödel peatudes oli kirjutajal aga vaid kiidusõnu jagada. Esile tõsteti juba Viini maailmanäitusel esindatud Russowi linnutopiste fotosid, Vene keisrile kingitud Peterburi ja selle ümbruse ning Riia vaateid. Viimastest jäi näituse tööstushallis kõigile silma tehniliselt keerukas neljast osast koosnev 12 jalga (umbes 360 cm) pikk Riia panoraam Toomkiriku

⁴⁸⁰ EAA 854-2-1080, pagineerimata.

⁴⁸¹ EAA 297-8-13, l 172; RgZ, 22.01.1883; RgZ, 13.08.1883.

⁴⁸² NDZ, 23.07.1883.

⁴⁸³ RgZ, 28.11.1881; RgZ, 24.10.1881.

⁴⁸⁴ SPbZ, 28.06.1882; RgZ, 07.09.1882.

⁴⁸⁵ SPbZ, 06.10.1882; RgZ, 27.09.1882; Отчет о всероссийской художественно-промышленной выставке 1882 года в Москве. Т. II : Работы экспертных комиссий. Санкт-Петербург, 1883. Lk 7.

⁴⁸⁶ NDZ, 23.07.1883.

⁴⁸⁷ Gewerbe-Ausstellung zu Riga 1883. Katalog. Riga: Müllersche Buchdruckerei, 1883. Lk 79.

tornist.⁴⁸⁸ Väljaspool enda ateljee väljapanekut olid Carli vabrikufotod esindatud mitme tööstusettevõtte paviljonides.⁴⁸⁹ Tema teeneid oli kasutanud ka alles lühikest aega, kuid edukalt Grīvas albumiinpaberit valmistav W. v. Ruckteschell, kes esitles oma fotopaberit Carli Riia vaadete abil.⁴⁹⁰ Riia panoraamvaate eest pärjati ettevõtet kõrgeima kategooria autasu ehk kuldmedaliga.⁴⁹¹

Suuremasse linna kolimine mõjus ärile vaid positiivselt. 1883. aasta seisuga oli ettevõtte aastane müügitulu 25 000 rubla, alluvaid oli kokku 25, tulu saadi nii Balti kubermangudest kui ka Venemaa sisekubermangudest.⁴⁹² Sellest tulenevalt võib tõlgendada, et Euroopa kunstikauplustes Carli maastikufotode järele enam nõudlust ei olnud. Samas võis see ka varem olla pigem prestiiži- kui tuluallikas. Võimatu on teada saada, kuidas tulu ja alluvad ettevõtte sees jagunesid, kui suurt osa kandis fotograafia, kui suurt litograafia ja muud trükimenetlused. Edu tõi endaga kaasa imiteerijaid. 1883. aastal tuletas Carl ajalehe vahendusel Tartu publikule meelde, et tema toodete ainuõiguslik edasimüüja on jätkuvalt E. J. Karowi raamatukauplus ning hoiatas seadusevastaselt ringlevate koopiate eest.⁴⁹³ 1884. aastal oli aga keegi lasknud trükkida Carli ettevõtte nimega ja sarnase kujundusega fotode aluspappe ning teenis Riias nende pealt kasumit. Kohalikus lehes ilmus selle peale võltsingute tuvastamise õpetus.⁴⁹⁴

Carli elu jäi uues linnas lühikeseks. Ta suri pärast raskeid kannatusi 25. juunil 1884 53-aastasena ning maeti Riia Jakobi koguduse kalmistule.⁴⁹⁵ 1883. aasta sügisel koostatud testamendi alusel oli Carli ainupärijaks tema naine Julie.⁴⁹⁶ Septembris 1886 kinnitati Julie kohtulikult vara omanikuks, vara koguväärtus hinnati 15 000 rublale, kolmandik sellest kuulus seaduse järgi siiski nende lastele.⁴⁹⁷ Huvitaval kombel on nii sugulaste poolt Rigasche Zeitungis avaldatud surmakuulutuses, Riia Jakobi koguduse surmameetrikas kui ka ühes Riia linna vaeslastekohtu protokollis märgitud surnu täisnimeks Carl Anton Schulz.⁴⁹⁸ Tema eluajast pole aga teada ühtegi dokumenti, kus tal teine eesnimi esineks, kaasa arvatud sünnikandes. Küll aga oli tema isa nimi Anton.⁴⁹⁹ Pärast surma koostatud dokumentidest lähtuvalt on nimekuju üle võtnud ka mitmed biograafilised leksikonid.⁵⁰⁰

⁴⁸⁸ NDZ, 23.07.1883; RgZ, 07.07.1883.

⁴⁸⁹ RgZ, 17.06.1883; RgZ, 21.06.1883; LZ, 29.06.1883.

⁴⁹⁰ RgZ, 18.06.1883; LZ, 23.06.1883.

⁴⁹¹ RgZ, 07.07.1883.

⁴⁹² Gewerbe-Ausstellung zu Riga 1883. Katalog. Lk 79.

⁴⁹³ NDZ, 15.09.1883.

⁴⁹⁴ RgZ, 01.06.1884.

⁴⁹⁵ LVVA 3142-3-161, l 130p-131; RgZ, 27.06.1884.

⁴⁹⁶ LVVA 1380-5-8679, l 2-3p.

⁴⁹⁷ Samas, l 8-8p.

⁴⁹⁸ RgZ, 27.06.1884; LVVA 3142-3-161, l 130p-131; LVVA 1380-5-8679, l 8-8p.

⁴⁹⁹ LABW StAF L 10 Nr. 2292, pagineerimata.

⁵⁰⁰ Nt Lexikon baltischer Künstler. Lk 143.; Deutschbaltisches biographisches Lexikon 1710-1960. Lk 707; Mäksla un arhitektūra biogrāfijās. 3. sējums. Lk 182-183.

Teise eesnime ilmumine jääb aga mõistmatuks. Ei saa välistada, et Carl elu jooksul oma isa mälestuseks eesnime muutis. Siiski tundub realistlikum, et tegemist on isanimest tuleneva eksitusega. Samades allikates leidub teisigi ebatäpsusi – nii on näiteks surmakandes Carli sünnikohaks märgitud Mannheim.

Oma elu jooksul jõudis Carl üles ehitada arvestatava ulatusega ettevõtte, mille hea maine ületas nii Balti provintside kui ka Vene impeeriumi piire. Algusaeg oli küll raske ning möödus erinevate, tihti ebaõnnestunud katsetuste tähe all. Nii tabas Carl 1863. aastal fotoateljeed avades konjunktuuri, kuna samal ajal nii Tartus kui ka Eestis ja maailmas laiemalt tihenes märkimisväärselt konkurents fotograafide seas. Nagu mitmele teisele uuele üritajale, sai ka Carlile esmalt osaks läbikukkumine. Ettevõtte edule pandi alus alles 1866. aastal pärast pankrotist taastumist. Järgnevate aastatega saavutatud populaarsuse taga oli Carli otsus fotograafidele tavapäraselt põhisissetuleku toovate portreefotode asemel oma tegevuses keskenduda suurte grupifotode ning arhitektuuri- ja maastikufotode valmistamisele. Silmapaistvaid töid aitas tal valmistada 1870. aastate algul varutud eriline fotoaparaat, mis võimaldas tal teha suureformaadilisi fotosid ning mis eristas teda piirkonna ülejäänud fotograafidest. Nii võibki tõdeda, et Tartus võis Carl end alates 1870. aastast nii fotograafiliste linnavaadete kui ka suurte grupifotode vallas pea konkurentsilt tunda. Tellimusi saabus talle Balti provintside, Vene impeeriumi pealinnast, sealjuures ka keisrilt endalt, ning välismaalt. Tema arhitektuuri- ja grupifotosid peeti mitmetel välismaistel ja ülevenemaalistel näitustel preemiavääriliseks, mis aga aitas kaasa ettevõtte mainekujundusele. Edu oli piisavalt suur, et pühkida jalgadelt Tartu tolmu ning kolida ettevõtte 1881. aastal Riiga. Carl suutis oma fotoateljeed ka Liivimaa pealinnas konkurentide seas kehtestada.

2. Tartu fotoateljee firma C. Schulz filiaalina Arthur Schulzi juhtimisel (1886–1914)

Testamendis avaldas Carl soovi, et ta naine pärast tema surma ettevõtet edasi peaks ning nende huvi ja sobivuse korral ka pere kaht vanemat poega Carli ja Arthurit seal abijõuna rakendaks.⁵⁰¹ Abielupaari seitsmest lapsest oli mehe surma ajal peale kahe poja täisealine pere vanim laps, tütar Ida, kes oli 1882. aastal abiellunud senatiametniku Paul von Sieversiga ning elas sel ajal Peterburis. Lastest noorim, Eduard, oli alles 9-aastane.⁵⁰² Isa nime kandev Carl asus juba pärast õpingute lõpetamist Tartu Gümnaasiumis 1875. aastal pereettevõttesse tööle.⁵⁰³ 1883. aasta seisuga juhatas Carl noorem litograafia osakonda, Carl vanem aga fotograafia osakonda.⁵⁰⁴ Töö jätkus ka pärast perepea surma. Isa surmapäeval andis poeg Riia lossis suurvürst Nikolai Nikolajevitšile kingitusena üle Riia vaadete albumi.⁵⁰⁵ Samal päeval välja kuulutatud plaan minna Dzintarisse ja teistesse suvituskohtadesse rannamaju pildistama lükkus nädala võrra edasi.⁵⁰⁶

Vanuselt teine poeg Arthur läks aga 1877. aastal Tartu Gümnaasiumist Tallinna kaupmehe õpipoisiks (Lisa 34).⁵⁰⁷ Eestimaa kubermangulinnas elas ta ka isa surma ajal, kuid ei läinud sealt mitte emale ja vennale Riiga appi, vaid leidis endale pereettevõttes rakendust Tartu fotoateljeed taasavades. Algse plaani kohaselt pidi filiaal ukсед avama 1. aprillil 1886.⁵⁰⁸ See lükkus aga edasi Riia fotoateljee põlengu tõttu, mille tagajärjel oli Tartu jaoks mõeldud aparate vaja sealse ajutise ateljee jaoks.⁵⁰⁹ Mai lõpus saadi Liivimaa kubernerilt luba haruettevõtte avamiseks.⁵¹⁰ Filiaal alustas tööd 11. juunil samades ruumides, kus ettevõtte ka varasematel aastatel oli töötanud (aadress siis Aia tn 3) (Lisa 35). Avamist kuulutati Neue Dörptsche Zeitungis ja Eesti Postimehes veergudel.⁵¹¹

Septembris 1887 abiellus Arthur Tallinnas sealse veinikaupmehe Woldemar Ferbergi tütre Emmaga ning päev hiljem kolis noorpaar Tartusse ateljeega samal krundil asuvasse elumajja.⁵¹² Perre lisandus järgneva 12 aasta jooksul kuus last (Lisa 2). Arthur võttis aktiivselt osa Tartu

⁵⁰¹ LVVA 1380-5-8679, l 2–3p.

⁵⁰² LVVA 3142-2-72, l 172p–173; LVVA 1380-5-8679, l 6–6p.

⁵⁰³ Schüler-Album des Dorpatschen Gymnasiums von 1804 bis 1879. Dorpat: C. Mattiesen, 1879. Lk 231.

⁵⁰⁴ LVVA 1378-1-14037, l 11.

⁵⁰⁵ RgZ, 02.07.1884.

⁵⁰⁶ RgZ, 25.06.1884; RgZ, 02.07.1884.

⁵⁰⁷ Schüler-Album des Dorpatschen Gymnasiums. Lk 242.

⁵⁰⁸ EAA 2623-1-283, l 188.

⁵⁰⁹ RgZ, 15.03.1886.

⁵¹⁰ EAA 297-1-201, l 8–8p.

⁵¹¹ NDZ, 09.06.1886; EPm, 11.06.1886. Esimestel Tartu filiaali avamise järel kasutusele võetud aluspappidid ning Riia lehtedes ilmunud reklaamides oli Tartu ateljee aadressiks märgitud ekslikult Vana tänav 13 (nt EAA 1844-1-162, foto 52; RgZ, 17.07.1886).

⁵¹² TLA 237-2-7, pagineerimata; DSHI 110 Schulz/Meyer 2, l 51, 61, 63.

seltsitegevusest, kuuludes Tartu Käsitöölise Seltsi, Bürgermusse, Tartu Saksa Muusikaseltsi ja Tartu Võimlemise Seltsi liikmete hulka.⁵¹³ 1897. aastal võeti Arthur Tartu Maarja suurgildi liikmeks, olles sel ajal gildi liikmeskonnas ainus fotograaf.⁵¹⁴ See samm tulenes soovist end kodulinnaga tihedamalt siduda ning Saksa kodakondsus Vene oma vastu vahetada. Esimene samm selleks oli Venemaal elamise loa hankimine, mille ta sai Liivimaa kubernerilt 1891. aastal.⁵¹⁵ Vene kodakondsust taotles ta neli aastat hiljem ja see anti talle keisri käsul 1896. aastal.⁵¹⁶ 1897. aasta veebruaris astus ta Tartu kodanikuks, andes paar nädalat enne suurgildi liikmeks võtmist Tartu kodanikuvande.⁵¹⁷ Tänuühiks liikmeks võtmise eest kinkis Arthur gildile 1898. aastal Tartu foto ning kahe Riia gildihoone fotod (Lisa 36).⁵¹⁸

Teavet C. Schulzi Tartu fotoateljee alluvate kohta leiab allikatest sarnaselt varasema ajaga minimaalselt. Nädal enne avamist 1886. aastal otsiti ateljeesse õpipoissi, juuli algul veel vastuvõtudaami, retušeerijat, kopeerijat ja naisi, kes retušeerimist õppida soovivad.⁵¹⁹ Isaga võrreldes otsis Arthur tööjõudu aktiivsemalt kohalike ajalehtede kaudu. Eeskätt vajati õpipoisse, kohati täpsustades, kas abijõudu on vaja pildistamisel või fotode kopeerimisel.⁵²⁰ Harvem värvati ka vastuvõtudaame, kopeerijaid ja retušeerijaid.⁵²¹ Fotoateljee toetus Arthuri ajal tugevalt operaatorite kaasabile. Arthuri tütar meenutab, kuidas ühtegi pilti ei antud tellijatele üle, ilma et see oleks isa käest läbi käinud – ta nii retušeeris, lõikas kui ka kleepis fotosid.⁵²² Ühest küljest on näha, et Arthur oli kaasatud ettevõtte erinevatesse tööloikudesse, kuid teisest küljest on selge, et põhiosajai kanda alluvatel, seda ka pildistamise puhul. Tema osalust ateljee igapäevatöös raskendasid märkimisväärselt umbes kümme aastat pärast Tartusse asumist alanud ning järgnevate aastate jooksul süvenenud jalgade halvatusnähud, mistõttu oli ta sunnitud töötama Ülikooli tänava äärses maja perekorteris saalis (Lisa 37). Alluvad ja naine Emma vahendasid siis ateljees toimuvat pidevalt edasi-tagasi joostes, seda ajani, mil korteri ja tööruumide vahele paigaldati telefoniliin.⁵²³

Teiste alluvatega võrreldes on ateljees töötanud operaatorite kohta rohkem teada. Tartus iseseisvalt edu saavutanud fotograafidest töötas Arthuri juures Wilhelm Staden. Varasemaid märke Stadeni

⁵¹³ EAA 1873-1-18, l 96p; EAA 1641-1-8, l 60; EAA 1463-1-3, l 18; EAA 1645-1-6, l 435–436.

⁵¹⁴ EAA 1818-1-40, lk 198. Varem oli fotograafidest suurgildi liige olnud Louis Höflinger, kuid alles 1874. aastast, millal ta fotograafia kõrval ka juba kaubandusega tegeles (EAA 1818-1-61, l 9p).

⁵¹⁵ EAA 297-1-1542.

⁵¹⁶ EAA 297-11-198, l 1, 5.

⁵¹⁷ EAA 1818-1-40, lk 194–195.

⁵¹⁸ Samas, lk 207; EAA 1818-1-175, l 15c.

⁵¹⁹ NDZ, 04.06.1886; NDZ, 09.07.1886.

⁵²⁰ Nt NDZ, 21.09.1891; NIZ, 19.05.1912.

⁵²¹ Nt NDZ, 13.02.1896; NIZ, 05.05.1901; NIZ, 15.04.1906.

⁵²² DSHI 110 Schulz/Meyer 2, l 66, 69.

⁵²³ Samas, l 64, 66, 69, 72. Linna telefonivõrguga ühineti esimese Tartu fotoateljee 1910. aastal (NIZ, 25.11.1910; NIZ, 27.11.1911).

Tartus fotograafina töötamise kohta leiab 1887. aastast.⁵²⁴ Arthuri teenistusest lahkus ta märtsis 1891 ning asus samal ajal avatud Christian Treyeri fotoateljees operaatorina tööle.⁵²⁵ Augustis 1893 sai Staden Treyeri fotostudio täieõiguslikuks juhatajaks, kuid jätkas alguses veel firmanime Chr. Treyer all.⁵²⁶ Järgmisel aastal ostis ta aga ateljee ning hankis endale kubernerilt õiguse ise fotostudiot pidada, misjärel see tema nime all töötama hakkas.⁵²⁷ Stadeni ateljeest kujunes C. Schulzi Tartu fotostudiodile üks tugevamaid konkurente. Teiste Tartus C. Schulzi fotoateljee heaks töötanud operaatorite kohta annavad väärtusliku, kuigi pealiskaudse sissevaate Tartu Käsitöölise Seltsi liikmeks võetute nimekirjad. Terviklikku ülevaadet antud küsimuses allikatest siiski ei saa, kuna Tartu Käsitöölise Selts oli vaid vabaaja veetmise ühing, mis polnud oma populaarsusest hoolimata tartlastele kohustuslik. Peale selle pole fotograafide seotus C. Schulzi ateljega tavaliselt otse välja öeldud. Vaid ühel korral on uut liiget nimetatud Schulzi juures töötavaks fotograafiks. Ülejäänud juhtudel on seos mõneti oletuslik – korra on Arthur olnud soovitajaks, nagu seda oli varem tema isa G. Jaansonile, muudel juhtudel on aga nende aadressiks märgitud C. Schulzi ateljee aadress Aia tn 3, mis peaks siiski piisavalt kindlalt operaatorid Arthuri alluvatena defineerima.

Kokku on ajavahemikus 1894 kuni 1909 C. Schulzi ettevõttega sel viisil seostatavaid fotograafe kaheksa: juulis 1894 võeti seltsi liikmeks Hugo Ratzky, mais 1895 Albert Wisanowski, mais 1899 Carl Trieb, septembris 1904 Leopold Kustring, novembris 1904 Ullrich Hansen, aprillis 1905 Richard Auer, mais 1905 Victor Lintner ja juunis 1909 Paul Ludwig.⁵²⁸ Vaadates liitumiste aegu, jääb mulje, et fotoateljeel oli piisavalt tööd korraga mitme operaatori ametishoidmiseks. Peale selle tundub, et nende jaoks oli leivaisa vahetumine üpris tavapärane. Näiteks on samale allikale toetudes oletatav, et Ratzky töötas eelnevalt Theodor Johni heaks.⁵²⁹ Teiste Tartu fotoateljeedega on seostatavad vaid paar üksikut operaatorit.⁵³⁰ Kaheksast nimetatud C. Schulzi ateljee alluvast asus vaid üks ise Tartus fotostudio etteotsa – Albert Wisanowski võttis 1905. aastal üle Ferdinand Dannenbergi ateljee, selle ajani töötas aga Arthuri heaks.⁵³¹ Fotoateljee alluvatest on teada ka Amsterdami fotograaf Harm Frans van Hanja, kes asus Arthuri kutse peale 1. mail 1904 Tartus tööle operaatori ja retušeerijana, kuid kelle teenistussuhe katkes juba kaks ja pool kuud hiljem.⁵³² Ühelt

⁵²⁴ EAA 1253-1-605, lk 142–143; EAA 1873-1-41, l 17.

⁵²⁵ NDZ, 19.03.1891; NDZ, 30.03.1891. Treyer oli juba 1885. aastal saanud loa pildiraamimistökoja juures avada lito- ja fotograafilise ateljee, kuid piirdus varem tõenäoliselt kunstnike maalide reprodutseerimisega ja müümisega (NDZ, 12.12.1884; NDZ, 19.12.1887; EAA 297-1-46, l 1, 7).

⁵²⁶ NDZ, 19.08.1893.

⁵²⁷ NDZ, 04.10.1894; EAA 297-1-2347, l 1, 5.

⁵²⁸ EAA 1873-1-47.

⁵²⁹ Ta võeti juba eelnevalt 1882. aastal Johni soovitusel seltsi liikmeks (EAA 1873-1-46, l 74).

⁵³⁰ Johniga on veel seostatav: 1882. aastal fotograaf Krüger, (EAA 1873-1-46, l 71); F. Dannenbergiga on seostatav: 1896. aastal fotograafiaabi Robert Seiffert (EAA 1873-1-47, l 9).

⁵³¹ NIZ, 21.05.1905; EAA 297-1-4819, l 1, 8.

⁵³² EAA 422-1-267, l 1–2, 5p; http://www.fotografen.nl/nl/component/nfm_fotografen/fotograaf/id/418794/

poolt näitab see, et operaatorid võisid ateljees peale pildistamise ka teistel tööloikudel toimetada, teiselt poolt kinnitab, et oskustöölisi hangiti välismaalt. Operaatoreid kutsus välismaalt ka ettevõtte Riia fotoateljee, kus seda ametikohta täitis 20. sajandi alguses üks Saksamaalt saabunud fotograaf.⁵³³ Selline ulatuslik operaatorite kasutamine, eriti veel nende palkamine kaugemalt, näitab aga selgelt fotoateljee edukaks olemist.

Arthuri Tartusse tulek jäi aega, mil kohalikus fotograafiamailmas hakkasid ilmema mitmed olulised muutused. Need tulenesid omakorda arengutest fotokeemia ja -tehnika vallas. Juba 1877. aastal ilmus Neue Dörptsche Zeitungis Frankfurter Zeitungist pärinev artikkel, kus kirjutati, et rohkeid keemilisi eriteadmisi nõudvate märgkollodium-klaasnegatiivide asemel on leiutatud uus ja lihtsam menetlus, mille puhul kasutatakse juba eelnevalt valgustundlikuks prepareeritud kuivplaate.⁵³⁴ Nende all silmas peetud hõbeželatiin-klaasnegatiivid hakkasid laialt levima 1878. aastal ning sellele järgnes fotograafiaga tegelejate arvu suur kasv. Paralleelselt võeti albumiinpaberi asemel kasutusele lühema säriajaga fotopaberid.⁵³⁵ Mõju on märgata ka Eestis: 1880. aastatel elavnes fotoateljeede avamine linnades, 1890. aastatega jõudis areng maapiirkondadesse.⁵³⁶ Tartu näitel kasvas fotoateljeede arv neljalt 1886. aastal kuuetele 1890. aastal ning jäi järgnevalt umbes sinna püsima.⁵³⁷

Töövõtete lihtsustumisega kaasnes fotograafia levimine harrastusena.⁵³⁸ Tartus on amatöörfotograafia esiletõusu märgata 1880. aastate teisel poolel. 1886. aasta sügissemestril alustas füüsikaproffessor Arthur von Oettingen linnarahvale suunatud Tartu Ülikooli populaarteaduslike loengusarjade raames fotograafiat tutvustavaid loenguid, mis jätkusid kevadsemestril ning kordusid 1889/1890. õppeaastal.⁵³⁹ Huvitava kombel lunastas ka Arthur Schulz 1886. aasta sügissemestri loengutele pileti.⁵⁴⁰ Oettingen oli sealjuures alles sama aasta suvel pildistama õppinud plaaniga kasutada uut oskust välkudega seonduvas teadustöös.⁵⁴¹ Fotograafiaõpetust pakuti ka väljastpoolt linna: 1888. aastal otsis Peterburis tegutsev dr. J. Bieli fotokeemialabor huvilisi, keda oma teenistuja poolt Tartus fotograafias tasuta juhendada lasta. Tulu loodeti teenida samas müüdavate

[01.12.2015].

⁵³³ Zeberinš, Indriķis. Kas vēlas ar mani krampjos vilkties. Rīga: Māksla, 1992. Lk 31, 41–42.

⁵³⁴ NDZ, 19.06.1877.

⁵³⁵ op den Höfel, K. Phototechnik und Photochemie von 1880 bis 1900. Lk 149–153; Sikka, K. Klaasnegatiivide konserveerimine ja säilitamine filmiarhiivi Jaan Rieti kogu näitel. Lk 46.

⁵³⁶ Liibek, T. Fotograafiakultuur Eestis 1839–1895. Lk 143.

⁵³⁷ EAA 296-6-56, pagineerimata; EAA 296-6-2976, l 204–204p.

⁵³⁸ Liibek, T. Fotograafiakultuur Eestis 1839–1895. Lk 136.

⁵³⁹ EAA 402-4-741, l 252, 256, 272, 275.

⁵⁴⁰ Samas, l 254–254p. Kuulajate nimekirjas kui fotograaf C. Schultz.

⁵⁴¹ Fanny von Anrep. Briefe einer Livländerin aus den Jahren 1873–1909. München: GSG Schriftenvertrieb, Westermann, 1990. Lk 48–49.

fotoparaatide ja -tarvikute pealt.⁵⁴² Fototarvikuid pakuti ajalehtedes viimati müüa 1860. aastatel, kuid ka siis oli reklaame vaid üksikuid.⁵⁴³ 1880. aastate teisel poolel elavnes turg aga märkimisväärselt, esmalt küll toetudes väljaspool Tartut tegutsevatele ettevõtetele, nagu Th. Prieskorn Riias ja J. Scamoni Peterburis.⁵⁴⁴ 1890. aastate alguseks oli nõudlus piisavalt suur ka kohalike ettevõtjate jaoks. Esimestena leidsid endale turul koha S. von Kieseritzky ning Carl Stamm & Co. apteegid.⁵⁴⁵ Siegfried von Kieseritzkyt pärineb lisaks üks esimesi kohalikke fotoõpikuid.⁵⁴⁶

Amatööride ilmumine tõi elukutselistele fotograafidele lisatulu teenimise võimaluse, esimesena kasutasid seda küll professionaalses mõttes läbikukunud fotograafid. Varem Carli heaks töötanud ning seejärel Tartus iseseisvunud Hugo Hoffers pidi oma fotoateljee 1883. aastal sulgema.⁵⁴⁷ 1888. aastal tõdes ta ka ise oma korduvat ametialast ebaõnne.⁵⁴⁸ Mõned aastad hiljem leidis ta uue tegevuse, õpetades huvilistele fotode retušeerimist.⁵⁴⁹ Tartus kümme aastat juuksuriäri pidanud Maximilian Fiala 1891. aastal avatud fotostudio oli juba järgmise aasta sügiseks tegevuse lõpetanud.⁵⁵⁰ Järgnevatel aastatel leidis ta tööd amatööride fotode ilmutamise ja töötlemise alal ning õpetas soovijatele fotograafiat.⁵⁵¹ Sajandivahetusel hakkasid ka edukad Tartu fotograafid hobifotograafidele suunatud teenuseid pakkuma. 1900. aastal korraldas Th. Johni ateljee amatööridele fotograafiakursusi.⁵⁵² 1905. aastast pakkus aga C. Schulzi fotoateljee amatöörfotode ilmutamist.⁵⁵³

2.1 Tartu vaated

Alates Tartu filiaali taasavamisest pakkus ettevõtte sarnaselt varasemaga klientidele võimalust nende valdusi pildistada ja uudsusena lisandus interjööride jäädvustamine (Lisa 38).⁵⁵⁴ Varem, märgkolloomiumenetluse ajal raskendas negatiivide liiga madal valgustundlikkus hämarates siseruumides kvaliteetse foto valmistamist. Taastus ka igasuvine tava Tartu surnuaedadel hauaplatse jäädvustada (Lisa 39).⁵⁵⁵ Jällegi ei jäänud C. Schulzi ateljee konkurentsita: sarnaseid kuulutusi leiab

⁵⁴² NDZ, 20.08.1888.

⁵⁴³ Nt DZ, 09.04.1860; DZ, 23.05.1864.

⁵⁴⁴ NDZ, 03.11.1886; NDZ, 21.03.1887.

⁵⁴⁵ NDZ, 17.09.1892; NDZ, 08.12.1892.

⁵⁴⁶ Teder, K. Eesti fotograafia teerajajaid. Lk 66–67; EAA 1254-1-223, l 136.

⁵⁴⁷ Hoffers esines aasta alguses veel ajakirjanduses, kuid puudus sügisel politseivalitsuse koostatud fotoateljeede nimekirjast (NDZ, 22.03.1883; EAA 296-5-3855, l 198).

⁵⁴⁸ EAA 995-1-14055, l 6–6p.

⁵⁴⁹ NDZ, 27.10.1893.

⁵⁵⁰ EAA 1253-1-605, lk 82–83; NDZ, 08.08.1881; NDZ, 04.03.1891; EAA 296-6-4773, pagineerimata.

⁵⁵¹ NDZ, 22.03.1893; NIZ, 19.04.1897; NIZ, 23.09.1900.

⁵⁵² NIZ, 07.06.1900.

⁵⁵³ NIZ, 17.01.1905.

⁵⁵⁴ Nt NDZ, 14.06.1886; NDZ, 18.11.1896.

⁵⁵⁵ Nt NDZ, 02.09.1886; NIZ, 01.07.1909.

veel näiteks Sachkerilt,⁵⁵⁶ eriti aga Arthuri endiselt alluvalt Wilhelm Stadenilt.⁵⁵⁷ Reklaamide rohkuselt edastas C. Schulzi ateljee teisi suure vahemaaga, kas see ka rohkemaid tellimusi tähendas, on omaette küsimus. 1888. aasta suveks plaanis Arthur mõisate jäädvustamise eesmärgil pikemat tööreisi Liivi- ja Eestimaa kubermangudesse.⁵⁵⁸ Aasta hiljem piirdus ta vaid Tartu ja Viljandi vahele jäävate mõisatega.⁵⁵⁹ See jäi teadaolevalt Tartu filiaali viimaseks suuremaks pildistusprojektiks väljaspool ülikoolilinna. Üksikuid tellimusi tuli maalt jätkuvalt (Lisa 40).⁵⁶⁰ Samal alal muutus aktiivseks Staden, kes peale pildistamisreiside⁵⁶¹ avas oma ateljee filiaalid Valgas ja Võrus⁵⁶² ning müüs Võru vaatamisväärsuste fotosid.⁵⁶³ Paari kuulutuse põhjal käis veel Th. Johni ateljee üle võtnud Heinrich Riedel Elvas pildistamas.⁵⁶⁴ Arthur jäädvustas suviti samuti Elva vaateid, kuid need olid eeskätt perega puhkamas käies amatöörfotoaparaadiga valminud isiklikud fotod (Lisa 41).⁵⁶⁵ Liivimaa kubermari antud lubade põhjal tihenes Liivimaa vaadete pildistamine,⁵⁶⁶ mis oli seotud nii uute ja lihtsamate fotomenetluste kasutuselevõetuga kui ka piltpostkaartide populaarsusega. C. Schulzi ateljee hea maine vabas looduses pildistajana püsis ka järgnevatel aastatel: 1897. aastal saadeti Arthur „ülemate käsul”, nagu kirjutab Postimees, Puka raudteeõnnetuse tagajärgi jäädvustama (Lisa 42).⁵⁶⁷

Tellimustööde täitmise kõrval jätkus Tartu fotode avalik müük, mis omas fotoateljee jaoks jätkuvalt arvestatavat tähtsust. Tartu filiaali avamisega samal aastal ilmunud C. Schulzi ettevõtte tootekataloogis esineb Riia, Jelgava, Tallinna, Peterburi ja muude vaadete seas ka nimekiri Tartu fotosid (Lisa 43).⁵⁶⁸ Selle põhjal müüs fotoateljee 1886. aastal 78 kabinetformaadis, 21 visiitkaartformaadis ja 15 foolioformaadis ülikoolilinna vaadet. Jätkuvalt oli saadaval väikeste fotodega ümbritsetud linnavaade. 15 aastat varasema kataloogiga võrreldes märkab uuest nimekirjast rohkem tudengitele suunatud pilte, samuti rohkem ettevõtete (nt kõrtsid, apteegid ja

⁵⁵⁶ NDZ, 01.05.1890.

⁵⁵⁷ NDZ, 21.05.1894; NIZ, 17.06.1900.

⁵⁵⁸ NDZ, 04.06.1888.

⁵⁵⁹ NDZ, 03.06.1889.

⁵⁶⁰ Näiteks pildistas ta 19. sajandi lõpuaastatel sarja fotosid Aru mõisast Nõo kihelkonnas (EAA 1451-1-198, foto 1–6).

⁵⁶¹ NIZ, 05.07.1897; NIZ, 21.01.1903.

⁵⁶² NIZ, 07.04.1901.

⁵⁶³ NDZ, 22.09.1895.

⁵⁶⁴ NIZ, 24.07.1903; NIZ, 11.07.1908.

⁵⁶⁵ DSHI 110 Schulz/Meyer 2, l 72. Olgu siin ka ümberlõkatud väide, et Arthur „sulges iga aasta oma äri maist oktoobrini ja sõitis koos perekonnaga Šveitsi suvitama” (Malm, Harry A. (?). Jooni fotograafia ajaloost Eestis. – Väliseestlase kalender 1969. New York: The Nordic Press, [1968]. Lk 44). Puhkus veedeti siiski vaid Elvas, kus suvila omamine oli kindlasti hea majandusliku seisuga märgiks, ning see ei seganud ateljee tööd. Ravieesmärgil käis Arthur ka Saksamaal Bad Oeynhausenis (DSHI 110 Schulz/Meyer 2, l 70).

⁵⁶⁶ Nt EAA 297-1-1663; EAA 297-1-2024; EAA 297-1-3637.

⁵⁶⁷ Postimees (Pm), 02.05.1897. Puka raudteejaama lähedal tugeva vihmahoo poolt õõnestatud raudteetammi tõttu rööbastelt väljasõitnud rong transportis 95. Krasnojarski jalaväepolgu sõdureid Tartusse, 61 hukkunuga on Puka raudteeõnnetus Eesti ajaloo ohvriterohkeim (Arjakas, Külle. Eesti raudtee 140. Sissevaateid ajalukku. Tallinn: AS Eesti Raudtee, 2010. Lk 66–67).

⁵⁶⁸ EAA 854-2-1080, pagineerimata. Esimest korda mainiti kataloogi kuulutuses augustis 1886 (NDZ, 02.08.1886).

pagariärid) fotosid. Erinevalt oma isa tegevusest 1870. aastatel ei saanud Arthur aga nii konkurentsivaba turgu nautida. 1886. aastal ilmus kohalikus ajakirjanduses varaseim näide Th. Johni Tartu foto müümisest, mil ta pakkus paar päeva pärast Karl Ernst von Baeri monumendi pidulikku avamist selle eri formaatides fotosid.⁵⁶⁹ See jäi ajalehes üksiksündmuseks, järgmine Tartu vaateid soovitav kuulutus ilmus Johni ateljeelt alles 1894. aasta lõpus, seejärel mainitakse neid ettevõtte reklaamides tihedamalt.⁵⁷⁰ Seega võib Baeri monumendi puhul olla tegemist olulisest sündmusest tulenenud erandiga. Samas tuleb arvestada, et 1894. aastal suri fotoateljee omanik Theodor John,⁵⁷¹ kes väga harva päevalehtedes kuulutas. Tema asemel tööd juhtima hakanud Heinrich Riedelil⁵⁷² oli aga reklaamimisele teistsugune lähenemine, mistõttu võib Tartu vaadete mainimine lehekuulutustes kajastada pigem juhataja vahetust kui vaateturule sisenemist. 1893. aastast reklaamis Staden tihti Tartu fotode müümist, esmalt veel Treyeri, siis aga oma nime all.⁵⁷³ Säilinud on ka Reinhold Sachkeri 20. sajandi alguses tehtud Tartu fotosid.⁵⁷⁴

Mitmed C. Schulzi fotostuudio pakutavad Tartu vaated olid püsinud muutumatutena 1870. aastatest ning ei muutunud ka hiljem. Siiski on tugevnenud konkurentsi tingimustes märgata arenguid linnafotode valikus. Esiteks väljendub see traditsiooniliste vaatamisväärsuste uue nurga alt, varasemaga võrreldes erinevast vaatevinklist jäädvustamises (Lisa 44).⁵⁷⁵ Teiseks lisandus mitmeid uusi, varem mitte esindatud vaateid, näiteks tänavafotosid (Lisa 45).⁵⁷⁶ Kolmandaks tõid valikusse värskust talvel üles võetud fotod. Märkolloodiummenetluse ajastul oli külmaga pildistamine väga keerukas, kuna kolloodium pidi pildistamise ajal klaasnegatiivil niiskena püsima.⁵⁷⁷ Nii leidub ka Carlilt varasemast ajast väga üksikuid talviseid linnavaateid, peamise erandina küllaltki arvukalt fotokogudes esinev pilt Barclay platsist Vallikraavi tänava otsalt.⁵⁷⁸ Arthurilt on aga tänu lihtsustunud menetlusele teada palju fotosid talvisest Tartust, sealhulgas ka mitmeid, mille peamiseks objektiks on pigem talv ise kui mõni hoone (Lisa 46).⁵⁷⁹

Suurem konkurents muutis Tartu linnavaateturu hinnatundlikumaks ning sundis ka Arthurit hindu alandama ning odavamaid lahendusi leidma. See tõi esmalt kaasa suurte formaatide müügilt

⁵⁶⁹ NDZ, 18.11.1886; Pm, 22.11.1886.

⁵⁷⁰ Nt NDZ, 14.12.1894; NIZ, 23.08.1897.

⁵⁷¹ NDZ, 24.10.1894.

⁵⁷² NDZ, 31.10.1894.

⁵⁷³ NDZ, 27.08.1893; NDZ, 26.05.1895.

⁵⁷⁴ ERM Fk 457.

⁵⁷⁵ Näiteks ei pildistanud Rüütli tänavat Raeplatsilt enam kõrgemalt majaaknast, vaid maapinnalt (vt EAA 1843-1-220, foto 178; EAA 1843-1-228, foto 168).

⁵⁷⁶ Nt Eesti Kirjandusmuuseumi Eesti Kultuurilooline Arhiiv (EKLA) C-127.

⁵⁷⁷ Sikka, Kadi; Roosalu, Merilis. Märkolloodiummenetlus: Teavik. Tallinn: MTÜ Eesti Fotopärand, 2014. Lk 4.

⁵⁷⁸ Nt AM F 17065; ERM Fk 997:64; EAA 1843-1-223, foto 232.

⁵⁷⁹ Nt TM F 653.

kadumise – veel 1886. aasta kataloogis esindatud ning hinnaga 3,50 rubla kabinetformaadist seitse korda kallimad foolioformaadis Tartu fotod esinevad kuulutustes viimast korda 1887. aastal.⁵⁸⁰ Samuti on märgata toodete hinna langust. Kui näiteks 1886. aastal maksid kabinetformaadis Tartu fotod 50 kopikat, siis 1900. aastal 15 kopikat.⁵⁸¹ Kuigi C. Schulzi ateljee oli neid ka varem müünud,⁵⁸² kogusid üha enam populaarsust albumiteks, mappideks ja leporellodeks ehk voldikuteks vormistatud fotod. Ka siin on märgata odavnemist. Näiteks maksis 1887. aastal väike 16 vaatega Tartu fotoalbum 2,50 rubla, 1898. aastal aga vaid 1 rubla.⁵⁸³ 1897. aasta jõuludeks müüki tulnud uus 18-vaateline album tekitas kohaliku ajalehe veergudel kõneainet, kuid esiletõstmist vääris lehe arvates mitte fotode kvaliteet, vaid just albumi hind – 1 rubla.⁵⁸⁴ Tõenäoliselt oli album tellitud Berliinist Neue Photographische Gesellschaftist ning sisaldas vähendusi C. Schulzi ateljee Tartu vaadetest: fotod olid vähendatud koos aluspapiga suuruselt umbes 16×22 cm suurusesse umbes 7×10 cm ning albumiks köidetud. Üks selline album on Eesti Rahva Muuseumi kogudes.⁵⁸⁵

Hindade langetamise soovist lähtuvalt hakati fotograafia asemel kasutama rohkem erinevaid trükitehnikaid. 1892. aasta viimastel päevadel ilmus C. Schulzi ateljeelt väga omanäoline Tartu pildikogu: neljast lehest ja kaantest koosnev ning 17 värviliselt trükitud vaadet hõlmav tammelehekujuline album (Lisa 47). Kohalikus ajalehes heideti sellele ette liiga skemaatilist värvide pealekandmist ja mõneti ebaõnnestunud joonistusi, kuid kokkuvõtvalt peeti toodet siiski väga ilusaks.⁵⁸⁶ Järgnevatel aastatel reklaamides tihedalt esile tõstetud album maksis algselt vaid 75 kopikat, hiljem langes hind 60 kopikale.⁵⁸⁷ Nii formaadi (umbes 12×17 cm) kui ka tehnilise lähenemise poolest tuleb seda albumit näha ettekuulutajana kohavaadete valdkonnas väga kiiresti levima hakanud uudistootele – piltpostkaardile (umbes 9×14 cm).

Postkaardid võeti Vene impeeriumis riigisisesele kasutusele 1872. aastal, kuid algselt tohtis neid välja anda vaid riiklik postivalitsus.⁵⁸⁸ Kuigi sellel ajal oli Lääne-Euroopas levima hakanud ka postkaartidele piltide trükkimine, võttis selle populaarsust kogunud nähtuse Venemaale jõudmine veel paar aastakümnet aega: 19. oktoobril 1894 ilmunud siseministeeriumi korraldusega lubati ka eraettevõtetal postkaarte valmistada ja müüa. Sellega kaasnes kiire piltpostkaartide levik.⁵⁸⁹ Umbes

⁵⁸⁰ EAA 854-2-1080, pagineerimata; NDZ, 09.10.1887.

⁵⁸¹ EAA 854-2-1080, pagineerimata; NIZ, 19.12.1900.

⁵⁸² Nt NDZ, 04.12.1879.

⁵⁸³ NDZ, 03.12.1887; NIZ, 19.01.1898.

⁵⁸⁴ NIZ, 05.12.1897.

⁵⁸⁵ ERM Fk 611:96–113.

⁵⁸⁶ NDZ, 28.12.1892.

⁵⁸⁷ NDZ, 12.01.1893; NDZ, 14.12.1895.

⁵⁸⁸ Eesti postkaart 1894–1994. Lk 7.

⁵⁸⁹ Günther, L. Ph. Die bildhafte Repräsentation deutscher Städte. Lk 187; Vende, V. Filokartia. Lk 13, 19.

sel ajal algas Euroopas kuni Esimese maailmasõjani kestnud piltpostkaardi õitseage.⁵⁹⁰ C. Schulzi Tartu fotoateljee poolt 1892. aastal müüki lastud Tartu fotoalbum polnud aga kaugeltki ainus näide piltpostkaartide eelkäijatest. Nii valmis ettevõtte Riia litograafiatöökodas 1886. aastaks Riia vaatega uusaasta õnnitluskaart, mis oli küll postkaardi formaadis, kuid millel puudus vastav trükk tagaküljel.⁵⁹¹ Tartust on teada, et linna fotodega õnnitluskaarte müüs S. Amori kirjatarvete kauplus juba 1890. aastal.⁵⁹² Tegelikult toodeti Venemaal üksikutel juhtudel pildiga postkaarte juba enne 1894. aasta korraldust, kuna ametlike postkaartide kirjaküljel olid pildid lubatud ning nii on teada näiteid, kus sinna on trükitud väike pilt.⁵⁹³ Vastav näide on teada ka firmalt C. Schulz Riist 1893. aasta lõpust.⁵⁹⁴

Tartu vanim teadaolev postist läbikäinud piltpostkaart on umbes aasta hilisem. 29. detsembrile 1894 dateeritud tekstiga ja päev hiljem postitempli saanud postkaardil olev Tartu Ülikooli peahoone foto kuulub C. Schulzi ateljee tööde hulka, kuid selle trükkija ega kirjastaja pole teada.⁵⁹⁵ Esimene teade Tartu piltpostkaartide müügist ilmus varem, vaid mõni päev pärast siseministeriumi korraldust. Selle au ei kuulu aga C. Schulzi ettevõttele. 24. novembril 1894 avaldati kohalikus lehes teade, mille kohaselt E. A. Justi trükikojalt ja kirjatarvete kaupluselt ilmus peale Tartu vaadetega kirjapaberite ka ülikooli peahoone pildiga postkaart.⁵⁹⁶ Võimalik, et vanim säilinud piltpostkaart ongi uudises nimetatud postkaardi eksemplar. Teisena asus novembri lõpus 1895 Tartu piltpostkaarte valmistama Carl Unger raamatuköitekoda ja kirjatarvete kauplus.⁵⁹⁷ Umbes kuu aega hiljem ilmusid C. Schulzi fotoateljeel müüki Tartu vaadetega postkaardid.⁵⁹⁸ Postkaartidel kasutas Arthur samu linnavaateid kui oma 1892. aasta lehekujulises albumis.⁵⁹⁹

Järgnevatel aastatel said piltpostkaardid Tartu saksa päevalehes suurt tähelepanu. Korduvalt kirjeldatakse kohalikes uudistes „uue mustri järgi” valmistatud postkaarte. Lehe põhjal olid umbes sajandivahetuseni sellel alal aktiivseimad eelmainitud Just ja Unger. Viimane võitis isegi oma töödega 1899. aastal Nice'i rahvusvahelisel vaatekaardinäitusel pronksmedali.⁶⁰⁰ Aastatega lisandus aga järjest uusi üritajaid. Neue Dörptsche Zeitung ja selle järglase Nordlivländische Zeitung

⁵⁹⁰ Samas. Lk 188; Kangor, Eero. Postkaartide ja nende kogumise ajaloost Euroopas ja Eestis I. – Raamatukogu, nr 2, 2015. Lk 33.

⁵⁹¹ Caune, Andris. Rīgas vecpilsēta pirms 100 gadiem. Pilsēta un pilsētnieki 19. gs. beigū un 20. gs. sākuma atklātnēs. Rīga: Zinātne, 1994. Lk 12-13; RgZ, 17.12.1885.

⁵⁹² NDZ, 10.12.1890.

⁵⁹³ Eesti postkaart 1894–1994. Lk 8.

⁵⁹⁴ Илометс, Индрек. Рига, 1893 год. – Филокартия № 1 (7), 2008. Lk 31.

⁵⁹⁵ Jõgi, Aime. Tartu vanim piltpostkaart on ülikooli peahoonega. – Tartu Postimees, 30.12.2014.

⁵⁹⁶ NDZ, 24.11.1894; EAA 325-1-254, l 80p.

⁵⁹⁷ NDZ, 24.10.1895.

⁵⁹⁸ NDZ, 01.12.1895.

⁵⁹⁹ Vt Aia, A., Kärddla, E. Tartu piltpostkaartidel. Lk 16, 23.

⁶⁰⁰ NIZ, 05.06.1899.

veergudel mainitakse esimest korda Tartu piltpostkaartide valmistamist järgmistelt ettevõtetelt: 1896. aastal E. Berthelson, 1898. aastal J. G. Krüger ja E. Jansen, 1901. aastal E. J. Karow ja H. Laakmann, 1902. aastal K. A. Raag ja G. Königsfeldt (varem E. A. Just), 1903. aastal K. Sööt, J. Anderson (varem E. J. Karow) ja F. D. Liblik, 1905. aastal J. Solba, 1907. aastal C. Glück ning 1912. aastal M. Tietzo.⁶⁰¹ 20. sajandi alguses andsid piltpostkaarte välja ka Postimehe kirjastus ja Eesti Rahva Muuseum.⁶⁰²

C. Schulzi ettevõttest kui Tartu piltpostkaartide väljaandjast leiab 1896. aastast ajalehtedes mõneks ajaks vaid tagasihoidlikke kuulutusi, mis tõestavad, et postkaarte jätkuvalt müüdi.⁶⁰³ Uudistooteid selles valdkonnas aga ei mainita. Olukord muutub taas 1899. aastal. Siiski ilmus ettevõtelt ka vahepealsete aastate jooksul uusi postkaarte – näiteks sari ühe vaatega kaarte, tekstiga „Souvenir de Jurjew”, millest eksisteerib 1897. aastal postist läbi käinud näide (Lisa 48).⁶⁰⁴ Sarnase kujundusega postkaarte müüs firma C. Schulz ka Riias.⁶⁰⁵ Väljaandjana on mõlemal juhul märgitud ettevõtte Riia haru, kus postkaardid tõenäoliselt ka trükiti. C. Schulzi trükikoda kubermangu pealinnas valmistas piltpostkaarte ka teistele ettevõtetele. Näiteks tellis aprillis 1894 kuus erinevat Tallinna postkaarti kroonuplangil isesaadetud piltide põhjal Ferdinand Wassermanni raamatukauplus.⁶⁰⁶ Ühe säilinud näite põhjal olid postkaartide jaoks kasutatud fotod Carl Schulzi pildistatud,⁶⁰⁷ tõenäoliselt oli tegemist fotodega, mille õigused ta eelnevalt Wassermannile oli loovutanud. C. Schulzi trükikoja kvaliteet jäi aga välismaa suurtrükikodade omadele alla. Hiljemalt 1899. aastal asus ettevõtte oma postkaarte tellima peamiselt Louis Kochi Halberstadtis asuvalt trükikojal.⁶⁰⁸

Järgmistel aastatel saavad C. Schulzi ateljee postkaardid taas ajakirjanduse tähelepanu osaliseks.⁶⁰⁹ Samuti asus ta neid ise aktiivsemalt reklaamima.⁶¹⁰ Tartu Keiserliku Ülikooli 100. aastapäeva puhul 1902. aastal ilmus fotoateljeelt nii Tartu vaadetega kui ka taasasutatud ülikooli esimese rektori G. Fr. Parroti portreega postkaarte.⁶¹¹ Arthur hakkas postkaarte sarjadena müüma ning pakkus sellega hinna poolest nii enda kui ka teiste fotograafide albumitele konkurentsi – 1902. aasta alguses ilmus

⁶⁰¹ NDZ, 08.05.1896; NIZ, 02.05.1898; NIZ, 22.12.1898; NIZ, 07.06.1901; NIZ, 19.12.1901; NIZ, 18.05.1902; NIZ, 03.12.1902; NIZ, 28.03.1903; NIZ, 08.05.1903; NIZ 09.05.1903; NIZ, 25.08.1905; NIZ, 01.05.1907; NIZ, 17.03.1912.

⁶⁰² Pm, 10.08.1905; Eesti Rahva Muuseumi pildialbum. Koost. Indrek Ilomets, Tiina Tael. Tallinn: Aasta Raamat, 2008. Lk 51.

⁶⁰³ Nt NDZ, 16.02.1896; NIZ, 05.07.1897.

⁶⁰⁴ CSG 128a/97, pagineerimata.

⁶⁰⁵ CSG 128k/97, pagineerimata.

⁶⁰⁶ EAA 4346-1-10, l 61.

⁶⁰⁷ Kangor, Eero. Postkaartide ja nende kogumise ajaloost Euroopas ja Eestis II. – Raamatukogu, nr 3, 2015. Lk 32.

⁶⁰⁸ Aasta on dateeritav 1899. aastal ilmunud Tartu postkaardi põhjal 1553. aasta gravüürist (NIZ, 21.04.1899; Aia, A., Kärda, E. Tartu piltpostkaartidel. Lk 25).

⁶⁰⁹ Nt NIZ, 21.04.1899; NIZ, 18.03.1902.

⁶¹⁰ Nt NIZ, 13.01.1901; NIZ, 08.04.1902.

⁶¹¹ NIZ, 19.04.1902; NIZ, 07.12.1902.

müüki 30 kaardist koosnev ümbrises postkaardisari, mille hind oli 1,20 rubla.⁶¹² Hind oli selliselt üksiku piltpostkaardi kohta tavapärasest 5 kopikast odavam.⁶¹³ Teada on ka 1902. aasta lõpus müüki ilmunud Dresdeni trükikojas Markert & Sohn valmistatud postkaardisarja albumiks vormistamine.⁶¹⁴ 1902. aasta lõpu jääb ka C. Schulzi Tartu filiaali pakutavate vaatekaartide tipparv – korraga oli müügis 80 erinevat Tartu piltpostkaarti.⁶¹⁵ Järgmisel aastal langes arv 60-le.⁶¹⁶ Viimast korda pakkus Arthur linna vaatekaarte 1905. aastal.⁶¹⁷ Sellega jääb C. Schulzi Tartu fotoateljee tegevus ajaliselt samadesse raamidesse ettevõtte tegevusega Riias. Seal kujunes ettevõttest aastatel 1895–1904 firma Hebensperger & Co. kõrval suurim linnavaadetega postkaartide kirjastaja.⁶¹⁸ Tegevus ei piirdunud vaid Tartu ja Riia vaatekaartidega. Arthur lasi postkaardina ringlusesse mõned enda Elvas pildistatud kaadrid.⁶¹⁹ Vähemalt väljaandjana esines ettevõtte ka teiste Eesti linnade nagu Viljandi ja Rakvere vaatekaartidel.⁶²⁰ Tartu fotosid pakkus Arthur ajalehe vahendusel viimast korda müüa 1907. aasta detsembris.⁶²¹ Sellega edastas ta teisi linna fotograafe umbes aastaga. Neist viimasena kuulutas Tartu vaadete müüki Staden 1906. aasta lõpus.⁶²²

Piltpostkaartide valmistamiseks kasutatud fotode autoreid pole kaartidele tavaliselt märgitud. Sarnaselt ei nimetatud autoreid peale üksikute erandite ka ajalehekuulutustes või -teadetes.⁶²³ Ilmselt kasutati C. Schulzi enda postkaartidel ettevõttes valminud fotosid, kuid on teada, et samad fotod olid aluseks ka teiste kirjastajate toodetele.⁶²⁴ Seda on märgata Carl Ungeril väljaantud postkaartide puhul.⁶²⁵ Pole selge, kas ja kuidas oli fotode kasutus sellises olukorras ettevõtete vahel korraldatud. Ungeriga tegi Arthur kindlasti koostööd – tema raamatuköitekojas kaanestati C. Schulzi Tartu fotoalbumeid.⁶²⁶ See ei kinnita aga koostööd muudes valdkondades. Siiski kasutati puuduliku autoriõiguse kaitse tõttu fotosid ka ilma autori loata, mis võis omakorda viia kohtumenetluseni.⁶²⁷ Umbes samast ajast on näiteid, kus C. Schulzi Tartu fotodele on peale

⁶¹² NIZ, 02.03.1902.

⁶¹³ Nt NIZ, 07.12.1902.

⁶¹⁴ NIZ, 07.12.1902; vt AM F 16657–16670.

⁶¹⁵ NIZ, 17.12.1902.

⁶¹⁶ NIZ, 15.03.1903.

⁶¹⁷ NIZ, 13.04.1905.

⁶¹⁸ Caune, A. Rīgas vecpilsēta pirms 100 gadiem. Lk 242.

⁶¹⁹ DSHI 110 Schulz/Meyer 2, l 72; DSHI 110 Schulz/Meyer 16, pagineerimata.

⁶²⁰ Kangor, E. Postkaartide ja nende kogumise ajaloost Euroopas ja Eestis II. Lk 33.

⁶²¹ NIZ, 05.12.1907.

⁶²² NIZ, 12.12.1906.

⁶²³ Erandina ilmusid J. G. Krügeri ja E. Janseni kirjastuselt 1902. aastal postkaardid suuresti proua Russowi amatöörfotodest, 1906. aastal aga J. Solbalt Stadeni fotode põhjal (NIZ, 23.08.1902; NIZ, 28.01.1906).

⁶²⁴ Eesti postkaart 1894–1994. Lk 15.

⁶²⁵ Vaata näiteks vana anatoomikumi ja ülikooli kliiniku pilte ühel tema postkaardil Ajaloomuuseumis hoitavate C. Schulzi Tartu fotodega (Aia, A.; Kärkla, E. Tartu piltpostkaartidel. Lk 56; AM F 16674; AM F 16676).

⁶²⁶ Nt AM F 16671–16686.

⁶²⁷ Tallinnas alustas näiteks 1898. aastal fotograaf Ivan Teterin kohtuasja oma fotode loata kasutuse pärast (EAA 105-1-8684).

märgitud järeletrükkimist keelav tekst.⁶²⁸ Arthuri puhul sedalaadi kohtuasju siiski teada pole.

Sarnaselt Tartu fotodega on ka piltpostkaartide turul märgata katseid konkurentide seas silma paista. Algaastatel tõsteti postkaartidel rohkem esile uute vaadete kasutamist.⁶²⁹ Sellele lisandus taas talviste linnavaadete kasutamine,⁶³⁰ seda ka C. Schulzi fotoateljee postkaartide puhul.⁶³¹ Uudistootena ilmusid sajandi lõpus nii Arthurilt⁶³² kui ka teistelt⁶³³ postkaardid, millel oli kujutatud Tartut kuuvalgel. Fotograafias poleks see sel ajal veel võimalik olnud, kuid foto kunstilise töötamise ning fotomehaanilise trüki abil oli võimalik usutav õine linnavaade postkaardina luua. Tekkisid ka kindlatele sihtrühmadele suunatud postkaardid, nagu Ungeri jalgratturipostkaardid⁶³⁴ ning tudengkonnale suunatud postkaardid piltidega tudengielust või korporatsioonide juubeli tähistamisest.⁶³⁵ Peale pildi võimaldasid postkaardid mängida ka vormistusega. Näiteks ilmusid C. Schulzi fotoateljelt reljeefselt trükitud vaatekaardid.⁶³⁶ Peale selle koloreeris ettevõtte mustvalgeid postkaarte.⁶³⁷ 1899. aastal ilmus Arthurilt tavapärasest kolm korda suurem hiigelpostkaart, millel oli kujutatud vaade Tartule Ressource'i aiast. See postkaart sobinuks aga kohaliku ajalehe hinnangul pigem toakaunistuseks kui postiga saatmiseks.⁶³⁸ Formaadiga eksperimenteeris ka J. Solba – temalt ilmusid 1906. aastal Tartu panoraampostkaardid.⁶³⁹

Varakult ilmusid müügile pühadeõnnitlustega postkaardid. Nii pakkus C. Schulzi ateljee Tartus juba 1895. aasta lõpus linna vaadetega uusaastapostkaarte ning järgmisel aastal lihavõttekaarte.⁶⁴⁰ Tegemist oli tavaliste linna vaatekaartidega, millele oli pühadeõnnitus peale trükitud.⁶⁴¹ Peale linnavaadetega postkaartidele ilmusid ajapikku müüki teist liiki piltpostkaardid. 1901. aastal reklaamis Arthur oma ateljeed kui suurima vaate- ja žanrikaartide valiku omajat Tartus.⁶⁴² Korduvalt on ta kuulutustes eraldi esile tõstnud spordikaarte, aga ka Punase Risti postkaarte, Pariisi salongi maalide põhjal tehtud postkaarte ning lille- ja puuviljakaarte.⁶⁴³ Seega ei münud C. Schulzi Tartus asunud fotoateljee mitte ainult omatoodangut, vaid tegutses ka postkaartide edasimüüjana.

⁶²⁸ Nt EKLA C-127:17.

⁶²⁹ NDZ, 21.05.1896; NDZ, 30.08.1896.

⁶³⁰ NIZ, 12.11.1898.

⁶³¹ NIZ, 21.04.1899; NIZ, 07.12.1902.

⁶³² NIZ, 21.04.1899.

⁶³³ Nt NIZ, 02.05.1898.

⁶³⁴ NIZ, 07.05.1898.

⁶³⁵ NIZ, 20.10.1899; NIZ, 26.08.1908; NIZ, 27.08.1908.

⁶³⁶ NIZ, 07.12.1902.

⁶³⁷ NDZ, 01.12.1895; NIZ, 21.04.1899.

⁶³⁸ NIZ, 28.04.1899. Hiigelpostkaart ilmus C. Schulzi ateljeelt ka 1903. aastal (NIZ, 17.12.1903).

⁶³⁹ NIZ, 28.01.1906.

⁶⁴⁰ NDZ, 14.12.1895; NDZ, 19.03.1896.

⁶⁴¹ Vt Aia, A.; Kärldla, E. Tartu piltpostkaartidel. Lk 17.

⁶⁴² NIZ, 17.08.1901.

⁶⁴³ Nt NIZ, 16.11.1900; NIZ, 16.05.1901; NIZ, 06.11.1902; NIZ, 10.12.1904.

Kui eelnevad piltpostkaardid olid tehniliselt valmistatud kollotüüpias, harvem ka litograafias, siis sajandivahetusel ilmusid müüki fotograafilisel teel valminud postkaardid.⁶⁴⁴ Esimest korda esineb postkaart kui fotoformaat Tartu ajakirjanduses 1898. aastal F. G. Faure apteegi kuulutuses, milles pakutakse amatöörfotograafidele uudistootena valgustundlikke postkaarte.⁶⁴⁵ Vanim näide Tartu postkaartidest fotopaberil pärineb ajakirjanduse andmetel järgmisest kevadest, mil Th. Johni fotoateljee lasi müüki pildisarja Tartu suurveest.⁶⁴⁶ 1899. aasta ülejutus kuulub linna ajaloo suuremate hulka.⁶⁴⁷ Fotopostkaartide eelis trükipostkaartide ees oligi võimalus neid kiiresti valmistada ehk aktuaalseid sündmusi kajastada. Laiemalt hakkasid fotopostkaardid Eestis levima alles 1910. aasta paiku.⁶⁴⁸ Ajakirjanduse põhjal on nende tegelikku levikut keeruline määratleda, kuna tavaliselt ei ole postkaartide valmistamisel kasutatud menetlust nimetatud. Oma osa aeglase leviku juures etendas fotode kõrgem hind võrreldes trükipostkaartidega – tavapärase 5 kopika asemel oli Th. Johni fotopostkaartide müügihind 20 kopikat.⁶⁴⁹

Firma C. Schulzi Riia ateljee kohta on teada mitu näidet, kus müügile ilmusid erinevaid sündmuseid kajastavad fotopostkaardid. Näiteks olid esindatud suurvürst Vladimir Aleksandrovitši visiit 1903. aastal, riigiduumi valimisjärjekorrad Riia gildihoonete juures 1907. aastal ja Balti provintside Venemaaga liitmise juubelipidustused 1910. aastal.⁶⁵⁰ Tartu filiaalilt on teada seitse fotopostkaarti Vanemuise uuest hoonest 1906. aastal,⁶⁵¹ fotod Vanemuise Seltsi muusikapäevast 1909. aasta suvel⁶⁵² ja 22 fotoga sari korporatsiooni Livonia rebasteatrist 1910. aastal (Lisa 49).⁶⁵³ Esimest korda mainitakse ajalehes üldist Tartu vaadete sarja fotopostkaartidena 1912. aastal, mil fotograaf Paul Köhlerilt ilmus 27 linnavaatega „broomhõbekaarti”.⁶⁵⁴ Tõenäoliselt valmistas Tartu vaadetega fotopostkaarte avalikuks müügiks ka W. Stadeni fotoateljee.⁶⁵⁵

2.2 Portree- ja grupifotod

Linnavaadetega fotode müügi jätkumisest hoolimata keskendus C. Schulzi Tartu fotoateljee taasavamisest peale esimeses järgus portreefotograafia (Lisa 50). See pani aluse uuele, Carli tegevusega võrreldes erinäolisele õitsenguajale, mis fotoateljeele ülikoolilinnas osaks sai.

⁶⁴⁴ Eesti postkaart 1894–1994. Lk 10.

⁶⁴⁵ NIZ, 26.08.1898.

⁶⁴⁶ NIZ, 05.04.1899.

⁶⁴⁷ Kõrgeim veetase – 343 cm üle nulli – mõõdeti 19. aprillil (Elken, R. Emajõe veetaseme pikaajalised muutused ajavahemikul 1867–2004. Lk 19).

⁶⁴⁸ Eesti postkaart 1894–1994. Lk 10.

⁶⁴⁹ NIZ, 12.04.1899.

⁶⁵⁰ Düna-Zeitung (DnZ), 22.05.1903; RgZ, 13.02.1907; RgZ, 13.07.1910.

⁶⁵¹ Pm, 23.08.1906.

⁶⁵² Pm, 25.06.1909; Pm, 22.06.1909.

⁶⁵³ NIZ, 14.12.1910. Korporatsiooni arhiivis on säilinud üheksa postkaarti (EAA 1844-1-505, foto 14–22).

⁶⁵⁴ NIZ, 12.03.1912.

⁶⁵⁵ CSG 128a/97, pagineerimata.

Muutunud rõhuasetus on märgatav juba filiaali avamisest teavitavates kuulutustes, kus toodete ja teenuste nimekirjas on esimesena nimetatud just portreede pildistamist.⁶⁵⁶ Sama jätkub ka hilisemates reklaamides, kus võrreldes varasemaga on portreedele pööratud kordades suuremat tähelepanu. Säilinud fotode arvukuse põhjal jääb mulje, et Arthuril õnnestus suhteliselt kiiresti Theodor Johni tugevat positsiooni Tartu portreefotograafia vallas murendada ning võita endale arvestatav osa turust. Suureks saavutuseks oli seejuures Tartu tudengkonna poolehoiu võitmine ning Johnilt korporantide põhifotograafi rolli ülevõtmine (Lisa 51).

Täpsema sissevaate annavad sellesse protsessi taas korporatsioonide Estonia ja Livonia peetud liikmete fotoalbumid.⁶⁵⁷ Mõlema korporatsiooni albumites leidub esimesi C. Schulzi Tartu fotoateljees valminud portreesid juba 1884. ja 1885. aastal liikmeks astunute seas. Järgnevate aastate jooksul stuudio osakaal üha kasvab. Estonia puhul asub Arthur Johni üle domineerima 1891. aasta kevadsemestril korporatsiooni vastuvõetutest ning mõne aastaga kuivab Arthuri konkurendi osakaal fotode autorluses pea olematuks. Livonia puhul joonestub murdepunkt 1894. aasta sügissemestril värvid saanute juurde ning Johni ateljee fotosid leiab järgnevast ajast vaid üksikuid. Teiste Tartu fotograafide töid albumites sellest ajast peaaegu ei esine. Näiteks pakkus Staden tudengitele ja õpilastele pildistamisel hinnaalandust,⁶⁵⁸ kuid käsiteldavates albumites leidub vaid üks tema ateljee foto. Sarnase pakkumise on teinud grupifotodele ka C. Schulzi fotoateljee.⁶⁵⁹ Tuleb aga arvestada, et korporatsioonidesse kuulus väiksem osa üliõpilaskonnast.⁶⁶⁰ Seega võis Stadeni pakkumine leida teatud osa tudengite seas head vastuvõttu.

19. sajandi lõpus tekkis portreefotole uus kasutusvaldkond – dokumendifoto. Ülikooli sisseastumisel nõuti 1893. aastast muude dokumentide hulgas ka kolme fotoportreed.⁶⁶¹ Portreefotot oli vaja veel näiteks jalgratturi juhilubade ja relvalubade taotlemisel.⁶⁶² Kuna vajadus dokumendifotode järele oli piisavalt suur, tõstis Arthur oma reklaamides eraldi esile fotode valmistamist tudengite, jalgratturite, relvakandjate jt avalduste jaoks.⁶⁶³ Seejuures oli ta esimene fotograaf linnas, kes dokumendifotode pildistamist kuulutas.

Tellimustööde täitmise kõrval jätkus ka portreefotode avalik müük. 1880. aastate lõpus ja 1890.

⁶⁵⁶ NDZ, 13.05.1886.

⁶⁵⁷ EAA 1843-1-219; EAA 1843-1-222; EAA 1843-1-233; EAA 1844-1-150; EAA 1844-1-151; EAA 1844-1-152; EAA 1844-1-153; EAA 1844-1-154.

⁶⁵⁸ Nt NDZ, 21.08.1893; NDZ, 08.10.1894.

⁶⁵⁹ NIZ, 25.02.1903.

⁶⁶⁰ Eesti ajalugu V. Lk 295.

⁶⁶¹ NDZ, 06.03.1893.

⁶⁶² NIZ, 24.08.1905; NIZ, 13.05.1906.

⁶⁶³ NIZ, 15.08.1905; NIZ, 25.08.1906.

aastate esimesel poolel figureerisid selles kontekstis C. Schulzi fotostudio reklaamides korduvalt Tartus esinevate muusikute pildid.⁶⁶⁴ Lavatähtede portreed kuulusid ka mujal maailmas ihaldatumate fotode hulka.⁶⁶⁵ Ebaselgeks jääb, kas fotoateljee oli nendel juhtudel foto autor, valmistas esineja kaasa toodud negatiivi põhjal müügiks koopiaid või vahendas mujal valmistatud fotosid. Et tegu on fotostudio originaalülesvõtetega, on esile tõstetud vaid ühel juhul.⁶⁶⁶ Joseph Zmigrodsky kokku seatud Tartus esinenud artiste koondavast fotoalbumist leiab Arthuri reklaamides nimetatutega vaid ühe kattuvuse, sellel fotol aga autori nimi puudub.⁶⁶⁷ Sama muusiku portreesid on varem müünud E. J. Karowi raamatukauplus,⁶⁶⁸ seega võib Zmigrodsky kogu foto hoopis sealt pärineda. Siiski on tema albumis ka mitu C. Schulzi ateljeenime kandvat portreed.⁶⁶⁹

Võib eeldada, et fotoateljeel oli üldjuhul täita aktiivsem roll, kui seda oli edasimüüjaks olemine. Vastasel juhul oleks esinejatele tõenäoliselt tulusamaks koostööpartneriks olnud raamatupoed. Sellist lähenemist kasutas näiteks Tartus peatunud tserkus Ciniselli.⁶⁷⁰ Ajakirjanduse põhjal ei olnud Arthuri tegevus selles valdkonnas kunagi väga ulatuslik. Kümne aasta peale, mil muusikute fotoportreede pakkumine kuulutustes esines, koguneb vaid kaheksa artisti. Samas on ta sellega siiski kõige aktiivsem ettevõtte Tartus. Leidub veel vaid üksikuid näiteid raamatukauplustelt, hilisemast ajast ka Th. Johni fotoateljeel.⁶⁷¹ Sarnast tegevust on märgata ka C. Schulzi Riia fotostudio puhul.⁶⁷²

Tartu Ülikooli õppejõudude „üllatavalt haaravaid” fotoportreesid kiideti juba ajal, mil Carl oli värskelt Riiga kolinud.⁶⁷³ Ettevõtte 1886. aasta kataloog nimetab umbes 20 õppejõu nime, lisaks veel Tartu linnapead ja paari vaimulikku.⁶⁷⁴ Järgnevalt esineb professorite fotode müügi mainimist harva, esile kerkib teema vaid 1902. aasta ülikooli juubeli kontekstis.⁶⁷⁵ Aktiivsemat tegevust Tartu Ülikooli akadeemilise personali portreede müügis pole aga ka ülejäänud fotograafidelt ega raamatukaupmeestelt märgata. 1880. aastate keskpaigas müüs neid selleks ajaks fotograafiaga juba lõpparve teinud Höflingeri pudukauplus,⁶⁷⁶ 1890. aastate teisel poolel leiavad nad korra mainimist

⁶⁶⁴ Nt NDZ, 31.10.1887; NDZ, 25.11.1896.

⁶⁶⁵ Starl, T. Sammelfotos und Bildserien. Lk 6.

⁶⁶⁶ NDZ, 02.04.1888.

⁶⁶⁷ Reidla, Jana. Joseph Zmigrodsky (1858–1936) kollektsioon Eesti Rahva Muuseumi fotokogus. – Eesti Rahva Muuseumi aastaraamat XLII, 1998. Lk 129–130; ERM Fk 921:93; NDZ, 20.11.1887.

⁶⁶⁸ NDZ, 14.03.1883.

⁶⁶⁹ Nt ERM Fk 921:60; ERM Fk 921:134.

⁶⁷⁰ NDZ, 31.08.1891.

⁶⁷¹ NIZ, 26.07.1897.

⁶⁷² Nt RgZ, 10.10.1886; DnZ, 08.12.1890.

⁶⁷³ RgZ, 28.11.1881.

⁶⁷⁴ EAA 854-2-1080, pagineerimata.

⁶⁷⁵ NIZ, 11.12.1902.

⁶⁷⁶ NDZ, 08.09.1884.

Th. Johni fotostuudio ja E. A. Justi kirjatarvete kaupluse reklaamis.⁶⁷⁷ Lahtiseks jääb, kas see tähendab ülikooli õppejõudude fotode kadumist avalikust müügist või oli nende pakkumine enesestmõistetav.

Jätkuvalt oli huvi grupifotode vastu, kuid nende osatähtsus vähenes C. Schulzi Tartu fotoateljee jaoks Arthuri tegevuse ajal märkimisväärselt. 1890. aastate teisel poolel langes tähelepanu taas Tartu baltisaksa tudengikorporatsioonidele, kellest mitmed tähistasid neil aastail oma 75. juubelit. Suureformaadiliste grupifotode valmistamise võimekus oli vahepealsete aastatega mõnevõrra tavapärasemaks muutunud. Nii telliti 1896. aasta septembris Estonia pidustustel grupifoto Th. Johni ateljeelt.⁶⁷⁸ Aasta hiljem Livonia juubelil kasutati C. Schulzi fotoateljee teenuseid, kelle poolt jäädvustati tavapäraselt pidustustel osalenud endised ja praegused liikmed ning eraldi terve peoseltskond – kokku umbes 500 isikut.⁶⁷⁹ Korporantide grupifotost valmis ettevõttel Riias ka hästiõnnestunud suurendus mõõtmetega 3×5 jalga (umbes 90×150 cm).⁶⁸⁰ Jaanuaris 1898 jõudis juubelitähistamise kord Fraternitas Rigensiseni. Kohalikus ajalehes mainiti piduliste jäädvustajana seekord nii C. Schulzi kui ka Th. Johni ateljeed.⁶⁸¹ 20. sajandi esimesel kümnendil tähistasid oma juubelit veel kaks suuremat baltisaksa korporatsiooni – 1904. aastal sai 25-aastaseks Neobaltia ja 1908. aastal sai 100-aastaseks Curonia – ka nende pidustuste raames valmistati grupifotod.⁶⁸² Lehes fotode autorit ei mainita, kuid Curonia juubelipäevast säilinud grupifoto põhjal jäädvustas nende pidupäevalisi Riedel.⁶⁸³ Fotograafidelt ilmus taas korporatsioonide juubelite puhul ka muid meeneid. Näiteks lasi C. Schulzi fotoateljee Livonia 75. aastapäevaks müüki ülikooli ja peosaali vaadetega juubelipostkaarte,⁶⁸⁴ tagantjärele ilmus raamatuna kujundatud karp, milles oli 12 fotot juubeli tähistamisest.⁶⁸⁵ Curonia suurpidustuse ajaks 1908. aastal ilmus piltpostkaarte mitmetelt Tartu kirjastajatelt.⁶⁸⁶ C. Schulzi fotostuudio andis sel puhul välja korporatsiooni Estonia liikmete esitatud teatritüki koos jäädvustust fotode, postkaartide ja albumina.⁶⁸⁷

Postkaardid avaldasid suurt mõju portreefotograafias kasutatavatele formaatidele. Kuigi visiitkaart- ja kabinetformaadide kõrval levis eriti 19. sajandi lõpukümnenditel ka mitmeid teisi sarnaselt pappkartongile vormistatud fotoformaate, jäid need pigem moenähtusteks ega suutnud vanadele

⁶⁷⁷ NDZ, 25.11.1896; NIZ, 12.05.1897.

⁶⁷⁸ EAA 1843-1-643, foto 1; NDZ, 09.09.1896.

⁶⁷⁹ EAA 1844-1-148a, foto 3, 4; NIZ, 20.09.1897; NIZ, 22.09.1897.

⁶⁸⁰ DnZ, 13.12.1897; vt EAA 1844-1-149b, foto 1.

⁶⁸¹ NIZ, 21.01.1898; NIZ, 26.01.1898.

⁶⁸² NIZ, 22.05.1904; NIZ, 10.09.1908.

⁶⁸³ Foto asub Baltisaksa Genealoogia Seltsi raamatukogus Saksamaal Darmstadtis.

⁶⁸⁴ NIZ, 20.09.1897.

⁶⁸⁵ NIZ, 26.08.1898. Üks eksemplar karbist on hoiul Rahvusarhiivi ajalooarhiivi raamatukogus (kohaviit: D 2975).

⁶⁸⁶ NIZ, 26.08.1908; NIZ, 27.08.1908; Aia, A.; Kärdda, E. Tartu piltpostkaartidel. Lk 154–156.

⁶⁸⁷ NIZ, 19.09.1908; vt ÜAM F 201:18.

formaatidele tõsiseltvõetavat konkurentsi pakkuda.⁶⁸⁸ Fotopostkaart suutis aga nii mõõtmelt lähedase kabinetfoto kui ka visiitkaartfoto ajapikku turult välja suruda. Uue formaadi puhul polnud enam vaja fotopaberit ise aluspapi jaoks parajaks lõigata, vaid kasutati vabrikus toodetud ilmutatavaid postkaarte. Sellega võeti postis kasutatavate postkaartidelt üle ka tagakülje kujundus – teate ja aadressi ala ning postmargi koht. Esimene teade postkaardiformaadi kasutuselevõttust Tartu fotostuudios pärineb C. Schulzi ateljeelt 1899. aastast, mil lihavõteteks soovitati „postkaarte eneseportreedega” hinnaga 3 tükki 1 hõberubla.⁶⁸⁹ Sama raha eest sai ka kolm visiitkaartportreed.⁶⁹⁰ Järgnevatel aastatel kujunes sellest üks mainitumaid tooteid ettevõtte reklaamides. Fotopostkaarte kasutas Arthur ka kuulsuste portreede müümisel.⁶⁹¹ Peale selle pakkus ta võimalust valmistada kõigi talle saadetud piltide põhjal postkaardiformaadis fotosid.⁶⁹² Ta hakkas ka enda ateljees varem muudes formaatides üles võetud negatiivide põhjal soovi korral fotopostkaarte valmistama.⁶⁹³

Livonia 75. aastapäeva kontekstis sai mainitud fotode suurendamist. Sellest kujunes nii C. Schulzi fotoateljee kui ka teiste fotograafide jaoks väga oluline teenus. Juba varem oli tagasihoidlikult levima hakanud „elusuuruses fotoportreede” valmistamine.⁶⁹⁴ 1876. aasta Tartu tööstusnäitusel pälvis Th. John ühe sellise töö eest hõbemedali.⁶⁹⁵ Elusuuruses portreede pildistamist pakkus ka C. Schulzi fotostudio 1879. aastal, mil ettevõtte oli asunud pöörama suuremat tähelepanu portreefotode valmistamisele.⁶⁹⁶ Selgesõnaliselt pakkus nii suurendamist kui ka vähendamist oma fotostudios Hugo Hoffers pärast seda, kui ta oli lõpetanud Carl Schulzi heaks töötamise.⁶⁹⁷ Umbes samast ajast leiab ka mujalt Eestist märke fotode suurendamise levimisest.⁶⁹⁸ Kvaliteetne suurendus, mille puhul säilis müügi jaoks aktsepteeritaval määral algne kujutis ilma liigse retušeerimiseta, oli saanud võimalikuks tänu valgustundlikumate fotopaberite kasutuselevõtmisele.⁶⁹⁹

C. Schulzi Tartu filiaal hakkas oma kuulutustes suurendusi pakkuma mõni kuu pärast filiaali avamist (Lisa 52).⁷⁰⁰ Järgnevatel aastatel sai neist fotoateljee jaoks üks olulisemaid jõulukungiks soovitatavaid tooteid. Jõulueelsed lühikesed ja tihti sombused päevad venitasid aga suurendamisele

⁶⁸⁸ Starl, Timm. Bildbestimmung. Identifizierung und Datierung von Fotografien 1839 bis 1945. Marburg: Jonas Verlag, 2009. Lk 20.

⁶⁸⁹ NIZ, 25.03.1899.

⁶⁹⁰ NIZ, 15.08.1905.

⁶⁹¹ NIZ, 04.10.1903.

⁶⁹² NIZ, 25.03.1899.

⁶⁹³ NIZ, 16.09.1902.

⁶⁹⁴ NDZ, 03.11.1892.

⁶⁹⁵ BW, 23.09.1876.

⁶⁹⁶ NDZ, 13.10.1879.

⁶⁹⁷ NDZ, 15.03.1880.

⁶⁹⁸ Tallinnas kuulutas Alexander Grünbladt 1879. aastal elusuuruse suurendamist (Liibek, T. Fotograafiakultuur Eestis 1839–1895. Lk 117).

⁶⁹⁹ op ten Höfel, K. Phototechnik und Photochemie von 1880 bis 1900. Lk 152–153.

⁷⁰⁰ NDZ, 02.08.1886.

kuluva foto säritusaja pikaks. Nii ilmusidki esimesed vastavad reklaamid tavaliselt juba novembri keskpaigas.⁷⁰¹ Detsembri algus tõi endaga tihti kaasa hinnatõusu.⁷⁰² Suurenduste hinnad algasid 1,20 või 1,50 rublast.⁷⁰³ Elusuuruses suurendused maksid 15–20 rubla, pooles elusuuruses (30×40 cm) 10 rubla ja veerandis elusuuruses (24×30 cm) 5 rubla.⁷⁰⁴ Suurendusi oli võimalik ka õlivärvide, akvarellide või pastellidega koloreerida, see teenus tõstis tellimuse hinda märgatavalt.⁷⁰⁵ Suurendusi valmistati iga väikseima originaali põhjal ning loomulikult ka ateljee enda negatiividest.⁷⁰⁶ Peale fotode võisid tellimuse aluseks olla ka maalid ja joonistused.⁷⁰⁷ Suurenduste kuulutustes mainimise tihedus illustreerib nende olulisust ettevõtte jaoks, nii nimetab fotostudio end 20. sajandi alguses paaril juhul isegi suurenduste ateljeks.⁷⁰⁸

Fotode suurendamine polnud aga kaugeltki vaid C. Schulzi Tartu fotoateljee eripära. Oma koht oli sellistel töödel ka firma Riia fotostuudiol.⁷⁰⁹ Juba 1887. aastal hoiatati Balti provintssides leviva petuskeemi eest, mille puhul valmistati kalli raha eest väga puudulikke fotosuurendusi.⁷¹⁰ Tartus oli konkurents selles töölõigus samuti märgatav. Treyerile valmistas visiit- ja kabinetfotodest tehtud suurendusi tuntud Itaalia ettevõtte.⁷¹¹ Fiala tõstis 1891. aastal fotostudio avamisel erioskusena esile elusuuruses portreesid ja visiitkaartfotodest tehtud suurendusi.⁷¹² Ka 1905. aastal Tartus ateljee avanud vennad Christinid pidasid oma oskuste seas tähtsaks suurendamist.⁷¹³ Hoffers püüdis fotosuurendustega Tartus elatist teenida 1890. aastatel, ammu pärast oma fotoateljee sulgemist.⁷¹⁴ Põhikonkurentsi pakkus Arthurile ajalehekuulutuste põhjal W. Stadeni fotostudio. Oluline faktor näis seejuures olevat hind. Kui C. Schulzi ateljee pakkus elusuuruses fotosuurendusi alates 15 rublast, siis Stadenil maksid need kuni 15 või isegi 12 rubla.⁷¹⁵

Uue nähtusena ilmus koos suurendustega kuulutustesse ka fotoraamide müük. Viimati oli fotoraame ajalehtedes aktiivsemalt pakutud 1860. aastatel, siis tegid seda eeskätt raamatupoed.⁷¹⁶ 1880. aastatel töötas Tartus aga koguni kaks pildiraamimistöökoda – Nikolai Kolbergi ning eelmainitud

⁷⁰¹ Nt NDZ, 13.10.1887.

⁷⁰² NIZ, 26.11.1902.

⁷⁰³ NIZ, 18.11.1903; NIZ, 22.11.1908.

⁷⁰⁴ NDZ, 03.11.1892; NIZ, 02.06.1903.

⁷⁰⁵ NDZ, 03.11.1892; NIZ, 21.11.1901.

⁷⁰⁶ NIZ, 28.10.1900; NIZ, 22.11.1908.

⁷⁰⁷ NIZ, 18.11.1897.

⁷⁰⁸ Nt NIZ, 05.10.1902.

⁷⁰⁹ RgZ, 26.11.1888.

⁷¹⁰ NDZ, 22.01.1887.

⁷¹¹ NDZ, 15.01.1890.

⁷¹² NDZ, 04.03.1891.

⁷¹³ NIZ, 05.11.1905; NIZ, 26.08.1906.

⁷¹⁴ NDZ, 27.10.1893.

⁷¹⁵ NIZ, 16.12.1900; NIZ, 12.12.1906.

⁷¹⁶ Nt DZ, 24.10.1862; DZ, 20.09.1866.

Christian Treyeri omad.⁷¹⁷ C. Schulzi Tartu fotostudio astus nendega konkurentsi peatselt pärast ateljee taasavamist. Pakuti erinevatele formaatidele sobivaid raame ja raamiliiste.⁷¹⁸ Peale selle pakkus ateljee ka raamimisteenust.⁷¹⁹ Sarnast tegevust on ettevõttes märgata ka Riias.⁷²⁰ Raamide müügist saadud tulu võis olla ateljee jaoks täiesti arvestatava suurusega: korporatsioon Livonia konvendilt 1904. aasta lõpus ja 1905. aasta alguses kogunenud tellimustest moodustasid raamid umbes kolmandiku (Lisa 53).⁷²¹ Raamid allusid ka moevooludele, mistõttu nende moodsus korduvalt ülekinnitamist.⁷²² Teised Tartu fotoateljeed kauplesid samuti raamidega.⁷²³

2.3 Firma C. Schulz tegevus väljaspool Tartut

Peale Carli surma 1884. aastal asusid Riias tööd juhtima tema naine Julie ja pere vanim poeg Carl. Formaalselt töötas Riia fotostudio surnud Carl Schulzi nimel kuni 1892. aastani, mil Liivimaa kuberner rahuldab Julie taotluse ateljeed enda nimel edasi pidada.⁷²⁴ Juba kaks aastat varem oli Carl noorem saanud sarnase loa Pilsni tänaval asuva foto- ja litograafiatöökoja edasi pidamiseks.⁷²⁵ Tõenäoliselt peegeldab see ka reaalset tööjaotust ettevõtte sees. Kütiaias asuva fotoateljee igapäevane töö oli Julie kanda (Lisa 54). Poeg aga jätkas litograafiaga tegelemist, nii nagu see oli olnud viimastel aastatel enne isa surma, ning tegutses lisaks fotograafiaga väljaspool portreefotograafiat.

Aasta pärast isa surma alustas Carl noorem mitmeaastase suurprojektiga arhitektuuri- ja maastikufotograafia vallas. Eelnevalt sai mainitud, et Carl vanem pakkus suviti oma teenuseid ka kohalikele mõisaomanikele. Poja plaan oli sellest aga mõnevõrra mastaapsem ning nägi ette Balti kubermangude mõisate ning looduskaunite kohtade ulatuslikku jäädvustamist. 1885. aastal keskendus ta Liivimaale ning püüdis oma ettevõtmisele suuremat tähelepanu tõmmata. Selleks esitles ta Deubneri raamatupoes ja enda ettevõtte ruumides Pilsni tänaval Riia publikule juba valminud fotosid. Ajaleheveergudel ära toodud 12 mõisa asuvad põhiosas Lõuna-Liivimaal, erandina ka Kuramaal.⁷²⁶ 1886. aasta kevadeks oli idees vormistunud ka projekti tulemus – umbes 400-leheline Balti provintside album.⁷²⁷ Albumisse pidid minema vaid need fotod, milleks

⁷¹⁷ Nt NDZ, 23.04.1881; NDZ, 18.08.1884.

⁷¹⁸ NDZ, 02.11.1887.

⁷¹⁹ NIZ, 27.10.1900.

⁷²⁰ RgZ, 26.11.1888.

⁷²¹ EAA 1844-1-277, l 65.

⁷²² Nt NIZ, 05.12.1907.

⁷²³ Pm, 19.07.1890 (Sachker); NIZ, 12.12.1900 (John); NIZ, 16.12.1900 (Staden).

⁷²⁴ LVVA 4-10-6556, l 1, 7.

⁷²⁵ LVVA 4-10-5240, l 1, 7.

⁷²⁶ RgZ, 24.08.1885; RgZ, 23.09.1885.

⁷²⁷ RgZ, 29.03.1886.

mõisaomanikud nõusoleku olid andnud.⁷²⁸ Suveks oli Carl noorem saanud tellimusi nii Põhja- kui ka Lõuna-Liivimaalt ning tema reisiplaanist kirjutati laialdaselt Balti kubermangude ajalehtedes.⁷²⁹ Teise aasta järel oli tal Liivi- ja Kuramaa mõisatest valminud juba umbes 300 fotot.⁷³⁰ 1887. aasta kava nägi ette Carli töötamist juunis Bauska ümbruses Kuramaal, juuliks ja augustiks pidi ta aga minema esimest korda Eestimaa kubermangu.⁷³¹ Jõudis ta sinna alles augustis – kuu alguses jäädvustas Carl Pärnu kreisis Uulu mõisa vaateid ning üldine marsruut nägi ette liikumist Pärnu ja Haapsalu kaudu Tallinna ning sealt edasi Narva.⁷³² Loa Eestimaa kubermangus pildistamiseks sai Carl kubernerilt alles augusti lõpus Tallinnas viibides.⁷³³ Sellega teadaolevalt Carli jaoks projekt lõppes, kuid eespool mainitud Arthuri tööd mõisate pildistamisel järgmise kahe aasta suvel võib näha vanema venna töö jätkuna.

Nende reiside planeerimine ja teostamine oli mahukate aparaatide ja tarvikute tõttu küllaltki keerukas, mistõttu rõhus fotograaf marsruudi paika panemiseks võimalikult varasele tellimuste esitamisele.⁷³⁴ Siiski võttis ta tellimusi vastu ka reisi ajal.⁷³⁵ Reiside jaoks oli Carlil ehitatud pimekambriga vanker, mis võimaldas tal kõik vajalikud toimingud teha tee peal. Vankri transportimiseks lootis Carl mõisnike lahkusele. Ta palus neilt tasuta hobuste laenamist järgmise mõisa või postijaamani jõudmiseks.⁷³⁶ Sarnaseid fotograafi vajaduste järgi ehitatud reisivankreid on teada ka mujalt maailmast, tõenäoliselt ka Eestist Jakob Lievenströmi näitel.⁷³⁷ Carli vankrit kasutas hiljem tema õpilane Pēteris Paukšēns ning 1938. aasta seisuga oli see Lätis veel säilinud.⁷³⁸ 1886. aasta näitel said mõisnikud fotosid tellida mitmes suuruses, alates kabinetformaadist (siin 13×18 cm) kuni suurfoolioni (40×50 cm). Väikseima formaadi puhul maksis üks pildistus kaheksa rubla, fotost mitme koopia soovi korral tuli iga eksemplari eest tasuda veel üks rubla. Suurfoolio puhul olid hinnad vastavalt 30 rubla pildistuse ja esimese foto ning neli rubla iga järgneva foto eest.⁷³⁹

Peale ajalehtede kasutas Carl klientide ligimeelitamiseks 1886. ja 1887. aastal ka mõisnikele saadetud ringkirju.⁷⁴⁰ Eestimaa kubermangu puhul on teada, et ta pöördus teabe ulatuslikumaks levitamiseks sealse rüütelkonna poole. Palvekirjale oli lisatud mõisnikele saadetud ringkiri mitmete

⁷²⁸ EAA 854-2-1080, pagineerimata.

⁷²⁹ RgZ, 29.03.1886; NDZ, 03.04.1886; LZ, 04.04.1886.

⁷³⁰ EAA 854-2-1080, pagineerimata.

⁷³¹ RgZ, 01.04.1887; RgZ, 02.04.1887.

⁷³² RvZ, 06.08.1887; Revaler Beobachter, 15.08.1887; RgZ, 01.04.1887.

⁷³³ EAA 29-2-2485, pagineerimata.

⁷³⁴ RgZ, 01.04.1887.

⁷³⁵ Revaler Beobachter, 15.08.1887.

⁷³⁶ EAA 854-2-1080, pagineerimata.

⁷³⁷ Pohlmann, U. Naturwunder und Territorium. Lk 8; Heini. Üks moment! – Päevaleht, 07.10.1934.

⁷³⁸ Latvijas fotomāksla. Vēsture un mūsdienas. Rīga: Liesma, 1985. Lk 20.

⁷³⁹ EAA 854-2-1080, pagineerimata.

⁷⁴⁰ RgZ, 29.03.1886; RgZ, 01.04.1887.

klientide soovituskirjadega, ettevõtte 1886. aasta kataloog ning mõned töönaidised.⁷⁴¹ Carl palus luba pühendada koostatav Balti provintside album Eestimaa rüütelkonnale, see talle ka anti.⁷⁴² Tundub, et mõisapildistamise projekt oli ettevõtte jaoks edukas. Noor fotograaf leidis ajalehtede veergudel kiitust oma fotode hea teostuse ja kunstilise lähenemise ning oma isa maine kindlustamise eest.⁷⁴³ 1887. aastaks oli Carl ettevõttes vähemalt nimeliselt sisse seadnud maastikufotode osakonna.⁷⁴⁴ Sama mõistet kasutas ka Arthur 1888. aasta suvel mõisaid pildistades.⁷⁴⁵ Projekti eesmärgiks seatud 400 vaadet said Carlil 1887. aastal täidetud.⁷⁴⁶ Järgmise aasta lõpus reklaamis ettevõtte end juba 500 Balti provintside vaatega.⁷⁴⁷ Kahjuks puuduvad aga igasugused edasised andmed albumi koostamise kohta ning tõenäoliselt jäi suurejooneline plaan lõpetamata.

Vastavalt Carl vanema algatatule ning sarnaselt Tartule on ka Riias märgata kindlat portreefotograafiaale pühendumist. 1884. aasta jõuludeks pakkus ettevõtte esimest korda pildistamise kinkekaarte, kuna kvaliteetsete tööde valmistamist raskendas sombune ilm.⁷⁴⁸ 1886. aasta märtsis oli ettevõttel kerge tagasilöökk, kui Kütiaias asuv ateljeehoone tulekahjus maha põles. Vigasest küttekoldest põlema süttinud lihtne puuhoone läks terves ulatuses tuleroaks, kuid kõik negatiivid õnnestus päästa.⁷⁴⁹ Tööga suudeti väga kiiresti jätkata. Vaid kolm päeva pärast põlengut avati portree- ja grupifotode ajutine ateljee Brīvībase piirsteel (aadress siis Alexander-Boulevard 2) oma fotostuudiot mõneks kuuks üürima soostunud Wirschikowski ja Czerwinski ruumides.⁷⁵⁰ Leonhard von Wirschikowski ja B. von Czerwinski olid alles eelmise aasta keskel saanud Liivimaa kubernerilt loa Riias fotoateljeed pidada.⁷⁵¹ Juulis 1886 kolis C. Schulzi ateljee Kütiaias vanale kohale ehitatud uude hoonesse (Lisa 55).⁷⁵² Üüritud ruumides jätkas tõenäoliselt Wirschikowski ükski, temast sai Riias populaarne fotograaf.⁷⁵³ Sama kehtib ka C. Schulzi ateljee kohta: majake Kütiaia ääres oli üks mainekamaid fotoateljeesid kubermangulinna. 20. sajandi algusaastatel seal retušeerijana töötanud läti kunstniku Indriķis Zeberīņši järgi moodustas ateljee klientuuri Riia

⁷⁴¹ EAA 854-2-1080, pagineerimata. Töönaidised pole teadaolevalt säilinud.

⁷⁴² Samas; EAA 854-2-766, l 67.

⁷⁴³ RgZ, 23.09.1885.

⁷⁴⁴ NDZ, 18.04.1887; RgZ, 23.04.1887.

⁷⁴⁵ NDZ, 04.06.1888.

⁷⁴⁶ RgZ, 03.12.1887.

⁷⁴⁷ RgZ, 26.11.1888.

⁷⁴⁸ RgZ, 15.12.1884; RgZ, 20.12.1884.

⁷⁴⁹ RgZ, 13.03.1886. Sama hoone oli ka paar aastat varem põlenud, kuid tol korral oli kahju minimaalne (RgZ, 05.09.1884).

⁷⁵⁰ RgZ, 15.03.1886.

⁷⁵¹ EAA 296-6-56, pagineerimata.

⁷⁵² RgZ, 17.07.1886; RgZ, 26.07.1886.

⁷⁵³ RgZ, 13.12.1886; Latvijas fotomāksla. Lk 20.

aristokraatia.⁷⁵⁴

1886. aastal alustas ettevõtte Riias tegevust veel kolmandal pinnal. Mais taotles Carl Liivimaa kubernerilt luba avada Šķūņu tänaval (aadress siis Scheunenstr. 24) oma ettevõtte filiaal ning juuli alguses talle ka vastav luba anti.⁷⁵⁵ Tegelikult pärinevad vanimad andmed Riia Börsihoone vastas töötavast filiaalist 1886. aasta märtsist, mil seal pärast Kütiaia ateljee põlengut portreefotode järeltellimusi vastu võeti.⁷⁵⁶ Uued ruumid olid kasutusel ettevõtte kirjastuse toodete müügikohana,⁷⁵⁷ muudeks töödeks ruume teadaolevalt ei tarvitatud. Kuigi pole teada, kui kauaks uus pind ettevõtte kasutusse jäi, oli see aeg tõenäoliselt küllaltki lühike – aadressi mainitakse teadaolevalt viimast korda ühes 1888. aasta lõpu kuulutuses.⁷⁵⁸

Uus laienemislaine haaras ettevõtet 1890. aastate keskel. 1894. aastal palus Julie Schulz Liivimaa kubernerilt luba avada fotoateljee filiaal Riia lähedal suvitusasulas Majoris.⁷⁵⁹ Vastava loa sai ta järgmisel aastal.⁷⁶⁰ Tänapäeval Jūrmala asula nime alla koondunud mereäärne suvituspiirkond meelitas ka teisi Riia fotostuudioid seal suvekuudel filiaale pidama. 1893. aastal avas Majoris näiteks oma fotoateljee eelmainitud Wirschikowski.⁷⁶¹ Julie veetis ka ise suved Jūrmalas.⁷⁶² Fotode aluspappide põhjal asus C. Schulzi fotoateljee Majoris Jomase tänaval (Johmen Str. 8).⁷⁶³

1894. aastal taotles Arthur Liivimaa kubernerilt luba avada Tartus peetava fotoateljee kõrval filiaal Viljandis, mis tal ka võimaldati.⁷⁶⁴ Märke Viljandi fotostudio tegutsemisest pole aga õnnestunud leida. Nii ei kajastu ateljee 1894. aasta augustis Viljandi kreisi politseivalitsuse haldusalas tegutsevate tüpo-, lito- ja fotograafiaga tegelevate ettevõtete loendis.⁷⁶⁵ Sama aasta sügisel reklaamis Arthur ajalehes Felliner Anzeiger küll oma Tartu ateljees fotode suurendamist, kuid 1894. aastal ettevõtte rohkem Viljandi nädalalehes ei kajastu.⁷⁶⁶ Jääb mõistmatuks, miks nii konkreetne plaan ei teostunud. Eriti arvestades, et kubernerilt taotleti tegevusluba tavaliselt pigem koos viimaste ettevalmistustega, vahel isegi tagantjärele.

⁷⁵⁴ Zeberinš, I. Kas vēlas ar mani krampjos vilkties. Lk 31, 33.

⁷⁵⁵ LVVA 4-10-3179, l 1, 7.

⁷⁵⁶ RgZ, 13.03.1886.

⁷⁵⁷ Nt RgZ, 06.12.1886; RgZ, 03.12.1887.

⁷⁵⁸ RgZ, 26.11.1888

⁷⁵⁹ LVVA 4-10-7378, l 1.

⁷⁶⁰ LVVA 4-10-11874, l 2.

⁷⁶¹ DnZ, 19.06.1893.

⁷⁶² DSHI 110 Schulz/Meyer 2, l 34.

⁷⁶³ Nt EAA 402-1-31529, foto 156.

⁷⁶⁴ EAA 297-1-2340, l 1, 5.

⁷⁶⁵ EAA 296-7-65, pagineerimata; EAA 296-7-344, l 182–183p.

⁷⁶⁶ Felliner Anzeiger, 12.10.1894.

Ellu viidud saavutuste hulka kuulub aga fotostuudio avamine Kuramaal Liepāja linnas 1894. aastal. Jaanuari algul külastasid linna Julie Schulz koos vanuselt kolmanda poja, siin kaupmeheks nimetatud Ferdinandi ning Carl Waackiga.⁷⁶⁷ 1892. aasta seisuga oli Ferdinand ametis poesellina Riias John E. Jungi kontoris ning kavatses edaspidi tegelda kaubandusega.⁷⁶⁸ Külaskäik tekitas Liepāja ajakirjanduses kuulujutte: umbes kolm nädalat hiljem teatati lehtedes, et lähiajal avatakse linnas C. Schulzi Riia fotostuudio filiaal, milleks Lange fotoateljee ja maja osteti.⁷⁶⁹ Selle kuulujutu lükkas aga fotograaf Oswald Lange ümber.⁷⁷⁰ Uuesti teatas Libausche Zeitung märtsi keskel, et fotograaf Schulz olevat ateljee tarbeks ostnud Dasseli krundi Graudu (Kornstr.) ja Vītolu (Weidenstr.) tänava nurgal.⁷⁷¹ Seekordne uudis vastas tõele. Filiaal avati 22-aastase Ferdinandi juhtimisel 11. juulil ja seda kajastas Riia päevaleht Düna-Zeitung. Endisesse Dasseli majja ehitatud fotoateljee jäi silma oma mugavuse ja modernsete aparaatide poolest ning oli lehe arvates juba publiku sümpaatia võitnud, kui välja arvata avamispäeval sisse visatud viis aknaklaasi.⁷⁷² Vajaliku tegutsemisloa sai Ferdinand Kuramaa kubernerilt järgmise aasta märtsis ehk alles kaheksa kuud pärast ateljee avamist. Koos C. Schulziga tegutses Liepājas 1895. aastal neli fotostuudiot.⁷⁷³

Samal ajal muutus aga ettevõtte olukord Riias. 11. märtsil 1895 sooritas Carl „meeltesegaduses” enesetapu. Ta hüppas aknast välja ning suri koljulumurru tagajärjel.⁷⁷⁴ Suitsiidi põhjuseks oli tõenäoliselt eelnev pimedaks jäämine.⁷⁷⁵ Vaid umbes nädal enne surma oli ta litograafiatöökoja emale müünud⁷⁷⁶ ning sellega oma kohustustest lahti oelnud. Täpsemaid tagamaid silmanägemise kaotamise kohta pole teada, kuid fotograafi ametiga kaasnes erinevate kemikaalide kasutamise tõttu mitmeid terviseohte.⁷⁷⁷ Nii on Tallinnast teada ühe fotoateljeteetaja surm tsüankaaliumimürgituse tõttu.⁷⁷⁸ Pimedaks jäämisi tuli ette seoses pildistamisel väkvalguse kasutuselevõttuga 1880. aastate lõpus.⁷⁷⁹

Segane olukord Riias Pilsil tänaval asunud litograafiatöökoja ümber on järgnevatel aastatel selgelt märgata. Nädal pärast poja surma taotles Julie luba litograafiatöökoda edasi pidada, mis talle ka

⁷⁶⁷ LZ, 07.01.1894.

⁷⁶⁸ LVVA 4-10-6191, l 3.

⁷⁶⁹ LZ, 28.01.1894.

⁷⁷⁰ LZ, 29.01.1894.

⁷⁷¹ LZ, 16.03.1894.

⁷⁷² DnZ, 20.07.1894.

⁷⁷³ LVVA 412-1-32108, l 96.

⁷⁷⁴ LVVA 1426-1-318, l 124; LVVA 4-10-7710, l 2.

⁷⁷⁵ DSHI 110 Schulz/Meyer 2, l 35.

⁷⁷⁶ LVVA 4-10-7710, l 4–5.

⁷⁷⁷ Adam, Hans Christian. Zwischen Geschäft und Abenteuer. Der Photograph im 19. Jahrhundert. – Alles Wahrheit! Alles Lüge! Photographie und Wirklichkeit im 19. Jahrhundert. Hg. Bodo von Dewitz, Roland Scotti. Dresden/Berlin: Verlag der Kunst, 1996. Lk 29.

⁷⁷⁸ Liibek, T. Fotograafiakultuur Eestis 1839–1895. Lk 160.

⁷⁷⁹ op ten Höfel, K. Phototechnik und Photochemie von 1880 bis 1900. Lk 161.

väga kiiresti – 28. märtsil – anti.⁷⁸⁰ Kaks päeva hiljem edastasid Liivimaa kubernerile aga samasisulise palvekirja Jēkabpils kodanik August Linde ja kolleegiuminõunik Johann-Ernst Löwe, kelle taotlus rahuldati mais.⁷⁸¹ Võib oletada, et Julie oli selleks ajaks teadlik, et pere oma jõududega litograafiatöökoda edasi pidada ei suuda ning oli sunnitud abijõudu otsima. Kuid ka see kooslus ei püsinud. 1897. aastal anti tegutsemisluba taas Juliele, August Linde jätkas juhatajana.⁷⁸² 1900. aastal Julie taas taandus ning luba vormistati Linde nimele.⁷⁸³ Siiski ei olnud ka Linde oma töös lõppkokkuvõttes edukas. 1903. aastal sai Ferdinand Stahl Liivimaa kubernerilt loa avada samal aadressil trükikoda ja litograafiatöökoda.⁷⁸⁴ Selle ajani oli litograafiatöökoda töötanud C. Schulzi nime all, kuid siis järjepidevus katkes. Samas võib öelda, et trükikoja ruumid jäid siiski perekonna kasutusse. Ferdinand Stahl oli Julie venna, Riias samuti trükikoda omava Alexandri poeg ning töötas varem isa trükikojas.⁷⁸⁵

Detsembris 1901 lahkus pereema Julie elavate kirjast, vandudes 61-aastaselt alla kopsupõletikule.⁷⁸⁶ Seejärel võttis Riia ja Majori fotostuudiate juhtimise üle pere noorim poeg Eduard (Lisa 56). Vastavad load Liivimaa kubernerilt hankis ta 1904. aastal.⁷⁸⁷ Eduard oli tõenäoliselt juba eelnevalt aastaid pereettevõttes töötanud.⁷⁸⁸ Riia fotoateljee edu jätkus ka tema juhtimisel.⁷⁸⁹ 22. jaanuaril 1908 tähistas ettevõtte tervikuna oma eksisteerimise 50. aastapäeva. Päev oli valitud poole sajandi eest Dörptsche Zeitungis ilmunud kuulutuse põhjal litograafiatöökoja avamise kohta.⁷⁹⁰ Kui Riia lehes ainult mainiti sündmust, siis Tartu saksa päevaleht pühendas mõned read fotoateljee ajaloole ja kiitmisele.⁷⁹¹ Riia fotoateljee sulgemisaeg pole täpselt teada. Läti fotograafiaajaloolane Pēteris Zeile on seda dateerinud Esimese maailmasõjaga.⁷⁹² Tõenäoliselt on ateljee sulgemine seotud Eduardi surmaga 1913. aasta alguses.⁷⁹³ Nii ei leidu C. Schulzi fotostuudiot enam Riia 1914. aasta aadressraamatus teiste ateljeede hulgas.⁷⁹⁴

Liepāja filiaali puhul on teatud tagasiminekuid märgata juba 20. sajandi alguses, kuid seda vaid

⁷⁸⁰ LVVA 4-10-7710, l 1, 7.

⁷⁸¹ LVVA 4-10-7718, l 1, 6.

⁷⁸² LVVA 4-10-8399, l 1, 4.

⁷⁸³ LVVA 4-10-10409, l 1, 8.

⁷⁸⁴ LVVA 4-10-11569, l 1, 7.

⁷⁸⁵ Samas, l 5–5p.

⁷⁸⁶ LVVA 1426-1-319, l 50.

⁷⁸⁷ LVVA 4-10-11873, l 1, 9; LVVA 4-10-11874, l 1, 6.

⁷⁸⁸ 1894. aastal mainitakse Düna-Zeitungis fotograaf Eduard Schulzi (DnZ, 02.05.1894).

⁷⁸⁹ Indriķis Zeberīņš eelnevalt mainitud kirjeldused fotoateljeeest pärinevad Eduardi esimestest aastatest ateljeejuhatajana.

⁷⁹⁰ DZ, 22.01.1858.

⁷⁹¹ DnZ, 23.01.1908; NIZ, 22.01.1908.

⁷⁹² Latvijas fotomāksla. Lk 21.

⁷⁹³ LVVA 1426-1-321, l 77.

⁷⁹⁴ Rigasches Adressbuch 1914. Herausgegeben von Adolf Richters Nachfolger. Riga: Richter, 1914. Lk 1173–1174.

perekondlikul tasandil. Sajandi esimestel aastatel müüdi esmalt maha maja, milles ateljee asus.⁷⁹⁵ Seejärel astus ka Ferdinand ateljeejuhi ametist tagasi. 1903. aasta algul andis Kuramaa kuberner loa Otto Lehmannile C. Schulzi fotostuudiot edasi pidada.⁷⁹⁶ Lehmann jätkas tööd nime all „C. Schulz Nachf. O. Lehmann”.⁷⁹⁷ Ferdinandist leiab järgnevatel aastatel jälgi Itaaliast ja Saksamaalt.⁷⁹⁸ Võimalik, et nende reise ajal külastas ta ka oma isa sünnilinna Endingeni.⁷⁹⁹ Ferdinandi fotoateljee juhtimisest loobumise ja välismaale lahkumise põhjus pole teada. Lehmann suutis fotoateljeed pikalt töös hoida. Alles 1929. aasta suvel pandi esmalt müüki kõik negatiivid ja fotoateljee sisustus,⁸⁰⁰ seejärel pakuti üürida fotoateljee ruume.⁸⁰¹ Kuigi fotoateljeed nimetatakse jätkuvalt nimega „C. Schulz Nachf. O. Lehmann”, ei saa välistada Ferdinandi seotust stuudioga, kuna ta suri samal suvel Liepājas.⁸⁰² See võib aga olla asjade juhuslik kokkusattumine.

2.4 Näitustel osalemine

Firma C. Schulz jätkas ka pärast Carli surma aktiivselt näitustel osalemist. Piirduti aga vaid Liivimaaga, välismaal ega mujal Vene impeeriumis korraldatud näitustel osalemise kohta andmed puuduvad. Eriti aktiivset osalust võib täheldada Tartus toimunud käsitöönäitustel. Liivimaa Põllumajanduse ja Tööstuse Edendamise Seltsi augustikuistest põllumajandusnäitustest oli juba 1870. aastate teisel poolel saanud piirkonna suursündmus, mis kasvas 1889. aastast veelgi seoses raudteeühenduse avamisega Tartust Riiga ja Pihkvasse. Umbes viieaastase intervalliga korraldati sellega samal ajal ka käsitöönäitus.⁸⁰³ Polügraafiliste tööde või kunstkäsitöö sektiisoonis said tähelepanu ka fotograafid. Väljapanekud suutsid aga harva ligi meelitada fotoateljeesid väljastpoolt linna. Sellega kaasnes omakorda Tartu fotograafide aktiivsem osalemine näitustel ülejäänud Eestiga võrreldes.⁸⁰⁴

Viimati oli C. Schulzi fotoateljee Tartus peetavatel näitustel osalenud 1876. aastal. Järgmine osavõtt toimus vaid paar kuud pärast Tartu filiaali avamist 1886. aasta augustis, mil korraldati kolmas Tartu käsitöönäitus. Teistest fotograafidest olid oma töödega esindatud ka John ning samal aastal fotode valmistamiseks loa saanud Treyer.⁸⁰⁵ Ajalehekajastuse põhjal olid fotograafide ja kogu kunstkäsitöö

⁷⁹⁵ LVVA 412-1-38598, pagineerimata.

⁷⁹⁶ LVVA 412-1-44758, l 104.

⁷⁹⁷ Nt EAA 402-1-31507, foto 366.

⁷⁹⁸ LZ, 31.12.1904; LZ, 31.12.1905; LZ, 30.12.1906.

⁷⁹⁹ DSHI 110 Schulz/Meyer 2, l 1.

⁸⁰⁰ LZ, 17.06.1929.

⁸⁰¹ LZ, 13.08.1929.

⁸⁰² Rigasche Rundschau (RR), 08.01.1930.

⁸⁰³ Rosenberg, T. Saksa ja eesti näitused Tartus 1857–1913. Lk 320.

⁸⁰⁴ Liibek, T. Fotograafiakultuur Eestis 1839–1895. Lk 226.

⁸⁰⁵ Catalog der Thierschau, der landwirthschaftl. Maschinen- und der III. Dorpater Gewerbe-Ausstellung. Dorpat: H. Laakmann, 1886. Lk 53.

seksiooni töödest kõige silmapaistvamad C. Schulzi täpselt teostatud portreed, meeleolukad maastikufotod Koknesest, Odzienast ja mujalt ning Riia ja Tallinna hiigelpanoraamid.⁸⁰⁶ Kiidusõnadest hoolimata ei kuulunud aga need ega ka teiste fotograafide tööd näitusel premeeritute hulka.⁸⁰⁷

Neljandal käsitöönäitusel 1893. aastal esitlesid oma fotosid peale C. Schulzi fotostudio veel Tartus töötavad Ferdinand Dannenberg ja Anton Lucas. Chr. Treyer osales isevalmistatud fotoraamide ja -albumite, kuid mitte fotodega. C. Schulzil oli peale tavapärase, täpsemalt kirjeldamata fotode välja pandud ka fotosuurendused.⁸⁰⁸ Polügraafiliste tööde seksiooni tutvustusel leidsid esmajärjekorras esiletõstmist taas C. Schulzi fotod.⁸⁰⁹ Sel korral oli ka näituse hindamiskomisjon heldem: ateljee töid pärjati suure hõbemedaliga, mis oli kõrgeim fotograafide osaks saanud preemia. Madalamalt autasustati nii Dannenbergi kui ka Lucase töid.⁸¹⁰

Sajandivahetusel saavutasid Tartu näitused siinse fotograafia kontekstis suurima tähtsuse. 1898. aastal, mil näitus kandis esimest korda Liivimaa käsitöönäituse nime, osales näitusel kokku kuus fotograafi, sealhulgas ka üks Riias töötav. Mitmetel fotograafidel oli tavapärase fotode kõrval välja pandud ka erinevaid tehnilisi uudsusi nagu diapositiivid ja platinotüübid. C. Schulzi ateljee oma portree- ja maastikufotodega paistis selles kontekstis pigem silma lihtsuse ja tagasihoidlikkuse poolest.⁸¹¹ Näituse kajastuses mainitakse Tartu lehtedes ka kõiki viit kohalikku fotoateljeed, kuid kellegi töid eraldi esile ei tõsteta.⁸¹² Riia ajakirjandusest leiab aga C. Schulzi tööde suhtes hoopis kriitilisi märkusi – kuigi need saavad näitusel suure tähelepanu osaliseks, ei ole kõik fotod kirjutaja hinnangul õnnestunud, seda kiputakse aga ateljee populaarsuse tõttu andestama.⁸¹³ Ilmselt andestasid seda ka näituse eksperdid, sest C. Schulzi ateljee sai kõrgeima näitusel jagatud auhinna ehk kuldmedali. Riedeli, Stadeni ja Dannenbergi väljapandut peeti suure hõbemedali vääriliseks, Sohnwaldi pärjati aga pronksmedaliga.⁸¹⁴

1903. aastal toimunud kuuendal Liivimaa käsitöönäitusel osales taas kuus fotograafi. Seekord rõhus C. Schulzi ateljee tugevamalt eelmisel korral puudu jäänud tehnilistele uuendustele: väljapandu seas on nimetatud näiteks kummi-dikromaatmenetluses ning süsitrukis valminud töid, tavapäraseid

⁸⁰⁶ NDZ, 23.08.1886.

⁸⁰⁷ NDZ, 25.07.1886.

⁸⁰⁸ Catalog der IV. Dorpater Gewerbeausstellung vom 27. bis 31. August 1893. Dorpat: H. Laakmann, 1893. Lk 12–13.

⁸⁰⁹ NDZ, 28.08.1893; DnZ, 01.09.1893.

⁸¹⁰ NDZ, 31.08.1893.

⁸¹¹ Catalog der V. Livländischen Gewerbeausstellung, vom 28. August bis 1. September 1898. Dorpat: H. Laakmann, 1898. Lk 13–14.

⁸¹² NIZ, 28.08.1898; Pm, 29.08.1898.

⁸¹³ DnZ, 01.09.1898.

⁸¹⁴ NIZ, 31.08.1898.

portree- ja maastikufotosid ei mainita. Sellega peegeldavad Tartu näitused laiemat trendi, kuna alates 1890. aastatest leidsid rohkemat kasutust erinevad menetlused, kus fotokujutise saamiseks kasutati tavapäraste hõbesoolade asemel teisi keemilisi lahendusi.⁸¹⁵ Sel korral lähenesid aga ülejäänud Tartu fotograafid näitusele pigem traditsiooniliselt, piirdudes portree- ja maastikufotodega ning suurendustega.⁸¹⁶ Kohalik leht tõstis näitusel üldiselt esile polügraafiliste tööde osakonda, kus kõik linna fotograafidest osalejad paistsid silma ilusate eksponaatidega.⁸¹⁷ Ka näituse hindamiskomisjon oli fotograafide suhtes heldekäeline. Nii Riia fotograafi Richard Geisslerit, H. Riedelit kui ka C. Schulzi ateljeed premeeriti väärtuselt teise auhinna ehk väikese kuldmedaliga, Stadenit ja Dannenbergi autasustati suure hõbemedaliga.⁸¹⁸

Umbes kuu pärast näituse sulgemist võis ajakirjandusest leida fotograafide suunas mõnevõrra teravamaid noote. Tehniliselt olid nende tööd küll täiuslikud ja mitmekesised, kunstilise poole pealt ei vastanud need aga enam seoses amatöörfotograafia levikuga ühiskonnas kasvanud kriitilisele meelele.⁸¹⁹ Hobifotograafide tegevus oli selleks ajaks avalikkuse maitset fotoateljeede tavapärasest pildistamisstiilist mõne võrra võõrandanud. Tartu näituste raames korraldati juba 1895. aastal eraldi amatöörfotograafia osakond, sama korraldati 1912. aastal.⁸²⁰ Seitsmenda ja kaheksanda Liivimaa käsitöönäituse puhul vastavalt 1908. ja 1913. aastal ongi märgata ürituse tähtsuse langemist elukutseliste fotograafide jaoks. 1908. aastal kajastuvad näitusekataloogis vaid kolm fotograafi: H. Riedel, R. Sachker ja W. Thomson,⁸²¹ 1913. aastal aga kaks: H. Riedel ja P. Köhler.⁸²² Väljaspool konkurentsi osalesid mõlemal näitusel ka amatöörfotograafid. 1908. aastal mainitakse kohalikus ajalehes lisaks näitusekataloogis esinevatele fotograafidele E. Koitu ja Johannes Pääsukest (Päsoke), kes on tuntud oma hilisema pildistustöö poolest Eesti Rahva Muuseumi heaks.⁸²³ 1913. aastal osales näitusel meditsiinitudeng Ernst Vittov (Witof), kelle negatiivikogu vastu ERM pärast mehe surma huvi tundis.⁸²⁴ Näitused olid seega elukutseliste fotograafide jaoks tähendust kaotamas ning nii polnud ka C. Schulzi fotoateljee pärast 1903. aastat Tartu väljapanekutel enam esindatud.

⁸¹⁵ op ten Höfel, K. Phototechnik und Photochemie von 1880 bis 1900. Lk 153–154.

⁸¹⁶ Catalog der VI. Livländischen Gewerbeausstellung vom 29. August bis 2. September 1903. Jurjew (Dorpat): H. Laakmann, 1903. Lk 17–19.

⁸¹⁷ NIZ, 01.09.1903.

⁸¹⁸ NIZ, 01.09.1903.

⁸¹⁹ NIZ, 10.10.1903.

⁸²⁰ Rosenberg, T. Saksa ja eesti näitused Tartus 1857–1913. Lk 320–321. Kajastuse kohta vt NDZ, 19.08.1895; NDZ, 26.08.1895; NIZ, 01.09.1912.

⁸²¹ Katalog der VII. Gewerbeausstellung des Livländischen Vereins zur Förderung der Landwirtschaft und des Gewerbefleisses 1908 in Dorpat, vom 29. August bis 2. September. Dorpat: H. Laakmann, 1908. Lk 27.

⁸²² Katalog der VIII. Gewerbeausstellung des Livländischen Vereins zur Förderung der Landwirtschaft und des Gewerbefleisses 1913 in Dorpat, vom 29. August bis 2. September. Dorpat: H. Laakmann, 1913. Lk 23.

⁸²³ NIZ, 30.08.1908; Kaelep, Kairi. Johannes Pääsuke elukäigust ja koostööst Eesti Rahva Muuseumiga. – Johannes Pääsuke. Mees kahe kaameraga. Koost. Jana Reidla. Tartu: Eesti Rahva Muuseum, 2003. Lk 84.

⁸²⁴ NIZ, 02.09.1913; Pm, 29.12.1922; Album Academicum Universitas Tartuensis 1918–1944. II. Koost. Lauri Lindström, Toomas Hiio jt. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 1994. Lk 48.

Paralleelselt Liivimaa Põllumajanduse ja Töõnduse Edendamise Seltsiga korraldas Tartus näituseid ka Tartu Eesti Põllumeeste Selts, mis võtsid sajandilõpust üha enam ka tööstuse-, käsitöö- ja kunstinäituse ilme.⁸²⁵ Nii tekkis fotograafidele Tartus veel üks väljapanek, kus nende tööd olid isegi iga-aastaselt käsitöö osakonnas oodatud.⁸²⁶ Seda võimalust ei kasutanud ainult kohalikud fotograafid, kuigi ka nemad teenisid endale aastatega mitu autasu juurde. Eriti aktiivne oli osalus 1901. aastal, mil fotograafe oli esindatud nii Liivi- kui ka Eestimaalt.⁸²⁷ C. Schulzi ateljee kohta aga teave Tartu Eesti Põllumeeste Seltsi näitustel osalemise kohta puudub. Fotostuudiot ei esine 1898.–1905. aasta näitusekataloogides.⁸²⁸ Selle taga võis olla rahvuslik konkurents kahe Tartu näituse vahel.⁸²⁹ Nii meelitaski eesti näitus ligi pigem eestlastest fotoateljeepidajaid. Eestlaste osakaal fotograafide seas oli 19. sajandi viimase veerandiga selgelt kasvanud.⁸³⁰ Samas on sellisel juhul raske seletada tänapäeval Leedu põhjapiiril asuvas Skuodases sündinud Riedeli mitmekordset osalust ja auhinnatust eesti näitustel.⁸³¹

Omaette küsimus on, kelle esinduses firma C. Schulz Tartu näitustel osales. Kindlasti oli oma osa sellest kanda Arthuril ja Tartu filiaalil. Ka näitusekataloogides on tavaliselt ateljeenime juurde tegutsemiskohana märgitud Tartu. Osalemise initsiatiiv ning väljapandud tööd võisid aga samuti olla Riiast ja Liepājast. Võidetud auhindadega ehtis end ikkagi ettevõtte tervikuna (Lisa 57). 1898. aastal ilmus Düna-Zeitungis näitusevõitjate nimekirjale täpsustus, mille järgi võttis sel aastal osa Liepāja filiaal.⁸³² Küll on teada, et Arthur osales 1893., 1898. ja 1903. aasta käsitöönäituste korraldamisel. Selle taust on täpsemalt avatav 1893. aasta puhul. Aasta alguses valisid 42 linna

⁸²⁵ Rosenberg, T. Saksa ja eesti näitused Tartus 1857–1913. Lk 326–329.

⁸²⁶ Nt Pm, 05.07.1899.

⁸²⁷ Pm, 02.08.1901; Eesti põllu- ja käsitöö näitusele toodud loomade ja asjade nimekiri. Näitus on toime pandud Jurjewi Eesti Põllumeeste Seltsi poolt Jurjewi (Tartu) linnas 4., 5. ja 6. augustil 1901. aastal. Tartu: Eesti Põllumeeste Selts, 1901. Lk 101.

⁸²⁸ Nimekiri Jurjevi Eesti Põllumeeste Seltsi poolt 1898. aasta juuni kuu 13., 14. ja 15. päeval Jurjevi linnas toimepandud põllu-, aia- ja käsitöö ning karjakasvatuse näitusele toodud loomade ja asjade kohta. Tartu: K. Mattiesen, 1898. Lk 41–42; Nimekiri Jurjevi Eesti Põllumeeste Seltsi poolt 1899. aastal Jurjevis (Tartus) toimepandud põllutöö, karjakasvatuse, aiapidamise, mesilastepidamise ja käsitöö näitusele toodud loomade ja asjade kohta. Tartu: Schnakenburg, 1899. Lk 74–76; Nimekiri Jurjevi Eesti Põllumeeste Seltsi poolt 1900. aastal 5., 6. ja 7. augustil Jurjevis (Tartus) toimepandud põllutöö, karjakasvatuse, aiatöö, mesilasepidamise ja käsitöö näitusele toodud loomade ja asjade kohta. Tartu: Postimees, 1900. Lk 62; Eesti põllu- ja käsitöö näitusele toodud loomade ja asjade nimekiri. Näitus on toime pandud Jurjewi Eesti Põllumeeste Seltsi poolt Jurjewi (Tartu) linnas 4., 5. ja 6. augustil 1901. aastal. Tartu: Eesti Põllumeeste Selts, 1901. Lk 101; Jurjewi Eesti Põllumeeste Selts. Augustikuu 3., 4. ja 5. päeval 1902. a. Tartu linnas asutatava Eesti näituse nimekiri. Tartu: Eesti Põllumeeste Selts, 1902. Lk 102–103; Eesti Põllumeeste Selts Jurjewis. Augusti-kuu 9., 10. ja 11. päeval 1903. a. Tartu linnas asutatava Eesti näituse nimekiri. Tartu: Eesti Põllumeeste Selts, 1903. Lk 93; Eesti Põllumeeste Selts Jurjewis. Augusti-kuu 7., 8. ja 9. päeval 1904. Jurjewi (Tartu) linnas asutatava Eesti näituse nimekiri. Tartu: Eesti Põllumeeste Selts, 1904. Lk 91; Eesti Põllumeeste Selts Jurjewis. Augusti-kuu 6., 7. ja 8. päeval 1905. Jurjewi (Tartu) linnas ärapeetava Eesti näituse nimekiri. Tartu: Eesti Põllumeeste Selts, 1905.

⁸²⁹ Rosenberg, T. Saksa ja eesti näitused Tartus 1857–1913. Lk 329.

⁸³⁰ Liibek, T. Fotograafiakultuur Eestis 1839–1895. Lk 145.

⁸³¹ EAA 1253-1-86, l 94; Pm, 15.08.1900; Pm, 14.08.1901.

⁸³² DnZ, 03.09.1898.

ettevõtjat hääletuse teel endi seast 15 eri valdkonna esindajat provisoorse komitee jaoks, teiste seas ka Arthuri.⁸³³ Järgnevalt valisid ettevõtjad nende seast viieliikmelise korralduskomitee, kust Arthur välja jäi.⁸³⁴ Näituse lähenedes ning kohustuste kasvades tõsteti komitee liikmete arv viielt kaheteistkümnele ning siis kaasati korraldustöösse ka Arthur.⁸³⁵ Täpsemal tööülesannete jagamisel langes talle ühena neljast kohustus tegelda näitusehalli ruumijagamise ja kaunistamisega ning eksponaatide väljapanemisega.⁸³⁶ Sarnaselt osales ta 1898. aastal laiendatud korralduskomitee töös, vastutades ühena kolmest näitusehalli kaunistamise ja näitusepinna jagamise eest.⁸³⁷ 1903. aastal kutsuti ta kohe alguses suurema liikmearvuga korralduskomiteesse, kus ta tegeles koos nelja kolleegiga taas näitusepinna jaotamisega.⁸³⁸

Firma C. Schulz osales sel perioodil harva väljaspool Tartut toimunud näitustel. Üheks erandiks oli 1890. aastal Liivimaa Üldkasuliku ja Ökonoomilise Sotsieteedi poolt Cēsises korraldatud põllumajandus-, tööstus- ja käsitöönäitus. Peale põllumajanduse osakonna väga nõrgaks hinnatud näitusel premeeriti C. Schulzi fotoateljeed esimese järgu tunnustusega.⁸³⁹ Suurürituseks kujunes aga ettevõtte jaoks Riia juubelinäitus 1901. aastal. Liivimaa pealinna 700. aastapäeva tähistav suurejooneline näitus toimus põhiosas Riia Esplanaadil ja Kütiaias, hõlmates peale tavapärase näitusetegevuse ka linnakanali äärde püstitatud keskaegse Riia imitatsiooni.⁸⁴⁰ C. Schulzi Riia fotoateljee Kütiaia servas paiknes toimuva suhtes väga soodsalt.⁸⁴¹ Peale selle oli ettevõttel ainsana fotograafide seast püstitatud näituseväljakule eraldi paviljon (Lisa 58).⁸⁴² Kokku osales näitusel foto- ja fotolitograafiliste toodete kategoorias kataloogi põhjal üksteist ettevõtjat: üks Cēsisest, üks Jelgavast, kolm Tartust ja kuus Riias.⁸⁴³ C. Schulzi ateljeed loeb kataloog Riias tegutsevate hulka, ka näitusel välja pandud tooted on selle põhjal Riias valmistatud.⁸⁴⁴ Nii oligi näitusel osalemise kandev roll Julie kanda, kes aga perepärimuse järgi poegade abile toetus.⁸⁴⁵

Ajakirjanduses ilmunud hinnangud olid juubelinäitusel esitletud fotode suhtes selgelt kriitilised. Töödele heideti ka Riias ette amatöörfotograafide tulekuga muutunud kunstimaitse esindamatust

⁸³³ EAA 2399-1-93, l 62–63.

⁸³⁴ Samas, l 64.

⁸³⁵ Samas, lk 16–17.

⁸³⁶ Samas, lk 25–26.

⁸³⁷ EAA 2399-1-98, l 10p–11, 14p–15p.

⁸³⁸ Samas, l 30, 32.

⁸³⁹ BW, 09.08.1890.

⁸⁴⁰ Rigaer Jubiläums-Ausstellung für Industrie und Gewerbe 1901. Riga: Müller, 1901. Lk XII, XXIII.

⁸⁴¹ NIZ, 20.02.1901.

⁸⁴² Die Rigaer Jubiläums-Ausstellung 1901 in Bild und Wort. Ein Erinnerungsbuch. Toim. M. Scherwinsky. Riga: Jonck & Poliewsky, 1902. Lk 59.

⁸⁴³ Rigaer Jubiläums-Ausstellung für Industrie und Gewerbe 1901. Lk 222–224.

⁸⁴⁴ Samas. Lk 224.

⁸⁴⁵ DnZ, 05.04.1901; DSHI 110 Schulz/Meyer 2, l 34.

ning juba Tartu näitustel mainitud moodsate menetluste vähesust.⁸⁴⁶ Üksikute fotograafide tööde kohta esines väga erinevaid hinnanguid. Nii on C. Schulzi fotoateljee paviljonis välja pandud tööd, nagu värvilises pigmentmenetluses valminud portreed ning suurendused vana talupoega, päikeseloojangut rannas ja taevasse suunduvat välku kujutavatest fotodest saanud ühes ajaleheartiklis küll suurepärase hinnangu osaliseks,⁸⁴⁷ kuid mujal ei ole ettevõtte esindatust üldse mainimisväärses peetud.⁸⁴⁸ Polügraafiliste tööde žürii, kelle hulgas oli ka kolm Riia elukutselist fotograafi, esindasid aga esimest seisukohta ning premeerisid C. Schulzi ateljeed kuldmedaliga.⁸⁴⁹ Peale tema sai fotograafia kategoorias osalenutest kulla veel Ernst Plates, kelle väljapandu pearõhk langes aga teistele menetlustele kui fotograafia.⁸⁵⁰ Ülejäänud fotograafidest jäi vaid üks preemiata, teiste töid peeti madalamate auhindade väärilisteks.⁸⁵¹

Peale osalemise oli ettevõttel Riia juubelinäitusel täita nii-öelda visuaalse krooniku roll. Näituse korraldajad otsustasid erinevate monopolide müümisega hankida suurürituse jaoks lisafinantseeringut.⁸⁵² C. Schulzi ateljee muretses endale seepeale ainuõiguse kogu näituse alal, kaasa arvatud Vana-Riias, pildistada ning piltpostkaarte toota ja levitada.⁸⁵³ Postkaarte müüdi nii oma näitusepaviljonis kui ka selleks palgatud postkaardipoiste vahendusel.⁸⁵⁴ Ateljee tarvitas oma pildistamisõigust ulatuslikult: näituse aujuhataja Vene rahandusminister Sergei Wittele näituse korraldajate ja osalejate poolt kingitud fotoalbum sisaldas umbes 240 C. Schulzi fotot.⁸⁵⁵ Pärast seda jõudis ettevõtte veel varem tundmatuid näitusevaateid müüki paisata.⁸⁵⁶ Ulatuslikult kasutati C. Schulzi fotosid ka 1902. aastal ilmunud teoses „Die Rigaer Jubiläums-Ausstellung 1901 in Bild und Wort”.⁸⁵⁷ Eranditult ostetud monopol siiski ei rakendunud. Nii ei takistanud keegi Vene teedeministrit vürst Mihhail Hilkovit, kes oma amatöörkaameraga näitusel paarkümmend fotot pildistas.⁸⁵⁸ Hobifotograafidel soovitasid näitusekorraldajad paluda C. Schulzilt pildistamislubasid müüa.⁸⁵⁹ Pole teada, kas ettevõtte seda ka tegi. Peale selle on säilinud näiteid teiste kirjastajate poolt ringlusesse lastud juubelpostkaartidest.⁸⁶⁰

⁸⁴⁶ DnZ, 28.07.1901; RR, 29.08.1901; NIZ, 06.07.1901.

⁸⁴⁷ RR, 29.08.1901.

⁸⁴⁸ NIZ, 06.07.1901; DnZ, 28.07.1901.

⁸⁴⁹ Die Rigaer Jubiläums-Ausstellung 1901 in Bild und Wort. Lk 213, 217.

⁸⁵⁰ Samas. Lk 217; Rigaer Jubiläums-Ausstellung für Industrie und Gewerbe 1901. Lk 218–223.

⁸⁵¹ Die Rigaer Jubiläums-Ausstellung 1901 in Bild und Wort. Lk 218–222.

⁸⁵² Rigaer Jubiläums-Ausstellung für Industrie und Gewerbe 1901. Lk XV.

⁸⁵³ DnZ, 05.04.1901.

⁸⁵⁴ DnZ, 12.06.1901.

⁸⁵⁵ Zeitung der Rigaschen Stadtpolizei, 09.10.1901.

⁸⁵⁶ RR, 29.11.1901.

⁸⁵⁷ Die Rigaer Jubiläums-Ausstellung 1901 in Bild und Wort.

⁸⁵⁸ Pm, 05.06.1901.

⁸⁵⁹ DnZ, 26.05.1901.

⁸⁶⁰ CSG 128k/97, pagineerimata.

Peale näitustel võidetud preemiate võis ettevõtte ennast ehtida Vene ja Austria-Ungari keisrikodadelt saadud tänukingitustega, mis neil õnnestus 1890. aastatel välja teenida. 1892. aastal kinkis Austria-Ungari keiser Franz Joseph firma C. Schulzi omanikule surnud ertshertsog Karl Salvatorist suurendatud foto eest briljantide ja ühe pärliga kaunistatud kullast rinnanõela.⁸⁶¹ Järgmisel aastal sai ateljee taas Austria keisrilt Viini õukonnale saadetud fotosuurenduste eest safiiri ja kahe briljandiga kaunistatud kuldsõrmuse.⁸⁶² 1896. aastal kinkis Julie Schulz Vene keisripaarile kroonimise puhul mahagoni- ja eebenipuust albumi Riia fotodega, mille eest anti talle tänuks vastu rubiini ja briljantidega kaunistatud pross.⁸⁶³ Need kingitused olid sarnaselt Pärsia šeiigilt saadud ordeniga ja näituseauhindadega ära toodud ka ateljee aluspappide tagakülje kujunduses.

Seega suutis perekond ka pärast ettevõtte asutanud perepea Carli surma firma edu hoida, isegi kui selle olemus ajas mõneti muutus. Nii oli kohavaadete valmistamine fotoateljee jaoks jätkuvalt oluline, tähtsaimaks sissetulekuallikaks sai aga portreefotograafia. Rõhuasetuse muutusest hoolimata suutis firma end tõestada kõigis tegutsemiskohtades – 1890. aastate teisest poolest töötas Balti kubermangudes C. Schulzi nime all korraga neli fotoateljeed. Portreefotograafia keskendus ka 1886. aastal pere teise poja Arthuri juhtimisel taasavatud Tartu fotoateljee. Ta jõudis kiiresti kohalike fotoportretistide esirinda ning säilitas selle positsiooni kuni Esimese maailmasõjani. Seda hoolimata 1880. aastatest märgatavalt kasvama hakanud fotograafide arvust. Konkurents kasvas ka Tartu vaadete valmistamisel ja müümisel, siin suutis tugevat positsiooni säilitada Arthur kuni 20. sajandi alguseni. Tartu fotoateljee oli alati kohalikul turul uute trendide sisseviimisel esimeste seas, olgu selleks siis piltpostkaartide ja postkaardi kui fotoformaadi kasutuselevõtt või dokumendifotode valmistamine. Ettevõtte edukust peegeldas ka näitustel osalemine. Piirduti küll kohalike näitustega, kuid nendel oli ettevõttele osaluse korral kõrgeim fotograafidele osaks saanud preemia põhimõtteliselt garanteeritud. Näitustel ei osaletud aga enam vaid arhitektuuri- ja grupifotodega, vaid järjest enam portreefotode ja nende suurendustega.

⁸⁶¹ DnZ, 15.06.1892; Pm, 19.06.1892.

⁸⁶² NDZ, 01.05.1893.

⁸⁶³ DnZ, 13.12.1896; EPm, 24.12.1896.

3. Sõja-aastad ja fotoateljee Eesti Vabariigi aastatel Johannes Zernanti juhtimisel (1914–1935)

1914. aastal alanud Esimene maailmasõda muutis põhjalikult ka fotograafide elu. Positiivne oli teenistuse kasv, kuna paljud soovisid enne sõjaväljale suundumist end pildistada. Samas tekkis sõjatingimustes suur fotomaterjalide puudus, mis võimaldas vaid neil fotograafidel edukalt tegutseda, kes olid endale suuremas koguses varusid hankinud või omasid häid kontakte vastavate kaupmeestega.⁸⁶⁴ Mõnede fotograafitöös vajalike kemikaalide nagu hüposulfiidi ehk naatriumtiosulfaadi müük keelati.⁸⁶⁵ Raske seis jätkus ka Vabadussõja päevil. 1919. aasta lõpus kirjeldas Postimees Tartus tekkinud puudusi. Ühe puudusena nimetati fotohindade tõusu, seda eriti fotodel, mille pildistamisel kasutati magneesiumvälku. Kõige problemaatilisem oli olukord ilmutusvedelikega, samas loodeti juttude järgi lähiajal Saksamaalt saabuva suurema fotomaterjalide saadetise peale.⁸⁶⁶ Piiratud oli ka fotograafide töötamine väljaspool ateljeed. 1914. aastal keelati sõjaseisukorra tõttu strateegilist rolli omavate rajatiste pildistamine,⁸⁶⁷ mis tõi omalt poolt kaasa ajakirjanduse soovitusel kindluse mõttes väljas pildistamisest loobuda.⁸⁶⁸ Järgmise aasta alguses teatati aga Balti kubermangudes kehtestatud üldisest keelust, mille kohaselt ei tohtinud väljaspool fotoateljeesid pildistada.⁸⁶⁹

C. Schulzi Tartu fotoateljees olid probleemid samuti tunnetatavad – peale materjalipuuduse oli raskusi ka tööjõuga, sest mitmed töötajad kutsuti väeteenistusse.⁸⁷⁰ Seda illustreerib asjaolu, et 1916. ja 1917. aasta talvel püüdis fotoateljee esimest korda ajalehekuulutuste vahendusel fotograafi värvata.⁸⁷¹ Raskendatud olukorda peegeldavad ka visiitkaartformaadis fotode aluspapid. Silmnähtavalt lihtsustus nende kujundus – varem rikkalikult ateljee nime ja saavutustega ehitud tagakülj jäi tühjaks. Selle taga võib näha ka laiemat arengut – näituste auhinnad olid oma varasema tähtsuse ettevõtte reklaamimisel kaotanud ning üha enam papile kleebitud fotoformaate välja sööva fotopostkaardiga ei sobinud tagakülje suurejoonelised kaunistused kokku. Siiski võib põhjusena näha ka rahalise kokkuhoiu soovi. 1910. aastate teisest poolest on teada mitu ateljee aluspappi, mille kujunduslik vahe on minimaalne (Lisa 59). See viitab aga majanduslikele raskustele, mis võimaldasid korraga väiksemas koguses aluspappe varuda. Peale selle pidid tekstid olema varasema

⁸⁶⁴ Teder, K. Eesti fotograafia teerajajaid. Lk 79.

⁸⁶⁵ Pm, 25.06.1915.

⁸⁶⁶ Pm, 16.12.1919.

⁸⁶⁷ NIZ, 21.07.1914.

⁸⁶⁸ NIZ, 28.07.1914.

⁸⁶⁹ Pm, 14.01.1915.

⁸⁷⁰ DSHI 110 Schulz/Meyer 2, l 92.

⁸⁷¹ Pm, 30.11.1916; Pm, 23.01.1917.

saksa keele asemel venekeelsed.⁸⁷² Ilmasõda tõi Arthur Schulzi perele kaasa ka isikliku tragöödia. Nende Vene armee teeniv vanim poeg Carl jäi 1915. aastal Poolas kadunuks.⁸⁷³

Ateljee tööd raskendas Arthuri jätkuvalt nõrk tervis. Tartu linnavolikogu langetas fototöölise palvel novembris 1917 otsuse pühapäeviti fotoateljeedes töö ära keelata.⁸⁷⁴ Alluvate jaoks olulist pühapäevase puhkeaja küsimust asuti näiteks Saksamaa fotostuudiotest reguleerima juba 1880. aastatel. Omanikud kartsid aga seeläbi kaotada nädala kõige tulusama päeva käivet.⁸⁷⁵ Nii tegi ka Tartu linnavolikogu mais 1918 eelnevalt kehtestatud korrale möönduse, lubades pühapäeval töötada ateljee omanikel ja nende omastel.⁸⁷⁶ Arthur oli sunnitud linnavolikogult oma tervise tõttu ateljeele erandit nõutama. Tänu sellele lubati teda pühapäeviti asendada W. Steinbach.⁸⁷⁷ Raske olukord pani ettevõtte edasikestmise küsimärgi alla. Augustis 1919 kuulutati fotoateljee ning äriruumidega kinnisvara müümist.⁸⁷⁸ Plaanist ei tulnud midagi välja ning fotostudio jätkas tööd.⁸⁷⁹ Arthuri tervis ei pidanud aga enam pikalt vastu – ta suri 12. juunil 1921, põhjusena on märgitud *tabes dorsalis*.⁸⁸⁰ Selles võib peituda ka varasemate aastate käimisvõimetuse taust: *tabes dorsalis*'e ehk seljaajukuive üheks sümptomiks on halvatus.⁸⁸¹ Juba enne seda oli ateljee juhtimise üle võtnud üks alluvatest, Johannes Zernant (ka Zernand).

Zernant sündis 17. augustil 1882 Tartu Maarja koguduse linnapihtkonnas.⁸⁸² Tema Räpina kihelkonna talupoegkonnast pärit isa oli tulnud 1871. aastal Tartu Peetri koguduse liikmeks.⁸⁸³ Juulis 1897 alustas Zernant C. Schulzi Tartu fotoateljees kolmeaastast õpipoisiaega ning töötas seal pärast 1900. aastal selliks tunnistamist edasi.⁸⁸⁴ 20. sajandi alguskümnendi viimastel aastatel viibis ta mõnda aega Tsarskoje Selos, kus ta abiellus ja isaks sai.⁸⁸⁵ Selgusetuks jääb, miks ei asunud ettevõtet vedama Steinbach, kes oli 1918. aastal Arthuri parem käsi. Zernant võttis ateljee juhatamise enda peale 1920. aastal, 1. jaanuarist 1922 jätkas ta rendilepingu alusel iseseisvalt C.

⁸⁷² 1916. aastal jäi näiteks fotograaf Jakob Sildnik politseile silma saksakeelse kirja kasutamisega fotodel (Pm, 07.12.1916).

⁸⁷³ EAA 3501-3-1713, l 9, 18–18p; DSHI 110 Schulz/Meyer 19, l 4.

⁸⁷⁴ Pm, 17.11.1917.

⁸⁷⁵ Hoerner, L. „Photographen-Gehilfen”. Lk 24–25. Pühapäev oli 1909. aasta juuli näitel tihedaim tööpäev ka Viljandi fotograafi Jaan Rieti ateljees (Sikka, K. Klaasnegatiivide konserveerimine ja säilitamine filmiarhiivi Jaan Rieti kogu näitel. Lk 19).

⁸⁷⁶ Pm, 13.05.1918.

⁸⁷⁷ Pm, 31.05.1918.

⁸⁷⁸ Pm, 14.08.1919.

⁸⁷⁹ Dorpater Nachrichten, 16.12.1920.

⁸⁸⁰ EAA 1253-1-608, pagineerimata.

⁸⁸¹ Meditsiinisõnastik. Eestikeelsed terminid koos seletuste ning ladina, inglise ja soome vastetega. [Toim. Sirje Ootsing, Laine Trapido.] 2. trükk. Tallinn: Medicina, 2004. Lk 757.

⁸⁸² EAA 3148-1-52, l 34p.

⁸⁸³ EAA 1269-1-796, lk 518–519; EAA 3148-1-198, l 25.

⁸⁸⁴ ERA 3167-1-1234, pagineerimata.

⁸⁸⁵ ERA 4414-3-4492, pagineerimata; EAA 3148-1-198, l 25; EAA 2100-1-18830, l 6.

Schulzi nime all fotoateljee pidamist.⁸⁸⁶

Ettevõtte oli selleks ajaks oma juhtiva positsiooni Tartu fotograafiaturul kaotanud. 1922. aastal oli ateljeel vaid üks alluv neiu, kes töötas kassas ja retušeerijana.⁸⁸⁷ Fotostuudio väiksus vabastas selle alates 1923. aastast ärimaksust: seadusemuudatusega olid maksust vabastatud kõik ettevõtted, kus peale omaniku oli tööl üks palgaline töötaja või kaks õpilast.⁸⁸⁸ Maksumuutus mõjutas ka teisi fotograafe. Tartu linnavalitsus väljastas 1924. aastal võrreldes eelmise aasta kuuega vaid ühele fotoateljeele äritunnistuse – selleks oli Armin Lombi ateljee.⁸⁸⁹ Vanadest konkurentidest jätkas linnas näiteks H. Riedel, kes suutis vabariigi algusaastatel varem C. Schulzi ateljee leivanumbriks olnud baltisaksa korporante enda juurde meelitada. Kui Livonia korporantide seas on märgata Riedeli soosimist 1920. aastate algusest, siis Estonia liikmed eelistasid teda C. Schulzile selgemalt alates kümnendi teisest poolest.⁸⁹⁰ Mõneti nõrgendab statistika usaldusväärsust üha laienev komme fotodel autoriandmed märkimata jätta. C. Schulzi fotostuudio näib aga jätkuvalt kohalikke baltisakslasi olulise osana oma klientuurist tajuvat – ettevõtte kuulutas 1920. aastate esimesel poolel kohalikes saksa kalendrites.⁸⁹¹ Baltisakslased, eriti veel neist ülikoolis käiv osa oli aga selleks ajaks liiga marginaalne, et oma edu nendele rajada: 1922. aasta rahvaloenduse andmetel olid Tartu 50 342 elanikust vaid 3210 ehk umbes 6,4% sakslased.⁸⁹² Kindlasti ei keskendunud ka Zernant ainult neile.

1929. aastal ilmus Postimehes Tartu ettevõtteid tutvustavas sarjas ülevaade linnas tegutsevast kuuest fotostuudiost. Lühikestes lõikudes keskenduti eeskätt ateljeede ajaloole, kuid toodi ära ka nende tegevusvaldkonnad. Tagasisivaatavalt on C. Schulzi fotostuudio kohta vaid head öelda, muu seas nimetatakse Schulze sündinud fotograafideks. Töövaldkonnad jäävad ateljeel aga napiks: peamiselt valmistati portree- ja grupifotosid (Lisa 60). Sellega ei erine ta aga väga konkurentidest, kuigi mõnel teisel on lisaks märgitud näiteks fotosuurenduste valmistamine.⁸⁹³ Varem olulisi linnavaateid ateljee teadaolevalt enam ei jäädvustanud. Samas oli 1920. ja 1930. aastatel arhitektuuriliste fotopostkaartide levik väga ulatuslik ja nende valmistamisega tegelesid peaaegu kõik fotograafid. Tartus tegeles sellega kõige aktiivsemalt Eduard Selleke, kuid leidis ka edukaid üleriigilise

⁸⁸⁶ ERA 3167-1-1234, pagineerimata.

⁸⁸⁷ ERA 16-2-4844, l 7–7p.

⁸⁸⁸ Samas, l 12; Tirmaste, Kersti. Riiklikud maksud Eesti Vabariigis 1920. aastatel. Bakalaureusetöö. Tartu Ülikooli Ajaloo ja arheoloogia instituut. Tartu, 2013. Lk 27.

⁸⁸⁹ ERA 2966-5-187; ERA 2966-5-193.

⁸⁹⁰ EAA 1843-1-219; EAA 1843-1-222; EAA 1843-1-233; EAA 1844-1-150; EAA 1844-1-151; EAA 1844-1-152; EAA 1844-1-153; EAA 1844-1-154.

⁸⁹¹ Nt Südestländischer Kalender 1922. Tartu: H. Laakmann, 1921.

⁸⁹² 1922 a. üldrahvalugemise andmed. Vihk X, Tartu ja Valga maakonnad. Tallinn: Riigi Statistika Keskbüroo, 1924. Lk 20–21.

⁸⁹³ Pm, 04.12.1929.

haardega fotograafe, nagu näiteks vennad Parikased.⁸⁹⁴

Pole ka teada Zernanti tegutsemisest 19. sajandi lõpul C. Schulzi ateljee jaoks olulisele kohale kerkinud fotosuurenduste alal. Siin tekkisid 1920. aastate teisel poolel traditsiooniliste fotoateljeede kõrvale järjest tugevamalt pisikesed fotosuurendustöökojad, mis endale ajakirjanduse vahendusel aktiivselt „energilisi agente” otsisid.⁸⁹⁵ Fotosuurendusagentidest kujunes kiiresti põlatud kiht, kes eriti maal inimesi tülitasid ja neilt linna suurendama viimiseks fotosid kokku püüdsid korjata. Nii kirjutas Postimees 1929. aastal, et selliseid agente võib maal käidavamates kohtades päeva jooksul kümnekonda kohata.⁸⁹⁶ Veel suuremat probleemi kujutasid endast aga mitmed pettusejuhtumid. Levinud olid nii suurenduste väga madal kvaliteet kui ka agentide toime pandud vargused. Probleemide ennetamiseks soovitati pöörduda tunnustatud fotoateljeede poole.⁸⁹⁷ 1929. aasta seisuga valmistas kuuest Tartu fotostuudiost vähemalt kaks suurendusi.⁸⁹⁸ Probleemi vastu võitlemiseks asutati 1931. aastal Eesti Kunstfoto Portretistide Kutseühing, mille juhatus asus Tartus. Ühing koondas sel alal vilunud töötajaid eesmärgiga neile tööd hankida, nõrgemaid harida ning üldiselt fotosuurenduste kvaliteeti tõsta.⁸⁹⁹

Eesti Vabariigi perioodil omab suuremat tähtsust fotograafide ühinguline organiseerumine. Tartus moodustasid esmalt 1928. aastal fotoamatöörid koos raadioentusiastidega Tartu Raadio-Foto Klubi.⁹⁰⁰ Linna elukutselised fotograafid hakkasid koondumismõtetega koos käima 1931. aastal.⁹⁰¹ Sama aasta detsembris registreeriti Kohtu- ja Siseministeriumis Tartu Fototöösturite Ühing, asutajateks olid Armin Lomp, Heinrich Riedel ja Voldemar Markus.⁹⁰² Ühingu põhikirja alusel seadsid fotograafid endale eesmärgiks liikmete huvide kaitsmise ja erioskuste edendamise.⁹⁰³ Postimehes kirjutati tööde kvaliteedi langusest tulenevast vajadusest korraldada kursusi ning lisaks ette võtta fotoateljeede vahel hindade normeerimine, uutest määradest anti kohe ka leheveergudel teada.⁹⁰⁴ Ühing võis oma viiendal aastapäeval 1937. aastal uhkusega teatada, et koondab kõiki Tartu elukutselisi fotograafe (Lisa 61).⁹⁰⁵ Johannes Zernant teadaolevalt ühingu juhtpositsiooni ei omanud, küll leidis ta aga teise oma erialaste oskuste tunnustusele viitava rakenduse.

⁸⁹⁴ Kahemõõtmelised majad. Lk 29–31, 36–39.

⁸⁹⁵ Nt Pm 13.07.1926; Pm, 17.09.1927; Pm, 26.08.1928.

⁸⁹⁶ Pm, 18.09.1929.

⁸⁹⁷ Pm, 12.04.1928; Pm, 23.03.1930.

⁸⁹⁸ Pm, 04.12.1929.

⁸⁹⁹ Pm, 04.06.1931.

⁹⁰⁰ Pm, 29.10.1929; Teder, K. Eesti fotograafia teerajajaid. Lk 91.

⁹⁰¹ Pm, 22.08.1931.

⁹⁰² ERA 14-4-110, l 8, 12.

⁹⁰³ Samas, l 10.

⁹⁰⁴ Pm, 23.08.1931.

⁹⁰⁵ Pm, 05.03.1937.

1. juulist 1931 hakkas Eestis kehtima „Meistrite, õppinud tööliste ja tööstusõpilaste seadus”, mis reguleeris eri tööaladel meistri, selli ehk õppinud tööliste ja õpipoisi ehk tööstusõpilase kutse omandamise korda.⁹⁰⁶ 12. juulil 1935 hakkas kehtima seaduse uus redaktsioon.⁹⁰⁷ 1932. aasta veebruaris avaldati Riigi Teatajas seaduse alla kuuluvate tööalade nimekiri, sealhulgas graafikatööstuse all ka fotograafia.⁹⁰⁸ Tartu fotograafid end algselt uuest seadusest puudutatuna ei tundnud. Ainsa tööalana polnud nendest kohalikus tööskusametis järgmise aasta juuliks registreeritud ühtegi meistrit ega õppinud töölist.⁹⁰⁹ See võib tuleneda asjaolust, et fotograafias ei kehtinud kunagi tsunftikord, millega oleks muu seas kaasnenud mestripaberite väljastamine, nagu argumenteeris 1937. aastal end meistrina üles anda püüdes 20. sajandi alguses C. Schulzi fotoateljees õpipoisiks olnud Aleksander Teppor.⁹¹⁰ 1933. aasta lõpus registreeris end Tartu Tööskusametis kokku viis fotomeistrit, nende seas ka Johannes Zernant.⁹¹¹

Meistriks või õppinud töölisteks registreerimiseks oli vaja kas tõendada kutse omandamist seadusele eelneval ajal või sooritada tööskusametis eksam.⁹¹² Eksam koosnes komisjoni ees küsitlemisest ning, kui tööala seda võimaldas, proovitööst.⁹¹³ Fotograafias nõudis Tartu tööskusamet näiteks 1937. aastal järgmisi eksamitöid: rindportree, täisfiguurportree, interjöörifoto, grupifoto, arhitektuurifoto, maastikufoto ja suurendus (18×24 cm).⁹¹⁴ Eksamikomisjoni moodustasid tööskusameti juhataja, kaks alalist liiget ning ekspertidena vastavalt erialale kolm, 1935. aastast kaks ajutist liiget.⁹¹⁵ Zernant määrati 1934. aastal koos Armin Lombi ja Artur Reinbaumiga Tartu Tööskusameti fotograafia ekspertideks ning ta töötas komisjonis kuni 1939. aastani.⁹¹⁶

1936. aastal kinnitati Zernant koos Reinbaumiga Tartu Tööskusameti kiirfoto valdkonna eksamikomisjoni liikmeteks.⁹¹⁷ Tänavatel töötavad ja umbes viie minutiga fotosid valmistavad kiirfotograafid olid ateljeefotograafidele pinnuks silmas ning ka seadusandluses ei osatud nendega esmalt midagi peale hakata.⁹¹⁸ Kohati madala töökvaliteedi üle kurtsid kiirfotograafid ka ise.⁹¹⁹ Teatud regulatsioon siiski eksisteeris: hiljemalt 1929. aastast pani Tartu linnavalitsus

⁹⁰⁶ RT, 08.05.1931.

⁹⁰⁷ RT, 12.07.1935.

⁹⁰⁸ RT, 23.02.1932.

⁹⁰⁹ Pm, 05.07.1933.

⁹¹⁰ ERA 1569-1-2177, l 1, 2, 4–4p.

⁹¹¹ Pm, 29.12.1933.

⁹¹² RT, 08.05.1931.

⁹¹³ RT, 27.01.1932; RT, 17.01.1936.

⁹¹⁴ ERA 3167-1-32, pagineerimata.

⁹¹⁵ RT, 08.05.1931; RT, 12.07.1935.

⁹¹⁶ EAA 3167-1-27, pagineerimata; EAA 3167-1-28, pagineerimata.

⁹¹⁷ EAA 3167-1-28, pagineerimata.

⁹¹⁸ Verk, Tanel. Meistrid ja mustakastimehed – kiirfotograafia Tallinnas 1900–1945. – Positiiv, nr 11, 2012. Lk 70.

⁹¹⁹ Pm, 14.03.1935.

enampakkumisele aastased load eelnevalt kindlaks määratud piirkondades kiirfotograafiaga tegelemiseks, sama tegi ka Tartu Ülikool Toomemäel ja peahoone tagusel haljasalal.⁹²⁰ 1930. aastatel oli kiirfotograafidel aga juba tihti raskusi piisava teenistuse leidmisega.⁹²¹ Kiirfoto lisandus fotograafia ühe valdkonnana „Meistrite, õppinud tööliste ja tööstusõpilaste seaduse” alla arvatud tööalade nimekirja 9. veebruaril 1935,⁹²² kustutati sealt aga uuesti 1938. aastal.⁹²³

Võimalik et tulenevalt Zernanti maine tugevnemisest fotograafina leiab C. Schulzi fotostudio oma lõpu. 1935. aastal viidi Vanemuise tänava alguses asuvas fotostudios üle pika aja läbi põhjalikud remonditööd, parandati kõike – põrandast klaaskatuseni.⁹²⁴ Oktoobri keskel Postimehes avaldatud ateljee taasavamisest teavitavas kuulutuses seisis ettevõtte nimena „Fotoateljé J. Zernant end. C. Schulz”.⁹²⁵ Sellega puges Zernant lõpuks oma kunagise leivaisa tagant välja ja asus töötama oma nime all. Ettevõtte varasem nimi püsis esimestel aastatel osana uuest.⁹²⁶ Veebruaris 1937 kolis Zernant oma fotostudio ümber aadressile Uueturu tn 4.⁹²⁷ Kuu aega hiljem avas pikalt Schulzide perekonda teeninud tööruumides fotoateljé August Kunimägi.⁹²⁸ 1941. aastal hävis hoone suurtükitules.⁹²⁹ Zernant töötas edasi ka maailmasõja päevil. Pärast fotostudio tulekahjus hävimist juulis 1941 asus ta tööle aadressil Uueturu tn 5, kus ta töötas 1942. ja 1943. aastal ajutiselt koos Ludvig Uuemaaga.⁹³⁰ Andmed tema hilisema saatuse kohta puuduvad.

Perekond Schulzi kolmandast Balti kubermangudes elanud generatsioonist leidis samuti üks liige tee fotograafiani, kuid tema seotus pereettevõttega on kaheldav. Selleks oli Arthuri noorim tütar Dagmar (Lisa 62). Tema karjääri valgustab ta enda poolt pensionikassa jaoks koostatud ning kuni 1945. aastani peetud ülevaade teenistuskäigust, kus on iga töökoha kohta lisatud ka kellegi asjaosalise tõend.⁹³¹ Pärast Tartus kooli lõpetamist töötas ta mõned aastad raamatupidajana, 1920. aastate algul õppis aga Mellini koolis õendust.⁹³² Tema lapselapse mälestuste põhjal oli Dagmaril juba isa elu ajal soov end perele traditsioonilisel tööalal realiseerida, sellele soovile olla aga Arthur

⁹²⁰ Pm, 30.05.1929; Pm, 24.01.1932.

⁹²¹ Pm, 04.06.1931; Pm, 14.03.1935.

⁹²² RT, 09.11.1934.

⁹²³ RT, 10.06.1938. Samas jagati fotograafia õppinud tööliste kutse kolmeks: operaatori, retušeeriija ja laborant-kopeeriija tööalaks.

⁹²⁴ EAA 3501-3-1714, l 13–14.

⁹²⁵ Pm, 12.10.1935.

⁹²⁶ Tartu kaubandus & tööstus juht 1936. Tarvitaja aadressraamat. [Koost. J. Tammik]. Tartu, 1936. Lk 9.

⁹²⁷ Pm, 27.02.1937.

⁹²⁸ Pm, 27.03.1937.

⁹²⁹ Saar, Jüri. Arheoloogid sattusid põlenud portselanipoodi. – Tartu Postimees, 25.07.2008.

⁹³⁰ ERA R-1157-2-1231, l 1–4p; ERA 4414-3-4492, pagineerimata.

⁹³¹ Kirjavahetus Sophie Pannitschkaga, 21.08.2015, 24.08.2015. Originaaldokumendid on hoiul Dagmar Schulzi tütre Monika Pannitschka käes.

⁹³² Monika Pannitschka erakogu.

vastu seisnud.⁹³³ Dagmar viis siiski oma soovi täide ning läks Saksamaale, kus ta 1926. aastal Berliinis Lette Seltsi õppeasutuses edukalt fotograafia abilise eksami sooritas.⁹³⁴ 1866. aastal naiste ettevõtluse edendamiseks asutatud selts alustas fotograafia õpetamist 1890. aastal.⁹³⁵

Järgnevatel aastatel töötas Dagmar Berliini ja Wrocławis fotoateljeedes, sealhulgas ka ateljeejuhatajana. 1933. aastal naasis ta Tartusse ning töötas kuni 1939. aastani iseseisvalt fotograafina. Seda tõendab Dagmariga samal ajal sellipaberid teinud fotograaf Paul Deinhardt.⁹³⁶ Selliks ehk õppinud tööliseliseks fotograafia alal registreeris Dagmari Tartu Tööoskusamet 1937. aastal, siis kinnitas tema Tartus iseseisvalt töötamist Johannes Zernant.⁹³⁷ Välisriigis omandatud sellitunnistus muutus õppinud tööliseliseks registreerimisel aktsepteerituks alles „Meistrite, õppinud tööliste ja tööstusõpilaste seaduse” 1935. aasta redaktsiooniga.⁹³⁸ Ebaselgeks jääb, mida tähendas Dagmari iseseisvalt fotograafina töötamine. Pole teada ühtegi fotoateljeed selles ajavahemikus, mida ta Tartus oleks võinud omada või juhatada. Samuti pole alust teda C. Schulzi fotoateljeegega siduda, kuna Zernant hakkas just selles ajavahemikus oma nime all tööle. 1937. aasta tuludeklaratsiooni põhjal töötas Dagmar sama aasta oktoobrist oma kodus vabakutselise fotograafina.⁹³⁹ Kuigi varasematel aastatel ta oma tulusid ei deklareerinud,⁹⁴⁰ on Dagmari töötamine vabakutselisena ka eelneval ajal kõige tõenäolisem.

Jaanuaris 1937 müüsid Arthur Schulzi pärijad – tema naine Emma nelja lapsega – perele 1874. aastast kuulunud Aia ja Ülikooli tänava nurgal asunud kinnistu maha.⁹⁴¹ Kümme päeva hiljem ostsid lapsed neljakesi krundi Ülikooli ja Munga (siis Peeter Põllu) tänava nurgal.⁹⁴² Emma suri Tartus.⁹⁴³ Dagmar jõudis 1940. aastal baltisakslaste ümberasumisega Poznańi, kus ta endale ka erialast rakendust leidis.⁹⁴⁴ Selleks ajaks olid ka teised Arthuri lapsed Eestist lahkunud: Saksa kodakondsusega Edith Meyer elas Potsdamis, Sigrid Krüger oli Läti alamana Saksamaale ümber asunud ning Gunnar Schulz elas Lõuna-Aafrika Liidus.⁹⁴⁵

⁹³³ <http://sophiepannitschka.blogspot.com/2013/04/ein-stuck-pappe-meine-gromutter-und-ich.html> [01.12.2015].

⁹³⁴ ERA 3167-1-6404, pagineerimata.

⁹³⁵ <http://www.lette-verein.de/Stiftung%2BGeschichte> [01.12.2015]; <http://www.lette-verein.de/article7-Uberall-ist-Fotografie-drin-120-Jahre-fotografische-Ausbildung-am-Lette-Verein> [01.12.2015].

⁹³⁶ Monika Pannitschka erakogu.

⁹³⁷ ERA 3167-1-6404, pagineerimata.

⁹³⁸ RT, 12.07.1935.

⁹³⁹ ERA 4414-2-3322, pagineerimata.

⁹⁴⁰ Läbi on vaadatud aastate 1934–1936 tuludeklaratsioonid (ERA 4414-2-3085; ERA 4414-2-3168; ERA 4414-2-3231).

⁹⁴¹ EAA 2110-1-4072, l 37–37p.

⁹⁴² EAA 2381-2-728, l 174–175.

⁹⁴³ Kirjavahetus Monika Pannitschkaga, 27.08.2015.

⁹⁴⁴ Monika Pannitschka erakogu; Arani, Miriam Y. Fotografische Selbst- und Fremdbilder von Deutschen und Polen im Reichsgau Wartheland 1939–45. Unter besonderer Berücksichtigung der Region Wielkopolska. Hamburg: Verlag Dr. Kovac, 2008. Lk 899.

⁹⁴⁵ ERA 3604-1-32, pagineerimata.

Dagmari Eestist lahkumisega lõppes kohaliku fotograafiaajaloo jaoks nii olulise Schulzide perekonna side kolmele generatsioonile koduks olnud Baltikumiga. C. Schulzi fotoateljee oli aga juba alates Esimesest maailmasõjast hakanud varasemat tugevat positsiooni Tartu fotograafide seas kaotama. Ateljeed 1920. aastate algusest juhtinud Johannes Zernant oli siiski linnas hinnatud erialaspetsialist ning otsustas 1935. aastal pika ajalooga ateljee asemel oma nime all edasi tegutseda. Arthur Schulzi lastest ainsana tee fotograafiani leidnud tütar Dagmar töötas Tartus 1930. aastatel, kuid teadaolevalt vaid vabakutselisena ning oma fotoateljee pidamiseni ta ülikoolilinnas ei jõudnud. Dagmar on aga näide sellest, kuidas Eesti Vabariigi ajal polnud elukutseline tegelemine fotograafiaga enam ainult fotoateljeede pärusmaa, vaid tööd leidis ka vabakutselisena, kiirfotograafina või fotosuurendajana.

Kokkuvõte

C. Schulzi fotoateljee asutaja ja nimeandja Carl Schulz sündis 1834. aastal Badeni suürhertsogkonnas Endingeni linnas. Pärast kodulinnas õpipoisina litograafeerimiskunsti omandamist veetis Carl järgmised aastad sellina Badenis rännates, hiljem ka väljaspool suürhertsogkonna piire Darmstadtis ja Frankfurdis. Rännuaastate lõpus tekkis tal kontakt Tartus litograafiatöökoda avamist ettevalmistava Louis Höflingeriga. 1856. aastal tuli Carl Tartusse ning asus Höflingeri juures joonistajana tööle. Teenistussuhe katkes aga kiiresti ning juulis 1857 pakkus ta oma teenuseid joonistaja ja ilukirjaõpetajana, valmistades paralleelselt ette oma litograafiatöökoda avamist Tartus. Vastav luba ning ettevõtte avamiskuulutus ilmusid jaanuaris 1858, kuid esimesed tööd valmisid Carlil juba eelmise aastanumbri sees. Tema varastest litograafiatest pälvisid kõige rohkem tähelepanu Tartu vaadetega kirjapaberid ja linna hoonete pabermaketid. Esimestest tööaastatest on teada Carli kokkupuude fotograafiaga. 1860. aastal katsetas ta fotolitograafiat ehk fotonegatiivide kandmist litokivile, mis sai mõningase tähelepanu osaliseks ka Peterburis.

Carli varases äritegevus leidis ka mitmeid ebaõnnestumisi. 1859. aastal avati ettevõttes raamatutrükikoda, mis ei olnud aga elujõuline ning müüdi juba kaks aastat hiljem maha. Järgmisena keskendus Carl põhjalikumalt fotograafiale. Töökoormuse hajutamiseks leidis ta endale partneri Höflingeri heaks töötanud Eduard Ivansonis. Ühine lito- ja fotograafiline ateljee nime all Schulz & Ivanson avas ukse jaanuaris 1863. Sellega tabas ettevõtte konjunktuuri, kuna samal ajal avati nii Tartus kui ka teistes linnades väga mitmeid fotoateljeesid. Kahe mehe koostöö jäi lühiajaliseks ning juba sama aasta augustis naasis Ivanson oma endise leivaisa teenistusse. Carl jätkas ettevõtte vedamist üksinda. Fotoateljee keskendus neil aastail portreefotograafiale, mis oli fotograafide seas tavapärane. Carl asus ka müüma kuulsuste fotoportreesid, mis nähtusena alles mõni aasta varem olid Tartusse levinud. Äri aga ei õitsenud ning 1865. aastal kuulutati välja ettevõtte pankrot: Carli tegevus toetus laenudele ning ta polnud enam võimeline võlausaldajate ees oma kohustusi täitma. Sellega järgis fotoateljee paljudele kaasaegsetele osaks saanud saatust.

1866. aastal fotoateljee ja litograafiatöökoda taasavades langetas Carl oma fotograafia-alases tegevuses määrava otsuse ning keskendus portreefotograafia asemel grupi- ning arhitektuuri- ja maastikufotodele. Sellega on ta teadaolevalt ainus 19. sajandi fotograaf Eestis, kes nii põhimõtteliselt ametivendadele põhisissetuleku toovatele fotoportreedele selja pööras. Samas pani see otsus aluse ettevõttele järgmistel aastatel osaks saanud edule. Edu võimaldas Carlil enda pere ja ettevõtte jaoks 1874. aastal Tartus kinnisvara soetada. Ülikooli ja Vanemuise tänava nurgale jääval kinnistul töötas fotoateljee kuni tegevuse lõpuni. Seal jätkas töötamist ka litograafiatöökoda. 1877.

aastal asus Carl valmistama kollotüüpiaid, olles väidetavalt esimene, kes uudse trükimenetluse Balti provintssidesse tõi.

Suureformaadiliste grupifotodega asus Carl tegelema kohe pärast fotoateljee taasavamist. Esimestel aastatel valminud fotodelt nähtub fotograafi ambitsioonikus, kuid ka tehnilised piirangud – tema töövahendid ei võimaldanud nii suuri fotosid valmistada, kui ta soovis. Sihtidele vastav tehnika muretseti 1870. aastate alguses ning see tagas võimekuse jäädvustada ühele fotole kuni 300 inimest, formaadis 30×50 cm. Varutud fotoaparaat aitas Carli teiste Tartu ja ka laiemalt Balti kubermangude fotograafide seas esile tõsta. Uue tehnika muretsemise ajastus ei oleks saanud parem olla, kuna neil aastail tähistasid kolm baltisaksa üliõpilaskorporatsiooni oma 50. aastapäeva. Kõigil kolmel juubeliüritusel valmistas Carl Schulz osalenutest grupifoto ning need kolm pilti tõid fotoateljeele rohkelt tähelepanu.

Arhitektuuri- ja maastikufotode vallas keskendus Carl esimestel aastatel Tartu vaadetele. Sellega oli ta juba varem litograafiliste linnavaadete müümisel kokku puutunud. Tartus olid sel ajal müügil ka linna fotod, mis näitab, et nende järele oli nõudlus juba olemas. Carl asus Tartu linna pildistama 1866. aastal. 1870. aasta paiku pakkus ta lühikest aega müüa ka vaatlemisel ruumilist illusiooni tekitavaid linna vaadetega stereofotosid, kuid need ei saavutanud erilist populaarsust. Sama ei saa öelda tema tavaliste linnaafotode kohta. 1871. aasta seisuga loendas C. Schulzi fotoateljee Tartu vaadete nimekiri üle 40 erineva foto. Peale selle valmistas Carl suureformaadilise kaameraga üksikuid linnavaateid. Tema Tartu fotosid võrreldes on märgatavad mitmed huvitavad praktikad, mida ateljee nende valmistamisel kasutas. Nii pildistati samast võttekohast mitmeid ülesvõtteid, mis erinevad teineteisest vaid jäädvustatud inimeste ja muude pisidetailide poolest. See tulenes negatiivide kulumisest ning korraka sama vaate mitmelt negatiivilt paljundamisest rohkemate koopiate valmistamise eesmärgil. Peale selle kasutas Carl samu negatiive eri formaadis fotode tootmiseks, valides pildistades motiivid selliselt, et neist oli hiljem võimalik väiksemaid väljalõikeid teha. Näib, et 1870. aastast võis Carl end Tartu fotode puhul turu valitsejana tunda. Tema ainsa konkurendina on teada Reinhold Sachker, kelle selle aja töödest on säilinud vaid üksikuid näiteid. Olukord hakkas muutuma alles 1880. aastate lõpus või 1890. aastate alguses.

1870. aastatel kogus Carl rohkelt tuntuust väljaspool Tartut arhitektuuri- ja maastikufotosid pildistamas käies. Selle edu tagas suureformaadiline fotokaamera, mille oskuslik kasutamine tõi talle mitu olulist tellimust. Mitmeid eratellimusi saabus mõisnikelt. 1872. ja 1873. aasta suvel käis Carl Tallinna vaatamisväärsusi pildistamas, sellest valmis album Vene keisri vennale suurvürst Konstantin Nikolajevitšile. Eestimaa kubermangulinna vaateid valmistas ka avalikuks müügiks. 1875. aastal asus Carl keiser Aleksander II jaoks pildistama Peterburi ja selle ümbruse kaunimaid

vaateid. Vene impeeriumi pealinna sattus ta töö asjus järgnevatelgi aastatel. 1877. aastal täitis Carl paar raudtee-alast tellimust. Tema hea maine maastikufotograafina ületas Vene impeeriumi piire: tema fotosid pakuti müügiks Lääne-Euroopa kunstikauplustes, välismaalt saabus talle ka pildistamistellimusi.

Tähelepanu väljastpoolt riiki oli seotud C. Schulzi ettevõtte eduka esinemisega välismaistel näitustel. 1873. aastal oli ta esindatud mitme tööga Viini maailmanäitusel, kus tõsteti eriti esile korporatsiooni Livonia juubelil valminud grupifotot. Kuigi auhind oli näituse kontekstis madal, oli see fotograafi jaoks siiski väga suure tähtsusega saavutus. Viinis silma jäänuna sai ta kutse Prantsuse Fotograafia Seltsi korraldatud näitustele, kus ta osales 1874. ja 1876. aastal, saades mõlemal korral preemia osaliseks. 1878. aastal kinkis Carl Peterburis peatuvale Pärsia šeiigile Naser al-Dinile Peterburi vaadetega albumi, mille eest pärjati teda Lõvi ja Päikese ordeniga. Fotoateljee oli esindatud ka näitustel Balti kubermangudes, kuid need omandasid suurema tähenduse alles hilisemal perioodil. Näitustel osalemine peegeldab ateljee spetsialiseerumist: tähelepanu suudeti endale tõmmata just grupi- ja arhitektuurifotodega, portreefotosid ateljee neil aastail näitustel ei esitlenud.

Kuigi C. Schulzi fotoateljee jaoks oli portreefotograafia sel perioodil tagaplaanil, ei kadunud see ettevõtte jaoks täiesti päevakorrast. 1860. aastate teisest poolest on andmeid, et Carl püüdis enda ateljeesse meelitada eesti talurahvast, kuid on kaheldav, et ta sellega erilist edu saavutas. Suuremat tähelepanu hakati fotoportreedele pöörama 1879. aastal, mil valmisid uued ateljeeruumid ning tööle võeti portretistina kogenud fotograaf Hugo Hoffers. Vahepealsetel aastatel oli aga portreefotograafial ettevõtte jaoks ajakirjanduse ja Rahvusarhiivi ajalooarhiivis säilinud fotode põhjal tagasihoidlik roll. 1879. aastal alanud rõhuasetuse muutus hakkas rohkem vilju kandma alles hilisematel aastatel.

Tõenäoliselt ettevõtte edust tingituna otsustas Carl 1881. aastal vahetada elu- ja töökohta ning kolida Liivimaa pealinna Riiga. Jätakuvalt olid fotoateljee jaoks olulisel kohal arhitektuuri- ja maastikufotod. Carl käis juba kolimiseelsel aastal ettevalmistavalt kubermangulinna vaatamisväärsusi jäädvustamas. Pärast paari aastat Riias töötamist reklaamis firma end juba kui suurima Riia vaadete valikuga ateljeed. Tihti pildistati ka väljaspool linnapiire. Samas kasvas pärast kolimist jõudsalt portreefotograafia osakaal, selle jaoks rajas ettevõtte eraldiseisva fotoateljee. Fotostudio tööd pälvisid jätkuvalt näitustel tähelepanu. Moskva 1882. aasta ülevenemaalisel kunsti ja tööstuse näitusel tõsteti Carli maastikufotograafidest ainsana esile. Rohkelt kiita sai ta ka aasta hiljem Riia käsitöönäitusel. Suuremasse linna kolimine mõjus ärile äratuntavalt positiivselt. Paraku ei saanud Carl sellest edust pikalt osa – ta suri 1884. aastal.

Ettevõtte juhatamise võtsid Riias üle abikaasa Julie ning nende vanim poeg, kes kandis isaga sama nime Carl. Testamendiga lootis perepea ka vanuselt teise poja Arthuri kaasamist ettevõtte töösse. Soov realiseerus, kuid mitte Riias. 1886. aastal taasavas Arthur C. Schulzi ettevõtte filiaalina Tartus fotoateljee. See juhatas sisse ateljee teise, rõhuasetuselt eriilmelise õitseaja Tartus. Jätkuvalt oli oluline linnavaadete müük, kuid keskse tähtsuse omandas fotoateljee jaoks portreefotograafia. Üheks edu näitajaks oli võimekus palgata fotostuudiosse korraga mitu fotograafi ehk operaatorit. Tartu ateljee taasavamine jääb suurte muutuste aega fotograafias. Tänu uute fotomenetluste kasutuselevõtule kasvas märkimisväärselt fotograafiaga tegelejate arv, seda mitte ainult professionaalide seas, laiemalt hakkas levima amatöörfotograafia. Need muutused on märgatavad ka Tartus. Järgnevatel aastatel ilmusid linnas müügile fotoaparaadid ja -tarvikud. Amatöörid andsid elukutselistele fotograafidele lisateenistust, nii pakkus C. Schulzi fotoateljee 1905. aastast amatöörfotode ilmutamist.

Arthur jätkas isa traditsiooni ülikoolilinna vaadete valmistajana, kuid pidi tegutsema isaga võrreldes tugevamas konkurents. Hiljemalt 1890. aastate esimesel poolel muutusid sel alal aktiivseks Theodor John ning tema fotoateljee üle võtnud Heinrich Riedel ja Wilhelm Staden. See sundis Arthurit sortimenti värskendama. Märgata on vanade vaadete uue nurga alt pildistamist, uute vaadete lisandumist ning talviste fotode müügile ilmutamist. Konkurents muutis turu hinnatundlikumaks, mistõttu Tartu fotode hinnad langesid. Arthur püüdis leida võimalikult odavaid viise linnavaadete valmistamiseks. Fotograafia asemel olid erinevad trükitehnikad nagu litograafia ja kollotüüpia madalamate tootmiskuludega. Esimese Tartu vaadete trükiteosena ilmus C. Schulzi Tartu fotoatlejeelt 1892. aastal tammelehekujuline album, mis oli omamoodi ettekuulutajaks kaks aastat hiljem alguse saanud piltpostkaartide laialdasele levikule Venemaal. C. Schulzi Tartu fotoateljee tegevus postkaardikirjastajana jääb teadaolevalt aastate 1895 ja 1905 vahele. Ent konkurents oli tihe ning uusi kirjastajaid tekkis linna pidevalt juurde. Siiski said Arthuri avaldatud piltpostkaardid kohalikul ajakirjanduselt küllaltki suure tähelepanu osaliseks. 1907. aastal kuulutas Arthur viimast korda Tartu fotode müümist ning pidas sellega oma konkurentidest kõige kauem vastu. Sajandivahetuse paiku ilmus postkaardiformaat ka fotograafiasse, linnavaadete müügis jäi see esialgu trükpostkaartidest kõrgema hinna tõttu kasutusse vaid sündmusfotode puhul, kuna neid oli võimalik kiiremini valmistada.

C. Schulzi Tartu fotoateljee oli Arthuri juhtimisel tuntud eeskätt portreefotograafia poolest. Selles valdkonnas linnas edu saavutamiseks oli märgilise tähtsusega tudengkonna enda klientuuri hulka meelitamine. Korporatsioonide Estonia ja Livonia fotopärandi põhjal muutus C. Schulzi ateljee nende seas eelistatuimaks 1890. aastate esimesel poolel. Arthuri juhitud ateljee kuulus Tartus

portreefotograafias kuni Esimese maailmasõjani linna populaarsemate hulka. 1890. aastatest hakkas uue portreefoto kasutusvaldkonnana laiemalt levima dokumendifoto, mille valmistamist kuulutas C. Schulzi ateljee linnas esimesena. Peale tellimustööde müüs fotoateljee ka kuulsuste portreesid, tõustes vähemalt kuulutamise aktiivsusele oma konkurentidest esile. Peale selle olid Tartus nõutud suureformaadilised grupifotod, kuid nagu nähtub sajandivahetusel peetud korporatsioonide juubelipidude fotodelt, oli C. Schulzi ettevõtte kaotanud oma varasema liidripositsiooni. Fotopostkaartide kasutuseletulek avaldas mõju ka portreefotograafiale. Ajakirjanduse põhjal võttis portreeterimisel Tartus uue formaadi esimesena kasutusele Arthur 1899. aastal. Lisateenistust pakkus C. Schulzi fotoateljeele juba 1880. aastate teisest poolest fotosuurenduste valmistamine. Varem tehniliselt raskesti teostatav suurendamine muutus nii Arthurile kui ka teistele fotograafidele väga tulusaks tööloiguks.

Paralleelselt Tartus toimuvale saatis firmat ulatuslik edu ka väljaspool. 1880. aastate teisel poolel korraldas Carl noorem mitu aastat väldanud ja rohket kajastamist leidnud Balti kubermangude vaadete pildistamise ürituse, mis jäi aga teadaolevalt ettevõtte viimaseks suurprojektiks arhitektuuri- ja maastikufoto vallas. Väga hästi võeti Riias omaks ka firma tegevus portreefoto valdkonnas, mida vedas Carl vanema lesk Julie. 1890. aastate keskel laienes firma uutele pindadele. Suvekuudeks avati fotoateljee Jürmalas, pere vanuselt kolmanda poja Ferdinandi juhtimisel alustas tööd filiaal Liepājas. Carl noorema surmaga 1895. aastal hakkas ettevõtte jaoks kaotama tähtsust tema juhitud litograafiatöökoda. Edaspidi püüti küll toetuda perevälisele abile, kuid 1903. aastal töökoda siiski suleti. Pärast pereema Julie surma 1901. aastal asus Riia fotoateljeed juhtima pere noorim poeg Eduard. Ateljee jätkas edukalt tööd arvatavasti kuni tema surmani 1913. aastal. Liepāja filiaali puhul taganes Ferdinand selle juhatamisest juba 1903. aastal, kuid fotoateljee jätkas tegevust kuni 1929. aastani.

Firma C. Schulz osales ka pärast Carl vanema surma aktiivselt näitustel, kuid on raske eristada, milline filiaal täpselt töid eksponeeris. Võitudega ehtis end ettevõtte tervikuna. Firma piirdus osalusega Liivimaa näitustel, kaugemale, eriti välismaale haare enam ei ulatunud. Kohalikest näitustest osaleti eriti aktiivselt Tartus iga viie aasta tagant toimuvatel käsitöönäitustel, kus Arthur mitmel korral ka korraldajate ringi kuulus. C. Schulzi fotoateljee Tartu näitusel osalemise korral oli sellele fotograafide seas jagatud preemiatest kõrgeim peaaegu garanteeritud. Samal ajal hakkasid järjest valjemaks muutuma kriitikute hääled, mis lähtusid leviva amatöörfotograafia esteetikast ning hindasid professionaalide töid selle taustal puudulikeks. 20. sajandi algusest võibki märgata näituste tähtsuse taandumist elukutseliste fotograafide jaoks, C. Schulzi fotoateljeele jäi Tartus 1903. aastal peetud käsitöönäitus viimaseks. Suurürituseks kujunes ettevõttele aga Riia 1901. aasta

juubelinäitus. Peale kõrge preemia teenimise oldi endale muretsetud näitusel pildistamise ning postkaartide müümise ainuõigus. Peale näitustel võidetud auhindade tõstsid ettevõtte mainet 1890. aastatel Vene ja Austria-Ungari keisrikodadelt tänutäheks kingitud fotode eest saadud väärtuslikud ehted. Näituseosalus peegeldab rõhuasetuse muutust fotoateljee töös: kohavaadetega eksponeeriti vähemalt samaväärselt portreefotosid ja nende suurendusi.

1914. aastal alanud Esimene maailmasõda tõi küll lahingusse suunduvate meeste kujul fotoateljeedele lisaklientuuri, kuid samas oli sõjaoludes suuri raskusi nii tööks vajalike materjalide kui ka tööjõu hankimisega. Seda on märgata ka C. Schulzi Tartu fotoateljee puhul. Sõja-aastaid saab käsitleda kui ettevõtte languse algust. Ateljee tööd raskendas Arthuri aastatega üha nõrgenenud tervis, ta suri 1921. aastal. Juba aasta varem oli ateljee juhatamise üle võtnud alluv Johannes Zernant, kes jätkas 1922. aastast fotoateljee pidamist iseseisvalt rendilepingu alusel C. Schulzi nime all. Kokku kuivas ettevõtte alluvate arv ning ka tegevushaare, kuid selle poolest ei erinenud ta mitmest teisest Tartu fotostuudiost. Ateljee valmistas vaid portree- ja grupifotosid, linnavaadete pildistamise kohta teave puudub. Zernant oli kolleegide seas hinnatud, esindades 1930. aastatel kohalikke fotograafe Tartu Tööoskusametis eksperdina fotograafia ja kiirfoto tööala eksamikomisjonides. 1935. aastal asus Zernant töötama oma nime all ning C. Schulzi fotoateljee lõpetas tegevuse. Tee fotograafiani leidis ka üks Arthuri lastest, tütar Dagmar, kes õppis ametit Berliinis ning töötas 1930. aastatel Tartus, kuid isale kuulunud fotoateljega tal teadaolevalt sidet polnud. Selle asemel töötas ta vabakutselisena, millega ta näitlikustab muutunud olukorda fotograafiaaastikul – elukutseliselt fotograafia alal töötamiseks ei pidanud end enam ilmtingimata mõne fotoateljega siduma. Baltisakslaste ümberasumisega Teise maailmasõja hakul lahkusid Eestist viimased perekond Schulzi liikmed. Sellega lõppes piirkonna fotograafiaajaloo jaoks nii olulise pere side Baltikumiga.

C. Schulzi fotoateljee Tartus oli oma ajaloo jooksul kaasa teinud kõik olulisemad arengud fotograafia vallas nii ülikoolilinnas kui ka Eestis laiemalt. Sarnaselt paarile kaasfotograafile alustas Carl Schulz Tartus tegevust litograafina ning leidis alles hiljem tee fotograafiani. Fotoateljee avas ta 1860. aastatel, mil fotograafia laiemalt levima hakkas, jäädes samal ajal kättesaadavaks siiski vaid rikkamatele. Sellest tulenevalt kasvas ka konkurents ning ebaõnnestumised, mille Carl oma ettevõttega samuti läbi elas. Pankrotist taastumise järel astus Carl 19. sajandi Eesti fotograafiaajaloo kontekstis ainulaadse sammu ning keskendus oma töös portreefotode asemel suurte grupifotode ning arhitektuuri- ja maastikufotode valmistamisele. Sellega saavutas ta märkimisväärse edu, jäädes Tartus oma erialal pea konkurentsituks ning saavutades tuntuse nii Balti provintsidest kui ka

väljaspool. Seda näitlikustavad suurejoonelised tellimused ja välisnäitustel võidetud preemiad. 1880. aastatel toimusid fotograafias olulised arengud, mis endast ka Tartus tunda andsid. Seoses lihtsustunud menetlustega hakkas fotograafia suuremate rahvamassideni jõudma. Sealjuures ei kasvanud vaid elukutseliste fotograafide arv, vaid levima hakkas amatörfotograafia. 1880. aastatesse jäävad ka C. Schulzi ettevõttes olulised muutused, kuna koliti Riiga ning suri ettevõtte asutanud Carl. Töö võtsid üle tema naine ja pojad, kes suutsid isa rajatud edu jätkata ning ettevõttele mitu filiaali avada. Sealhulgas taasavati 1886. aastal Carli teise poja Arthuri juhtimisel Tartu fotoateljee. Nagu firma laiemalt, keskendus ka Arthur järgnevalt portreefotograafiale, kus ta suutis hoolimata kasvavast konkurentsist Tartus kiiresti klientide jaoks hinnatuimate fotograafide hulka tõusta ning seda kohta kuni Esimese maailmasõjani hoida. Ateljee omas veel kuni 20. sajandi alguseni tugevat positsiooni Tartu linnavaadete valmistaja ja müüjana. Lisaks oli C. Schulzi fotoateljee Tartus esirinnas erinevate fotograafia alal toimunud uuenduste kasutuselevõtmisel. Ülikoolilinnas oli 19. sajandil, võrreldes näiteks Tallinnaga, fotograafide konkurents suurem ning nad võtsid aktiivsemalt omavahel mõõtu kohalikel näitustel. Sama tegi ka C. Schulzi fotoateljee, mida üldjuhul näitustelt kõrgeima fotograafia alal jagatud auhinnaga pärjati. Fotostudio tegevuse kohta Eesti Vabariigi ajal on seisukohta raskem võtta, kuna allikabaas kahaneb märgatavat. Siiski on näha C. Schulzi fotoateljee suuruse ja tegevushaarde kahanemist ning linnas teisejärguliseks muutumist kuni ateljee sulgemiseni 1935. aastal.

Lisad

Lisa 1. Endingeni linn Badeni suurhertsogkonnas (Kaart:

[https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Map_of_Baden_\(1819-1945\).png](https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Map_of_Baden_(1819-1945).png) [01.12.2015])

Lisa 2. Perekond Schulzi sugupuu

I generatsioon

I.1. Anton Schulz

* 09.06.1796⁹⁴⁶

† 12.01.1839 Endingen⁹⁴⁷

∞ I ?

Marie Ann Zimmermann

* ?

† 11.08.1837 Endingen⁹⁴⁸

lapsed: II.1-3

∞ II 09.11.1837 Endingen⁹⁴⁹

Rosa Spielmann

* 02.07.1808⁹⁵⁰

† ?

lapsed: II.4

II generatsioon

Anton Schulzi (I.1) lapsed:

II.1. Apollonia Schulz

* 08.02.1826 Endingen⁹⁵¹

† ?

II.2. Carl Schulz

* 04.03.1831 Endingen⁹⁵²

† 25.06.1884 Riia⁹⁵³

∞ 03.11.1857 Tartu⁹⁵⁴

Juliane (*Julie*) Friederike Maria Stahl

* 06.06.1840 Tartu⁹⁵⁵

† 10.12.1901 Riia⁹⁵⁶

*isa: Peter Stahl, * 1802? Tõdu,⁹⁵⁷ † 1861? Tartu?⁹⁵⁸*

⁹⁴⁶

LABW StAF L 10 Nr. 2294, lk 16.

⁹⁴⁷ LABW StAF L 10 Nr. 2296, lk 362.

⁹⁴⁸ Samas, lk 15.

⁹⁴⁹ LABW StAF L 10 Nr. 2294, lk 16.

⁹⁵⁰ Samas, lk 16.

⁹⁵¹ LABW StAF L 10 Nr. 2291, pagineerimata.

⁹⁵² LABW StAF L 10 Nr. 2292, pagineerimata.

⁹⁵³ LVVA 3142-3-161, l 130p–131.

⁹⁵⁴ EAA 1253-1-595, lk 85–86.

⁹⁵⁵ EAA 3148-1-7, l 15p.

⁹⁵⁶ LVVA 1426-1-319, l 50.

⁹⁵⁷ EAA 1850-1-23, pagineerimata.

⁹⁵⁸ EAA 3501-2-329.

*ema: Elisabeth Blohm, * 1809? Tartu,⁹⁵⁹ † ?*
lapsed: III.1-8

II.3. Maria Schulz
* 07.05.1834 Endingen⁹⁶⁰
† ?

II.4. Fr. Anton Schulz
* 26.07.1838 Endingen⁹⁶¹
† ?

III generatsioon

Carl Schulzi (II.2) lapsed:
III.1. *Ida* Josephine Schulz
* 08.08.1858 Tartu⁹⁶²
† 19.07.1943 Leszno⁹⁶³

∞ 1883⁹⁶⁴
Paul von Sivers
* 13.06.1852 Kroonlinn⁹⁶⁵
† ?
*isa: Ludwig von Sivers, * ?, † 24.06.1881 Peterburi⁹⁶⁶*
ema: Nadežda Ratsch⁹⁶⁷
lapsed: IV.1-4

III.2. *Carl* Julius Schulz
* 12.04.1860 Tartu⁹⁶⁸
† 11.03.1895 Riia⁹⁶⁹

∞ ?
Julie Emilie von Twardowsky-Hartmann
* 09.02.1870 Riia⁹⁷⁰
† 05.10.1944 Rauen/Brandenburg⁹⁷¹
lapsed: IV.5-7

III.3. Alexander *Arthur* Schulz

⁹⁵⁹ EAA 1850-1-23, pagineerimata.

⁹⁶⁰ LABW StAF L 10 Nr. 2292, pagineerimata.

⁹⁶¹ Samas, pagineerimata.

⁹⁶² EAA 1253-1-594, lk 137.

⁹⁶³ Deutsch-baltisches Gedenkbuch. Unsere Toten der Jahre 1939-1947. Hg. Karin von Borbély. Darmstadt, 1991. Lk 409.

⁹⁶⁴ <http://dokumente.ios-regensburg.de/amburger/index.php?id=44739> [01.12.2015].

⁹⁶⁵ Samas.

⁹⁶⁶ <http://dokumente.ios-regensburg.de/amburger/index.php?id=44735> [01.12.2015].

⁹⁶⁷ Samas.

⁹⁶⁸ EAA 1253-1-594, lk 179.

⁹⁶⁹ LVVA 1426-1-318, l 124.

⁹⁷⁰ Deutsch-baltisches Gedenkbuch. Lk 397.

⁹⁷¹ Deutsch-baltisches Gedenkbuch. Lk 397.

* 13.05.1862 Tartu⁹⁷²

† 12.06.1921 Tartu⁹⁷³

∞ 28.09.1887 Tallinn⁹⁷⁴

Emma Wilhelmine Ferberg

* 18.03.1865 Tallinn⁹⁷⁵

† 1938 Tartu⁹⁷⁶

*isa: Johann Woldemar Ferberg, * 16.01.1836 Tallinn,⁹⁷⁷ † 17.01.1882 Tallinn⁹⁷⁸*

*ema: Charlotte Anna Weber, * 19.01.1837 Peterburi,⁹⁷⁹ † 1925⁹⁸⁰*

lapsed: IV.8-13

III.4. Franz Rudolph Schulz

* 21.05.1864 Tartu⁹⁸¹

† 14.05.1865 Tartu⁹⁸²

III.5. Anna Schulz

* 10.03.1866 Tartu⁹⁸³

† 21.04.1945 Danzig⁹⁸⁴

∞ I 1887 Riia⁹⁸⁵

Alexander Wilhelm Deubner

* 13.07.1858 Riia⁹⁸⁶

† 12.11.1891 Kaluga⁹⁸⁷

isa: Alexander Wilhelm Johann Deubner⁹⁸⁸

ema: Ottilie Stegmann⁹⁸⁹

lapsed: IV.14

∞ II 14.05.1896 Riia⁹⁹⁰

Edgar Joseph Mitschke

* 09.12.1866 Riia⁹⁹¹

† ?

isa: Johannes Mitschke⁹⁹²

⁹⁷² EAA 1253-1-594, lk 227.

⁹⁷³ EAA 1253-1-608, pagineerimata.

⁹⁷⁴ TLA 237-2-7, pagineerimata.

⁹⁷⁵ TLA 237-2-4, pagineerimata.

⁹⁷⁶ DSHI 110 Schulz/Meyer 2, l 113; kirjavahetus Monika Pannitschkaga, 27.08.2015.

⁹⁷⁷ TLA 237-2-9, lk 36.

⁹⁷⁸ TLA 237-2-5, pagineerimata.

⁹⁷⁹ TLA 237-2-9, lk 36.

⁹⁸⁰ DSHI 110 Schulz/Meyer 2, l 113.

⁹⁸¹ EAA 1253-1-594, lk 278.

⁹⁸² EAA 1253-1-597, lk 159–160.

⁹⁸³ EAA 1253-1-594, lk 330.

⁹⁸⁴ Deutsch-baltisches Gedenkbuch. Lk 288.

⁹⁸⁵ LVVA 3142-3-159, l 160p–161.

⁹⁸⁶ Samas, l 160p-161.

⁹⁸⁷ LVVA 1426-3-196, l 170.

⁹⁸⁸ LVVA 3142-3-159, l 160p–161.

⁹⁸⁹ Samas, l 160p-161.

⁹⁹⁰ LVVA 1426-3-113, l 274.

⁹⁹¹ Samas, l 274.

⁹⁹² LVVA 1426-3-113, l 274.

*ema: Emilie Auguste Hensel*⁹⁹³
lapsed: IV.15

III.6. *Ella Marie Schulz*

* 10.03.1868 Tartu⁹⁹⁴

† 24.08.1888 Riia⁹⁹⁵

III.7. *Ferdinand Oscar Schulz*

* 13.01.1872 Tartu⁹⁹⁶

† 12.07.1929 Liepāja⁹⁹⁷

∞ ?

Emma *Elvire* Charlotte Riege

* 14.02.1877 Liepāja⁹⁹⁸

† 16.12.1945 Hamburg⁹⁹⁹

*isa: Johann Wilhelm Christoph Ludwig Riege*¹⁰⁰⁰

*ema: Lina Henriette Rosine Breede*¹⁰⁰¹

lapsed: IV.16-18

III.8. *Eduard Schulz*

* 19.01.1875 Tartu¹⁰⁰²

† 22.01.1913 Riia¹⁰⁰³

∞ 02.05.1902 Riia¹⁰⁰⁴

Johanna Richarda *Edwina* Klüssmann

* 27.01.1882 Riia¹⁰⁰⁵

† ?

*isa: Ludwig Johann Peter Friedrich Klüssmann*¹⁰⁰⁶

*ema: Marie Müller*¹⁰⁰⁷

lapsed: IV.19

IV generatsioon

Ida Siversi (III.1) lapsed:

IV.1. *Elisabeth Helene von Sivers*

* 28.09.1883 Peterburi¹⁰⁰⁸

⁹⁹³ LVVA 1426-3-113, l 274.

⁹⁹⁴ EAA 1253-1-594, lk 378.

⁹⁹⁵ LVVA 3142-3-163, l 15.

⁹⁹⁶ EAA 1253-1-594, lk 448.

⁹⁹⁷ RR, 08.01.1930.

⁹⁹⁸ LVVA 235-2-1357, lk 27.

⁹⁹⁹ Deutsch-baltisches Gedenkbuch. Lk 396.

¹⁰⁰⁰ LVVA 235-2-1357, lk 27.

¹⁰⁰¹ Samas, lk 27.

¹⁰⁰² EAA 1253-1-594, lk 496.

¹⁰⁰³ LVVA 1426-1-321, l 77.

¹⁰⁰⁴ LVVA 1426-4-62, l 378.

¹⁰⁰⁵ LVVA 1426-3-87, lk 183.

¹⁰⁰⁶ Samas, lk 183.

¹⁰⁰⁷ Samas, lk 183.

¹⁰⁰⁸ Jahrbuch für Genealogie, Heraldik und Sphragistik. 1905 und 1906. Mitau, 1908. Lk 120.

† ?

IV.2. Paul von Sivers¹⁰⁰⁹

* ?

† ?

IV.3. ?¹⁰¹⁰

* ?

† ?

IV.4. ?¹⁰¹¹

* ?

† ?

Carl Schulzi (III.2) lapsed:

IV.5. Milly Julie Schulz

* 23.03.1891 Riia¹⁰¹²

† ?

IV.6. Harriet Wilhelmine Schulz

* 27.05.1892 Riia¹⁰¹³

† 25.11.1939 Berlin¹⁰¹⁴

IV.7. Emil Carl Herbert Schulz

* 26.04.1893 Riia¹⁰¹⁵

† ?

Arthur Schulzi (III.3) lapsed:

IV.8. *Carl* Woldemar Hugo Schulz

* 29.09.1888 Tartu¹⁰¹⁶

† 1915? (jäi Esimeses maailmasõjas Poolas teadmata kadunuks)¹⁰¹⁷

IV.9. *Gertrud* Charlotte Schulz

* 15.09.1889 Tartu¹⁰¹⁸

† 09.08.1895 Tartu¹⁰¹⁹

IV.10. *Edith* Marie Adelheid Schulz

* 14.11.1891 Tartu¹⁰²⁰

† 29.11.1985¹⁰²¹

¹⁰⁰⁹ Deutsch-baltisches Gedenkbuch. Lk 409.

¹⁰¹⁰ DSHI 110 Schulz/Meyer 2, l 34.

¹⁰¹¹ Samas, l 34.

¹⁰¹² LVVA 1426-3-102, lk 268.

¹⁰¹³ LVVA 1426-3-107, lk 103.

¹⁰¹⁴ Deutsch-baltisches Gedenkbuch. Lk 397.

¹⁰¹⁵ LVVA 1426-3-107, lk 217.

¹⁰¹⁶ EAA 1253-1-600, lk 192.

¹⁰¹⁷ DSHI 110 Schulz/Meyer 2, l 92, 98.

¹⁰¹⁸ EAA 1253-1-600, lk 204.

¹⁰¹⁹ EAA 1253-1-607, pagineerimata.

¹⁰²⁰ EAA 1253-1-600, lk 235.

¹⁰²¹ Kirjavahetus Monika Pannitschkaga, 27.08.2015.

∞ 09.06.1914 Elva¹⁰²²

Alexander Julius Robert *Werner* Meyer

* 03.07.1886 Tallinn¹⁰²³

† ?

*isa: Carl Eduard Meyer, * 18.09.1845 Peterburi,¹⁰²⁴ † ?*

*ema: Elwine Friederike Louise Erdmann, * 21.11.1852,¹⁰²⁵ † ?*

IV.11. *Sigrīd* Lilli Schulz

* 17.04.1895 Tartu¹⁰²⁶

† 1964 Bad Doberan¹⁰²⁷

∞ 21.11.1913 Tartu¹⁰²⁸

Walter Friedrich Adolph Krüger

* 13.06.1884 Sesavas¹⁰²⁹

† ?

isa: Carl Adolph Friedrich Wilhelm Krüger¹⁰³⁰

ema: Auguste Louise Julie Fuchs¹⁰³¹

IV.12. *Dagmar* Edith Charlotte Julie Schulz

* 07.07.1897 Tartu¹⁰³²

† 06.09.1989 Bad Pymont¹⁰³³

IV.13. *Gunnar* Arthur Elmar Schulz

* 01.01.1899 Tartu¹⁰³⁴

† 1974 Boksburg¹⁰³⁵

Anna Deubneri/Mitschke (III.5) lapsed:

IV.14. Ellen Deubner

* 16.12.1889 Riia¹⁰³⁶

† ?

IV.15. Johannes Ernst Mitschke

* 20.05.1897 Riia¹⁰³⁷

† ?

¹⁰²² EAA 1253-1-605, pagineerimata.

¹⁰²³ TLA 237-1-27, l 315.

¹⁰²⁴ TLA 237-2-9, lk 110.

¹⁰²⁵ Samas, lk 110.

¹⁰²⁶ EAA 1253-1-600, pagineerimata.

¹⁰²⁷ DSHI 110 Schulz/Meyer 2, l 98; kirjavahetus Monika Pannitschkaga, 27.08.2015.

¹⁰²⁸ EAA 1253-1-605, pagineerimata.

¹⁰²⁹ LVVA 235-6-918, l 5p.

¹⁰³⁰ Samas, l 5p.

¹⁰³¹ Samas, l 5p.

¹⁰³² EAA 1253-1-600, pagineerimata.

¹⁰³³ Kirjavahetus Monika Pannitschkaga, 27.08.2015.

¹⁰³⁴ Samas, pagineerimata.

¹⁰³⁵ DSHI 110 Schulz/Meyer 2, l 98; kirjavahetus Monika Pannitschkaga, 27.08.2015.

¹⁰³⁶ LVVA 1426-3-102, lk 108.

¹⁰³⁷ LVVA 1426-3-107, lk 906.

Ferdinand Schulzi (III.7) lapsed:

IV.16. Karl Freddy Wilhelm Schulz

* 23.05.1898 Liepāja¹⁰³⁸

† ?

IV.17. *Hans* Otto Eduard Schulz

* 17.07.1899 Liepāja¹⁰³⁹

† 01.03.1945 Poznań¹⁰⁴⁰

IV.18. Margarethe Anna Emma Schulz

* 29.04.1901 Liepāja¹⁰⁴¹

† ?

Eduard Schulzi (III.8) lapsed:

IV.19. Felix Nicco Maria Schulz

* 02.02.1903 Riia¹⁰⁴²

† 14.08.1939 Poznań¹⁰⁴³

¹⁰³⁸ LVVA 7053-2-5, l 17.

¹⁰³⁹ LVVA 7053-2-6, l 22.

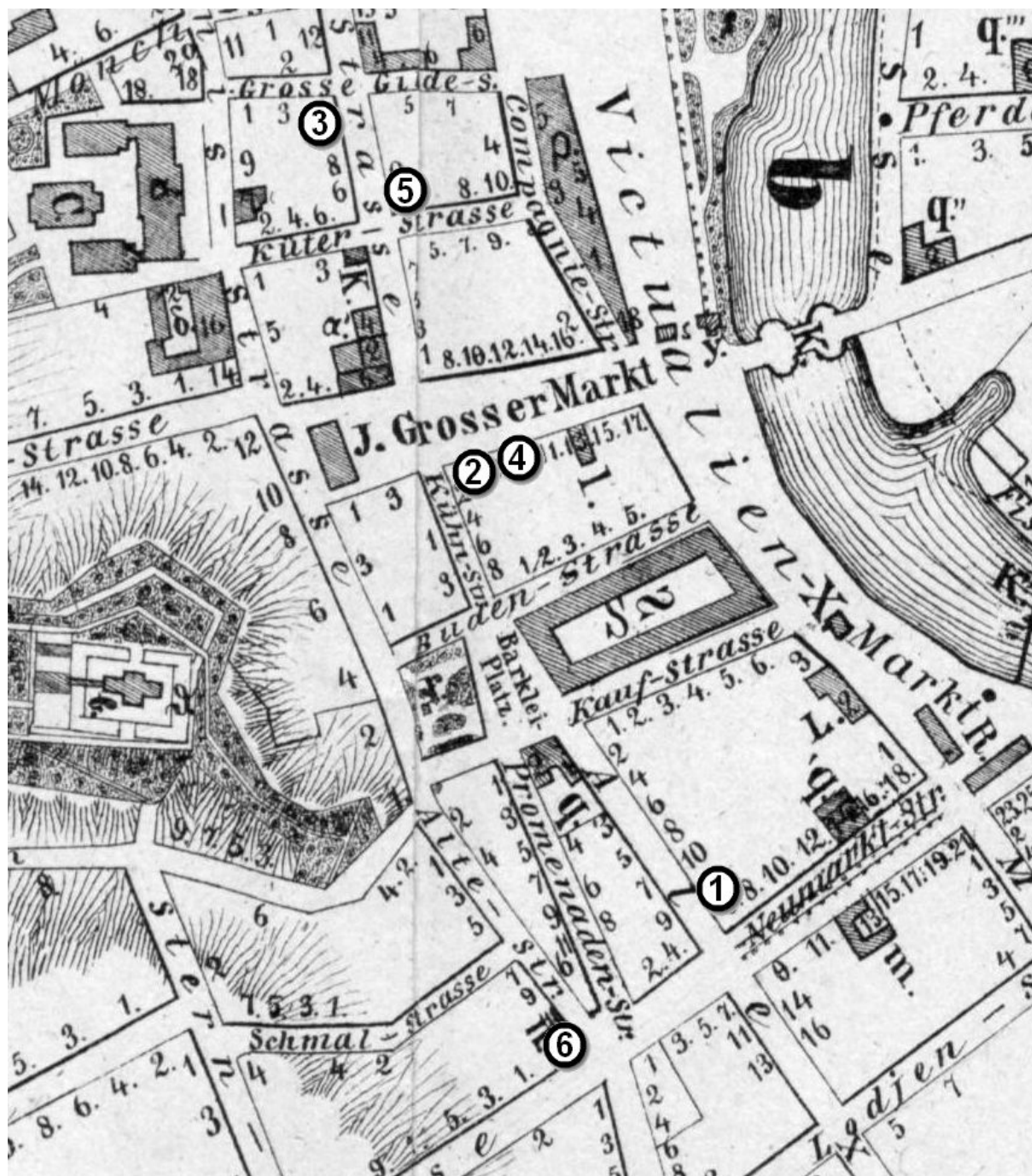
¹⁰⁴⁰ Deutsch-baltisches Gedenkbuch. Lk 396.

¹⁰⁴¹ LVVA 7053-2-10, l 22.

¹⁰⁴² LVVA 1426-3-88, lk 43.

¹⁰⁴³ <http://forum.ahnenforschung.net/archive/index.php/t-19603-p-3.html> [01.12.2015].

Lisa 3. C. Schulzi ettevõtte asupaigad Tartus (Kaart: EAA 2623-1-2044, l 39)

2. von Akermanni maja Raekoja platsil (1858–1859)
3. van der Belleni maja Rütli ja Gildi tänava nurgal (1859–1861)
4. von Stiernhielmi maja Raekoja platsil (1861–1865)
5. Schrammi maja Rütli ja Küütri tänava nurgal (1866–1874)
6. Schulzi maja Ülikooli ja Vanemuise tänava nurgal (1874–1881, 1886–1935)

Lisa 4. Vaade Tartule Ressource'i aiast: C. Schulzi litograafiline kirjapaber, 1858–1859 (EAA 995-1-2330, 16) ja W. S. Stavenhageni terasgravüür, 1858 (Album livländischer Ansichten. Gezeichnet und herausgegeben von Wilhelm Siegfried Stavenhagen in Mitau. Mitau, 1866)

DORPAT.

C. Schulz del. in Dorpat

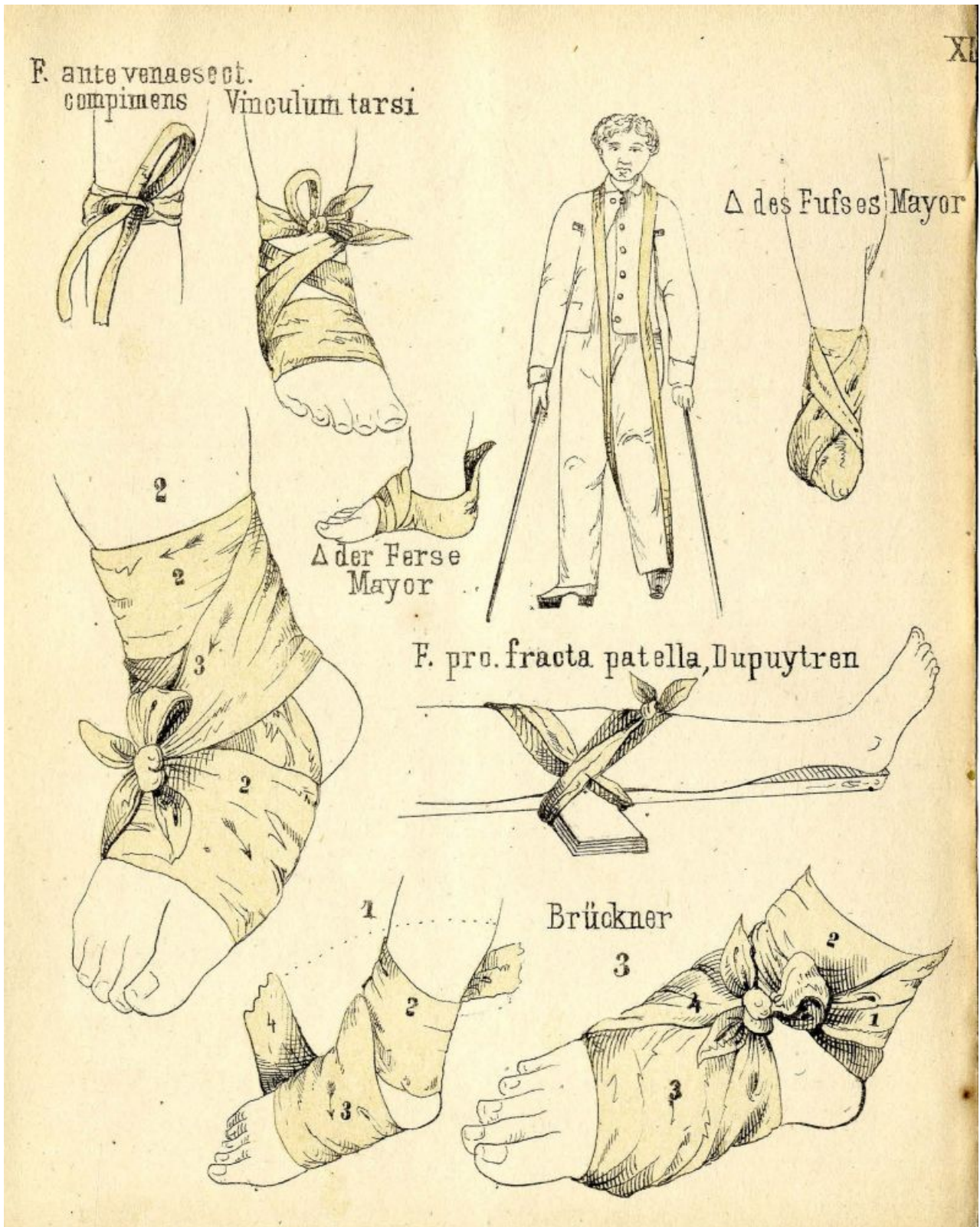

W. Stavenhagen del.

Exec. bei G. Lange in Darmstadt.

A. Heisinger sculp.

DORPAT.

Lisa 6. Tartu Ülikooli kiriku sisseõnnistamine, 31.01.1860 (Das Inland, 01.02.1860)

Lisa 8. Skrebitzki, Alexander. De succi pancreatici ad adipos et albuminates vi atque effectum:
dissertatio physiologica inauguralis. Dorpat: C. Schulz, 1859

DE
SUCCI PANCREATICI AD ADIPES ET
ALBUMINATES VI ATQUE EFFECTU.

DISSERTATIO PHYSIOLOGICA INAUGURALIS

QUAM

CONSENSU ET AUCTORITATE

GRATIOSI MEDICORUM ORDINIS

IN

UNIVERSITATE LITERARUM CÆSAREA DORPATENSI

AD GRADUM

DOCTORIS MEDICINÆ

RITE ADIPISCENDUM

LOCO CONSUETO PUBLICE DEFENDET

AUCTOR

Alexander Skrebitzki,

RUSSUS.

DORPATI LIVONORUM.

TYPIS CAROLI SCHULZI.

MDCCCLIX.

Lisa 9. Näiteid Schulzi & Ivansoni portreefotodest, 1863: Carl August Riekhoff (EAA 384-3-169, foto 30; 5,3×9,0 cm),¹⁰⁴⁵ istuv mees (autori erakogu; 5,3×8,5 cm)

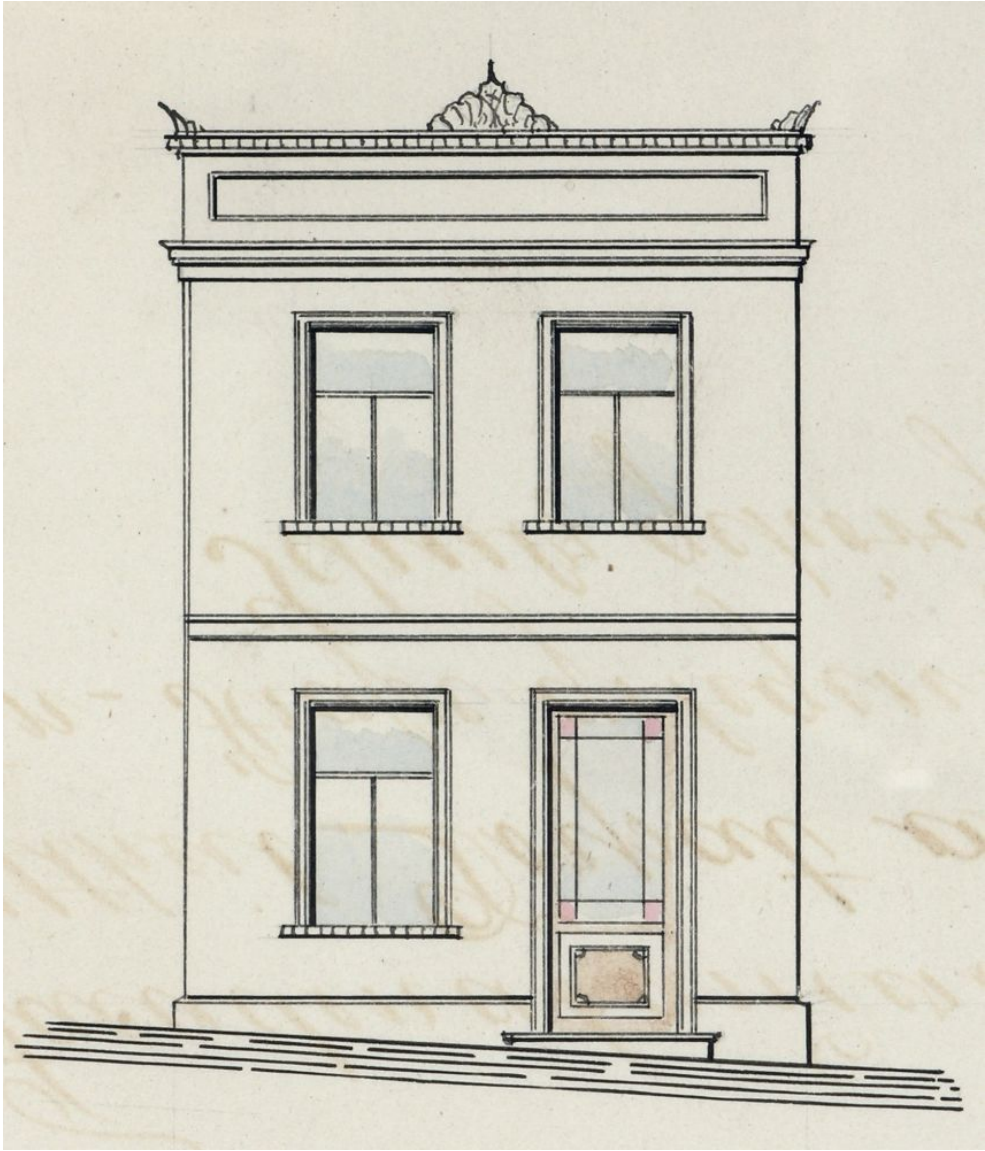

¹⁰⁴⁵ Kaljula Teder nimetas fotol kujutatut ekslikult Carl Schulziks endaks (Teder, K. Eesti fotograafia teerajajaid. Lk 33).

Lisa 10. Näiteid C. Schulzi varastest portreefotodest, 1863–1865: Eduard Julius Karow (ÜAM F 82:58; 5,8×9,9 cm), Lydia Koidula (EKLA A-83:2, umbes 5,5×9 cm)

Lisa 12. C. Schulzi fotoateljee fassaad ehitusprojektis, 1878 (EAA 3828-1-217, 1 86)

Lisa 13. J. R. Schrammi äri arve 1877. aastal trükitud plangil, 1883 (EAA 1645-1-3, 122)

22
Dorpat den 7ten November 1883.

DAMPF BIER & METH BRAUEREI
MALZ FABRIK
SPIRITUS RECTIFICATION
LIQUEUR
& ODEUR FABRIK
DEPOT
der kaukasischen
MINERALWASSER &
PASTILLEN.

VOR DER KAMMERN
IN GEMEINSCHAFT
UND OBERN
BOHNTAT.

VON DER KAMMERN
IN GEMEINSCHAFT
UND OBERN
BOHNTAT.

GEWERBE-AUSSTELLUNG
ZU DORPAT IM JAHRE 1876

WEIN CIGARREN COLONIAL
WAAREN
UND
DELICATESSEN HÄNDLUNG
LAGER
VON AMERICAN & RUSSISCHEN
PETROLEUM
LAGER.
von
in & ausländischen
CEMENT.

Rechnung für Herrn P. Burd

VON
J. R. SCHRAMM

Dorpat 1877 Lithographie v. C. Schmitz

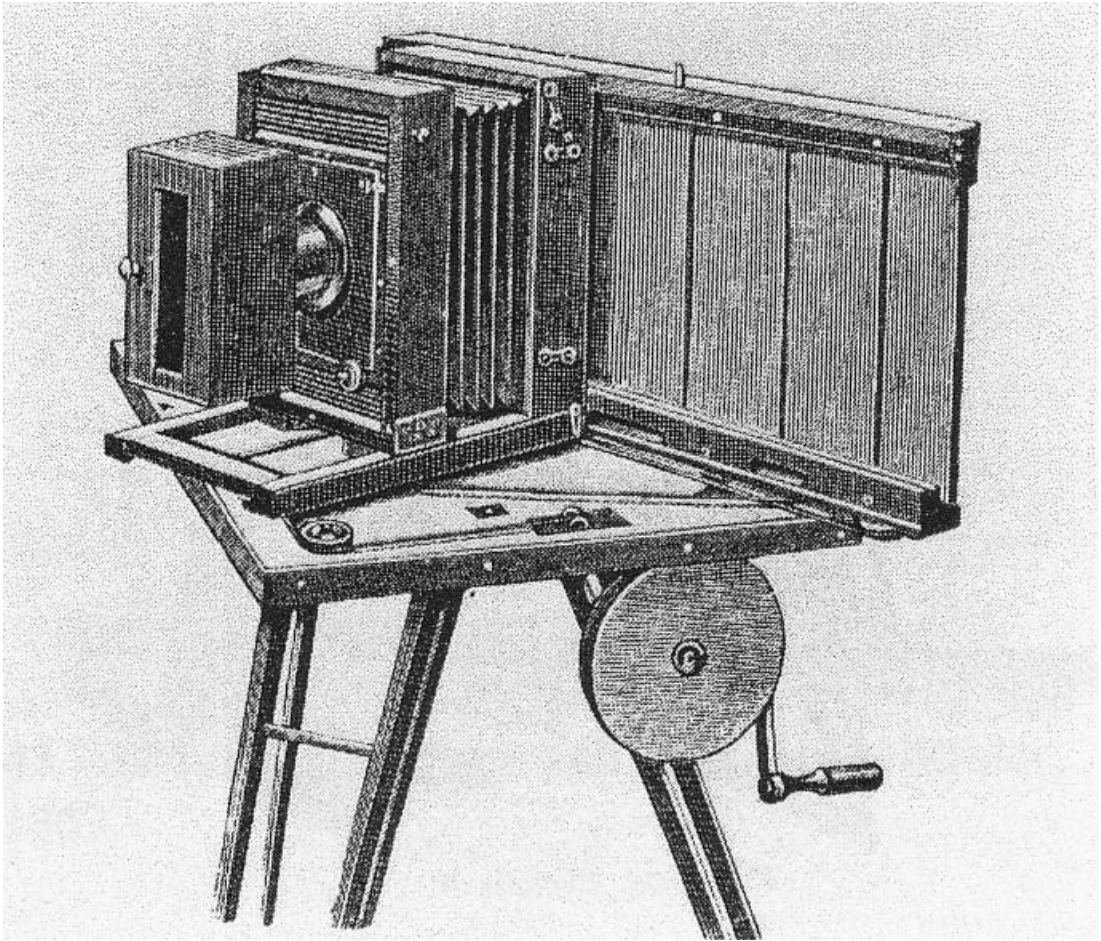
<p>↳ 300 H. Bayrisch 18,- 300 H. n. K. 18,-</p>	36,-
<p>↳ 4 H. Polakia 6,- 4 H. Perry 6,-</p>	12,-
<p>↳ 6 7 Cognac 10.50, 4 7 Rheinwein 7.60</p>	18.10
<p>↳ 1 7 Ditschsch. 55, 1 7 Cellaroch 70,</p>	1.25
<p>↳ 2 7 Spemann 1.80, 3 7 H. Luft 93</p>	2.73
<p>↳ 7 7 Holz... 3.85, 1 7 Holz... 350, 1 7 Holz... 7.65</p>	7.65
	77.73

1 flachhölzner Sandkorb

Lisa 14. Korporatsiooni Livonia liikmed, 1868–1869 (EAA 1844-1-115, foto 1; 20,8×27,3 cm)

Lisa 15. Ed. Liesegangi rotatsiooniaparaat, 1882 (Höfel, Klaus op ten. Photochemie und Phototechnik von 1855 bis 1880. Lk 91)

Lisa 17. Üleujutus Tartus, kevad 1867 (AM F 17107; 14,9×18,3 cm)

IM VERLAG
VON
C. SCHULZ

sind folgende **Ansichten von Dorpat** erschienen:

<ol style="list-style-type: none"> 1. Die erste Dombrücke. 2. Die zweite Dombrücke. 3. Die Domruine (vom n. Freymann'schen Hause aus). 4. Die Bogen der Ruine. 5. Die Universitäts-Bibliothek. 6. Die Anatomie. 7. Die Universitäts-Klinik. 8. Zwei verschiedene Punkte der Hauptallee des Doms. 9. Die Sternwarte. 10. Verschiedene Ansichten der v. Oettingen'schen Häuser. 11. Die Universitäts-Kirche (vom Dome aus gesehen). 12. Die Universität. 13. Die Schulz'sche und Muyschel'sche Anstalt. 14. Das Rathhaus. 15. Die Rathhausstrasse mit der Steinbrücke. 16. Die Ritterstrasse. 17. Das Gymnasium. 18. Der botanische Garten in 2 verschiedenen Ansichten. 19. Totalansicht von Dorpat (vom Garten der Ressource aus, in sehr grossem und auch kleinerem Format). 20. Die botanische Strasse. 21. Verschiedene Ansichten des Barklayplatzes. 22. Hôtel London mit beiden anliegenden Strassen. 	<ol style="list-style-type: none"> 23. Der Stationsberg. 24. Die Rathhausstrasse mit dem Graf Siemes'schen Hause. 25. Die Maria-Himmelfahrtskirche. 26. Die neue russische Kirche. 27. Die Veterinair-Anstalt. 28. Die St. Johanniskirche (innere Ansicht). 29. Die Aula der Universität. 30. Die katholische Kirche. 31. Das Innere der katholischen Kirche. 32. Der Handwerker-Verein in 3 verschiedenen Aufnahmen. 33. Der Thunische Berg. 34. Das Wulffius'sche Haus. 35. Die Steinbrücke. 36. Die Steinstrasse. 37. Die Manège. 38. Der Landungsplatz der Dampfschiffe. 39. Rathshoff. 40. Mollatz. 41. Verschiedene Ansichten von Heiligensee, Bremenhof und Odenpä.
--	---

Sämmtliche in Dorpat bestehende Corporations-Bilder in grossem und kleinem Format (II. Semester 1868).
Grosses Tableau von Dorpat mit Handbildern.

Sämmtliche hier angeführte Bilder sind elegant und auf's Sauberste ausgeführt.

Preise derselben in Cabinet-Format . . . à — Rbl. 40 Kop.
" " " Visitenkarten-Format à — " 20 "
" der grossen Tableaux à 4 " — "

Aufnahme von Gruppen von 100—150 Personen bei einer Bildergrösse von 20 zu 12 Zoll.

C. SCHULZ.

Atelier

für Photographie und Lithographie

Ritterstrasse, Haus Schramm.

DORPAT.

Von der Censur gestattet. Dorpat, den 23. August 1871. № 86.

Lisa 19. Tartu linn Puusilla juurest vaadatuna, 1875 (EAA 2073-1-211, foto 5; 25,1×42,0 cm)

Estonia

viide	omaniku nimi	õpinguaeg	pühenduse aeg	Tartu fotode autor
EAA 1843-1-220	Carl Kruus	1868–1874	1874	Schulz
EAA 1843-1-223	Louis Mickwitz	1864–1866, 1868–1874		Schulz
EAA 1843-1-224	Valerian von Baggehuffwudt	1863–1865		Schlater
EAA 1843-1-225	?	1870ndad?		Schulz
EAA 1843-1-226	Parun Harald Toll	1870–1876	1873	Schulz
EAA 1843-1-227	Eduard Louis	1864–1866, 1871–1874	1872	Schulz
EAA 1843-1-228	Hermann Westphalen	1877–1884		Schulz
EAA 1843-1-229	Arnold Knüpffer	1872–1879		Schulz
EAA 1843-1-230	?	1870ndad?		Schulz
EAA 1843-1-231	Wilhelm Greiffenhagen	1880–1886		Schulz
EAA 1423-1-195	Rudolph Knüpffer	1874–1878	1878	Schulz
EAA 1423-1-196	Parun Edmund Girard de Soucanton	1884–1887		John
AM 12845	Leonhard Thomson	1877–1883	1883?	Schulz
AM 12849	Georg von Mühlendahl	1880–1885		Schulz
ÜAM F 345	?	1890ndad?		Schulz

Fraternitas Rigensis

viide	omaniku nimi	õpinguaeg	pühenduse aeg	Tartu fotode autor
EAA 1844-1-155	?	1870ndad?		Schulz
CSG Kor 96/07	Wilhelm von Haken	1890–1895	1891	Schulz, John

¹⁰⁴⁶ Tudengite nime ja õpinguaaja puhul kasutatud: Album Estonorum. Vierte Auflage. Herausgegeben vom Philisterverband der Estonia. Tallinn: Estländische Druckerei A.-G., 1939; Album Fratrum Rigensium.

Lisa 21. Inglisild, 1870. aastad (EAA 1843-1-227, foto 182; 10,3×13,3 cm; EAA 1843-1-226, foto 150; 9,0×12,8 cm; EAA 1843-1-225, foto 109; 9,3×12,0 cm; EAA 1843-1-220, foto 164; 9,4×13,2 cm)

Lisa 22. Tartu Käsitöölise Seltsi suveteater, 1870. aastad (EAA 1843-1-227, foto 192; 9,7×13,5 cm; ERM Fk 599:24; 9,5×12,0 cm)

Lisa 23. Fotod Raekoja platsist kabinet- ja visiitkaartformaadis, 1870. aastad (EAA 1843-1-230, foto 140; 9,3×14,0 cm; EAA 1843-1-239, foto 2; 5,2×9,3 cm)

Lisa 25. Rannasalong ja kõlakoda Kadriorus, 1870. aastate lõpp (AM F 10043:1; 9,7×15,6 cm)

Lisa 26. Moika jõgi Peterburis, 1876 (Venemaa Riiklik Ermitaaž, ЭРФТ-30130, 28,8×46,2 cm)

Lisa 27. Raudteesild üle Lielupe jõe, 1877 (EAA 2073-1-5, foto 40; 28,1×43,6 cm)

ОБЩІЙ ВІДЪ МОСТА ПО СОВЕРШЕННОМЪ ОКОНЧАНІИ.

Joonis 28. Linnutopis, 1873 (EAA 1844-1-170, foto 34; 9,8×13,9 cm)

Lisa 29. Carl Schulz, rinnas Lõvi ja Päikese orden, 1878–1884 (DSHI 110 Schulz/Meyer 2, 127; umbes 10×14,5 cm)

Lisa 30. Friedrich Paulson, 1878–1881 (EAA 1844-1-159, foto 28; 5,4×9,1 cm; EAA 1844-1-165, foto 113; 5,4×8,8 cm)

Lisa 31. Perekond Schulz Riias, jõulud 1882 (Monika Pannitschka erakogu; umbes 16×20 cm)

Lisa 32. Riia Bastioni mägi, 1880. aastad (EAA 1316-1-20, foto 1; 9,8×14,5 cm)

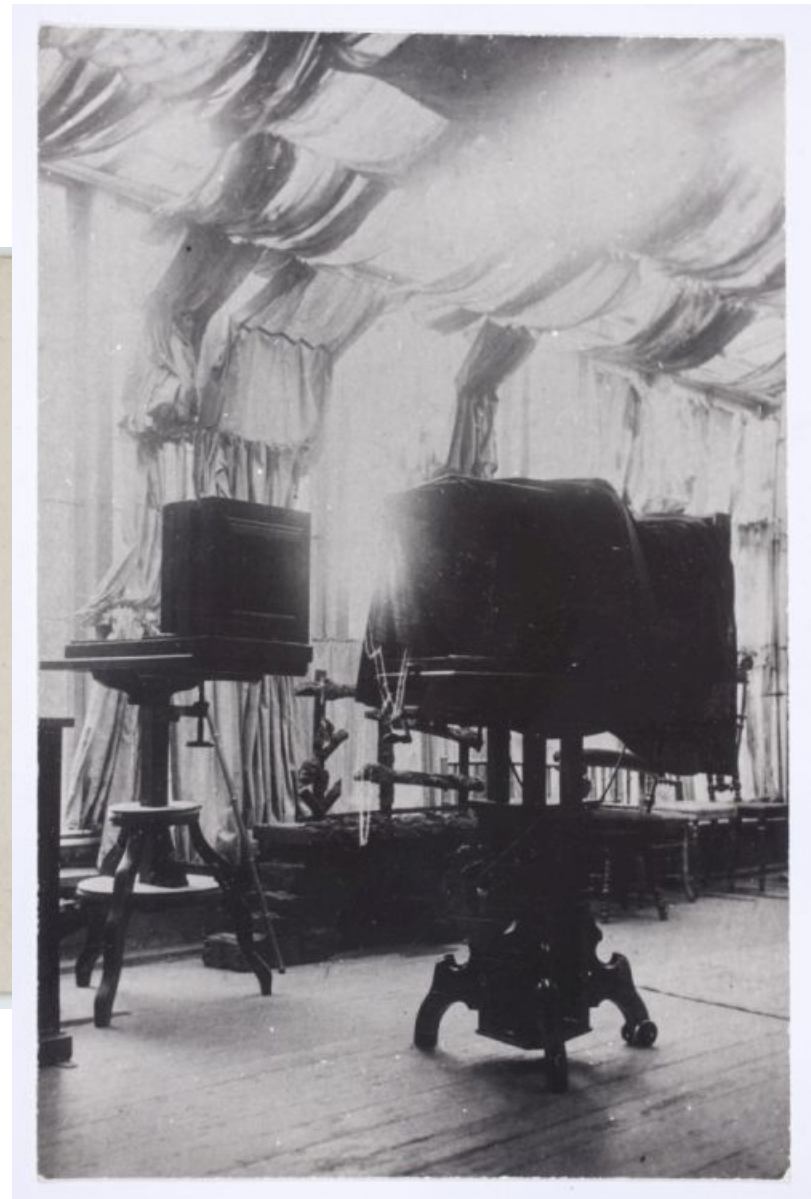
Lisa 33. Sigulda ordulinnuse varemed, 1880. aastad (EAA 1316-1-21, foto 1; 10,1×14,8 cm)

Lisa 34. Arthur Schulz, 1880 aastate lõpp ja 1910 (Monika Pannitschka erakogu; umbes 6×9 cm ja umbes 10×14 cm)

Lisa 35. Schulzi fotostuudio ruumid Aia tn 3, 1917?: arhiiv ja retušeerimise ruum (AM F 16741; 8,5×13,6 cm), pildistamise ruum (ERM Fk 1493:2; umbes 10×15 cm)

Lisa 36. Riia suur- ja väikegildi hooned, kingitud 1898. aastal Arthur Schulzilt Tartu Maarja suurgildile (ERM Fk 1061:1; umbes 10×15 cm; ERM Fk 1061:2; umbes 10×15 cm)

Lisa 37. Perekond Schulzi kodu saal Tartus, 20. saj algus (DSHI 110 Schulz/Meyer 2, l 67; umbes 6×10 cm)

Lisa 38. Lilly Rosée tuba Hoppe majas Raekoja platsil Tartus, 1880. aastad (EAA 1451-1-210, foto 9; 11,3×14,7 cm)

Lisa 39. Perekond von Wahli hauaplats Tartu Vana-Jaani kalmistul, 1890 (EAA 1423-1-80, foto 12; 10,3×14,2 cm)

Lisa 40. Roosiaed Aru mõisa peahoone ees, 1898–1900 (EAA 1451-1-198, foto 5; 16,1×23,0 cm)

Lisa 41. Perekond Schulzi paat Verevi järve ääres, 20. saj algus (Monika Pannitschka erakogu; umbes 7×9 cm)

Lisa 42. Raudteeõnnetus Puka lähedal, 02.05.1897 (EAA 2073-1-40, foto 1; 20,8×27,7 cm)

Lisa 43. C. Schulzi fotoateljee katalog, 1886 (EAA 854-2-1080, paginerimata)

Photo-Lithographie & Stein- & Lichtdruckerei

 von **C. Schulz.**

Als passende Erinnerungsgeschenke empfehle nachstehend verzeichnete

photographische Ansichten

 von **St. Petersburg, Riga, Reval, Dorpat, Mitau**

 in verschiedenen Formaten, besten Abbauergößen und Zusammenfassungen.

Zugleich verleihe nicht auf mein photographisches Atelier für Personenaufnahme, Alexander-Boulevard,

 wie auf meine Lithographie für Schwarz- und Buntdrucke jeglicher Art und künstlerischer Ausführung sowie

 Lichtdruck und Photo-Lithographie aufmerksam zu machen.

<p>Ansichten von Riga.</p> <p>Cabinet-Format, pr. Stück 50 Kop.</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Alexander-Boulevard. 2. Alexander-Gymnasium. 74. Altar in der Jacobi Kirche. 77. Alexander-Pforte. 87. Alexander-Strasse, Rig. Tramw. 107. Barth's Pensionat. 87. Altar in der Kathol. Kirche. 3a. Bastelberg mit dem Canal. 4. do. von d. Strasse gesehen. 97. do. v. Ehnke'scher Hause. 5. Bürgerschule. 10. Börse. 12. Dampfer Dagner. 13. Dünaburger Bahnhof. 25. Dom-Altar. 28. Dom-Orgel. 27. Dom, Aussere. 6. Eisenerne Brücke von aussen. 7. do. do. von innen. 18. Esplanaden-Strasse. 19. Englische Kirche. 104. Elisabeth-Strasse. 8. Flossbrücke. 20. Gasanstalt. 21. Grosse Gilde. 28. Gertrud-Kirche. 32. Gr. Pavillon im Kaiserl. Garten. 19. Haus Fahrback, Esplanadenstr. 22. Hôtel Frankfurt a. M. 23. do. de Borse. 24. do. du Commerce. 89. Herrenstr. m. dem Postgebäude. 71. Jenseits der Düna. 23. Katholische Kirche. 32a. Kl. Pavillon im Kaiserl. Garten. 33. Kaiserlicher Garten ohne Zaun. 	<p>34. Kaiserlicher Garten mit d. Zaun.</p> <p>35. Kalkstrasse.</p> <p>69. Kleine Gilde.</p> <p>70. Kronsgymnasium.</p> <p>76. Kleine Schlossstrasse.</p> <p>100. Kathedrale.</p> <p>31. Lomonossow-Mädchengymnasium.</p> <p>102. Martinikirche in Hagensberg.</p> <p>4. a. Nikolai-Boulevard a.</p> <p>103. do. b.</p> <p>42a. do. m. d. Jacobsstr.-Ecke.</p> <p>31. do. Orgel.</p> <p>43. Park Musikhalle.</p> <p>47. do. grosser Pavillon.</p> <p>44. do. Fontaine.</p> <p>45. do. kleiner Pavillon.</p> <p>47. do. Denkmal.</p> <p>49a. Polytechnikum m. Thronf. Boulev.</p> <p>49b. do. allein.</p> <p>50. do. Vorzeichen.</p> <p>51. Pulverturm.</p> <p>52. Peter-Elme im Kaiserl. Garten.</p> <p>58. Ritterhaus.</p> <p>54. Rathhaus.</p> <p>80. Russ. Kirche in der Bärenstrasse.</p> <p>106. Riga mit kl. Ansichten umgeben.</p> <p>9. Suworow-Brücke.</p> <p>56. Synagoge.</p> <p>66. Schwarzhäupterhaus.</p> <p>57. Schloss.</p> <p>53. Seminar.</p> <p>69. Siegestsäule.</p> <p>60. Schützengarten.</p> <p>61. Stadtymnasium.</p> <p>62. Seestrand.</p> <p>75. Schlossplatz.</p> <p>51. Schützengarten Fontaine.</p> <p>85. Scheunenstr. v. Raleon d. Börse.</p>	<p>92. Stadtcanal m. Alexander-Brücke.</p> <p>35. Sandstr. Masch.-Lager van Dyl.</p> <p>96. do. v. d. Kalkstr. z. Pulverturm.</p> <p>98. Schlossstrasse, grosse.</p> <p>106. Stadttöchterstraße.</p> <p>63. Turmhalle.</p> <p>64. Theater v. Bastelberg gesehen.</p> <p>65. do. v. Thronfolger-Boulevard.</p> <p>66. do. allein.</p> <p>73. do. vom Canal.</p> <p>88. Theaterbrand.</p> <p>94. Thronfolger-Boulev., Ehnke'sche Häuser.</p> <p>101. Thronfolger-Boulevard.</p> <p>82. Totalansicht v. Dom u. Kathedrale.</p> <p>83. do. m. d. Petri-Thurm.</p> <p>84. do. m. d. Jacobi-Thurm.</p> <p>72. Villa Nova.</p> <p>11. Vom Hüken Ufer d. Düna gesehen.</p> <p>90. Verlängerte Jacobsstrasse.</p> <p>97. Zellhaus.</p> <p>68. do. mit dem Packhause.</p> <p>108. Seemannshaus.</p> <p>Käter-Strasse.</p>
---	--	---

Rigauer Ansichten in Albums.

Cabinet-Format:

mit 40 Ansichten 18 Rbl.

" 24 " 8 "

" 12 " 4 "

Visiten-Format:

mit 24 Ansichten 2 Rbl.

Rigauer Ansichten.

Folio-Format 28x44 cm.

Kathedrale.

Riga v. d. Eisenbahn-Brücke gesehen.

Riga vom Theaterbalcon gesehen.

Börse.

Wahrmann'scher Park.

Polytechnikum mit Thronfolger-Boulev.

Rathhaus.

Fahrback's Haus, Esplanaden-Strasse.

Schlossplatz.

Totalansichten von Riga.

Zollgebäude an der Düna.

do. mit dem Packhaus.

Gasanstalt.

Theater vom Bastelberg gesehen.

Floss- und Eisenbahn-Brücke.

Flossbrücke allein.

Bastelberg.

Nikolai-Krankenhaus.

Nirkouruh.

Schloss.

Turmhalle.

Hôtel Frankfurt a. M.

Stadtymnasium.

Seemannshaus.

Irrenanstalt Rothenberg 3 R. 50 K.

Allgem. Stadtkrankenhaus 3 R. 50 K.

Preis pr. Stück 3 Rbl. 50 Kop.

Enail-Grund:

Auf Glas mit Einrahmung 10 Rbl.,
auf Glas mit f. Nussholz-Rahmen
à la grecque 15 Rbl.

Grosfolio-Format 39x52 cm.

Kathedrale.

Riga von d. Eisenbahn-Brücke gesehen.

Totalansichten von Riga.

Polytechnikum.

Bitterhaus-Baal.

Seemannshaus.

Dampfer Baltique.

Preis pr. Stück 4 Rbel.

Totalansichten von Riga, umgeben von
14 klein. Einzelansichten, 66x89 cm.,
auf Carton 11 Rbl., m. Rahmen 15 Rbl.,
auf Glas m. gewöhnl. Rahmen 22 Rbl.,
do. m. f. Nussh.-R. à la grecque 26 R.

General-Ansicht von Riga,
ans 7 Theilen bestehend, 315 cm.
lang, 50 cm. breit, pr. Stück 40 Rbl.

Riga, ganz gross, von jenseits der Düna
gesehen, auf Carton ohne Rahmen
12 Rbl.

Riga, auf schwarzem Glas in Nussholz-
Rahmen 21 Rbl.

Riga ans dem Jahre 1612 4 Rbl.

" anno 1710, Capitulation 3 R. 50 K.

Ansichten von Fabriken,

gr. Folio-Format 39x52 cm. pr. Stück
4 Rbl.

Branerei Kautzendorff.

do. Bortels & Pchelau, 3 diverse
Aufnahmen.

Fabrik von A. Oehlrich & Co., 5 div.
Aufnahmen.

Baltische Waggonfabrik.

Ilgezen'sche Wollweberei.

Bierbrauerei von Mendel.

Farbholzfabrik Dubosc.

Folio-Format 28x44 cm. pr. Stück
3 Rbl. 50 Kop.

Cement-Fabrik, div. Aufnahmen.

Fass- und Kistenfabrik von Goldbeck.

Zandholzfabrik von Gröberg.

Fabrik von Wolschmidt & Co.
von Pirwitz & Co.

Papierfabrik Ligat.

" Jägelshof etc.

Ansichten von Dubbeln.

Cabinet-Format à 50 Kopoken.

14. Marienbad.
15. Musikpavillon.
16. Actienhaus, Gartenseite.
17. do. Strassenseite.
109. Hôtel Brückmann.
- Marienbad, Quartformat pr. Stück 2 Rbl.
- Actienhaus 29x44 cm. ... 3 R. 50 K.
- Herrenhaus, Dubbeln ... 1 " "
- Dasselbe, Cabinet ... 50 "

Ansichten von Kemmern.

Cabinet-Format 50 Kop. pr. Stück.

36. Pavillon beim Kronehause.
37. Eremitage.
38. Stasse.
39. Badhaus.
40. Kronshaus.
86. Musikpavillon.
79. Bahnhof.
78. Spatiergänger.

**Ansichten von Treyden und
Cremou.**

Diverse Fernsichten ... à 3 R. 50 K.

Ruine von Segewold ... 3 " 50 "

Wasserfall von Cremou ... 2 " "

do. mit Springbrunnen 2 " "

Carlsberg ... 2 " "

Buinen von Segewold ... 2 " "

Gutmannshöhle, Treyden ... 2 " "

Aathalpartie ... 2 " "

Diverse Ansichten, Cabinet ... 50 "

Ansichten von Mitau.

Cabinet-Format 50 Kop. pr. Stück.

- 1a. Schloss mit dem Boot.
- 1b. do. ohne Boot.
2. Gymnasium.
3. Ritterhaus vom Fluss gesehen.
4. do. von der Strasse.
5. Bahnhof.
6. Adelfiger Clah.
7. Steigerturm mit der Mühle.
8. Trinitatis-Kirche.
9. Gewerbeverein.
10. Garten des Gewerbevereins.
11. Grosse Strasse.
12. Johannis-Kirche.
13. Palaisstrasse mit der Buchhandlung
von Besthorn.
14. Schlossstrasse.
- 15a. Innere der Trinitatis-Kirche.

15b. Innere der Trinitatis-Kirche mit
den Säulen links.

16. Brücke.
17. Russische Kirche.
18. Synagoge.
19. Gasthaus Dorpat.
20. Credit-Verein.
21. Rathhausplatz.
22. Schlossgarten.
23. Palaisstrasse mit der russ. Kirche.
24. Flossbrücke.
25. Gasthaus zum Kurischen Hof.
26. Katholische Kirche.
27. Undianen-Steg.
28. Haus Fadejew.
29. Lettische Kirche.

Schloss umgeben von 16 Einzel-
ansichten 36x89 cm. auf Carton
ohne Rahmen 11 Rbl., auf Carton
mit Rahmen 15 Rbl., auf schwar-
zem Glas mit gewöhnl. Rahmen
22 Rbl., auf schwarzem Glas mit
f. Nussholz-Rahmen à la grecque
26 Rbl.

Ansichten von Reval.

Cabinet-Format 50 Kop. pr. Stück.

1. Der Strand bei Katharinenthal.
2. Dom vom Bahnhof gesehen.
3. Reval vom Dom gesehen.
4. do. von der kleinen Strand-
pforte gesehen.
5. genau dasselbe.
6. Badestolen mit dem Garten.
7. do. Aussere Ansicht.
8. Warne Seebäder in Katharinenthal.
9. Palais in Katharinenthal.
10. do. do.
11. Livadia.
12. Bellevue.
13. Livadia.
14. See-Alle in Katharinenthal.
15. Promenade vom Peterhäuschen.
16. Theil des Parks in Katharinenthal.
17. Strand von Katharinenthal.
18. Stiftstrasse.
19. Schloss auf dem Dom.
20. Ritterstraßehaus.
21. Rathhaus.
22. Innere der Domkirche.
23. Grosse Strandpforte.
29. Spritzenhaus.
30. Bahnhof.
31. Realechule.
32. Bahnhof.
85. Rüststrasse mit der Handelsbank.
34. Langstrasse, Schwarzhäupterhaus.
85. Johannis-Kirche, Front.
86. do. Seiten-Ansicht.
37. Karleikirche.
39. Zollhaus.
- 39a. Anlege.
40. do. mit dem Thurm.
41. do. v. d. Promenade gesehen.
42. Wasserthurm.
43. Falk's Park.
44. Straßengänge.
45. Innere der Kloster-Kirche.

46. Innere der Olai-Kirche.
47. do. der Johannis-Kirche.
48. Hafen mit der Kauffahrerbrücke.
49. do. mit der Kronbrücke.
50. do. mit dem Dampfer Velmer.
51. Alexander-Gymnasium.
52. Reval vom Dom gesehen.
Diverse Totalansichten 28x44 cm. à 3 Rbl. 50 Kop.
Album mit 24 Visiten-Format-Ansichten von Reval pr. Stück 2 R.
Reval umgeben von kleinen Ansichten, auf Carton 12 Rbl., auf schwarzem Glas mit Nussholz-Rahmen 21 Rbl.
- Ansichten von Dorpat.**
Cabinet-Format 50 Kop. pr. Stück.
1. Total-Ansicht vom Ressourcen-Garten gesehen.
2. Total-Ansichten von der Sternwarte gesehen.
3. Rathhaus.
4. Rathhaus-Strasse.
5. Ritterstrasse.
6. Steinstrasse.
7. Holzbrücke.
8. Anlagen zwischen der Stein- und Holzbrücke.
9. Russische Kirche von der Steinbrücke gesehen.
10. Russische Kirche.
11. Bankgebäude.
12. Marktplatz mit dem Spritzenhaus.
13. Hafen mit der Steinbrücke.
14. Landungsplatz der Dampfboote.
15. Barclay-Platz im Sommer.
16. do. im Winter.
17. do. vom Dom gesehen.
18. Kaufhof.
19. Hôtel London.
20. Ritterstr. u. d. Sieckel'schen Ecke.
21. Druckerlei von Mathiosen.
22. Dom-Ruine vom Freimann'schen Hause gesehen.
23. Dom-Ruine mit der Grotte im Vordergrund.
24. Bogen der Ruine im Sommer.
25. do. do. im Herbst.
26. Aula.
27. Universitäts-Bibliothek im Sommer.
28. Universitäts-Bibliothek im Herbst.
29. do. do. im Herbst.
30. Anatomieum.
31. Sternwarte.
32. Dom-Allée.
33. Seltershäuschen im Sommer.
34. do. im Frühling.
35. Klinik.
36. Barsaken-Klinik.
37. Innere der Barsaken-Klinik.
38. Hofseite der do.
39. Augen-Klinik.
40. Frauen-Klinik.
41. Engelsbrücke.
42. Teufelsbrücke.
43. Sempliche Berg.
44. Oettingen'scher Thurm von der Sternwarte gesehen.

45. Oettingen'scher Thurm.
46. do. Häuser v. Dom gesehen.
47. do. von der Marien-Kirche gesehen.
48. Marien-Kirche vom Dom gesehen.
49. Handwerker-Verein, Strassenseite.
50. do. Gartenseite.
51. do. Allée.
52. Botanischer Garten.
53. do. do. im Winter.
54. Veterinär-Institut.
55. Innere der Johannis-Kirche.
56. do. der Universitäts-Kirche.
57. Brucker'sches Haus.
58. Das neue Wahl'sche Haus.
59. Das Haus bei der Holzbrücke.
60. Töcherschule.
61. Schmelockerei.
62. Kurländer Kneipe.
63. Estländer Kneipe.
64. Rigenser Kneipe.
65. Livländer Kneipe.
66. Köhler'sche Apotheke.
67. Gök'sche Apotheke.
68. Steinstrasse.
69. Teufelscher Berg.
70. Teufelscher Allée mit dem v. z. Mühlen'schen Hause.
71. Teufelher.
72. Bahnhof.
73. Johannis-Strasse mit der Conditorerei von Luchsinger.
74. Rathhaus mit der Conditorerei von Bork.
75. Katholische Kirche.
76. Kirchhofsalée.
77. Weisse Ross.
78. Heiligensee.
Visitenkarten-Format, pr. Stück 90 K.
79. Totalansicht vom Ressourcen-Garten aus.
80. Totalansicht v. d. Sternwarte aus.
81. Rathhaus.
82. Rathhaus-Strasse.
83. Steinbrücke.
84. Holzbrücke.
85. Hafen.
86. Marktplatz mit dem Spritzenhaus.
87. Barkal-Platz im Sommer.
88. do. im Winter.
89. Domruine.
90. Sternwarte.
91. Anatomieum.
92. Dom-Allée.
93. Engelsbrücke.
94. Teufelsbrücke.
95. Universität.
96. Universitäts-Bibliothek.
97. Botanischer Garten.
98. Bahnhof.
99. Innere der Johannis-Kirche.
Folio-Format, 28x44 cm. pr. Stück 3 Rbl. 50 Kop.
100. Totalansicht vom Ressourcen-Garten aus.
101. Totalansicht v. d. Sternwarte aus.
102. Totalansicht bei hohem Wasser

103. Marktplatz.
104. Rathhausstrasse.
105. Steinbrücke.
106. Holzbrücke.
107. Veterinär-Institut.
108. Bankgebäude.
109. Domruine.
110. Katholische Kirche.
111. Botanische Strasse.
112. Seminar.
113. Teich d. Botan. Gartens 1 R. 50 K.
114. Dorpat, umgeb. v. kl. Ansichten 4 R. 50 K.
115. Dorpat, umgeb. von kleinen Ansichten auf Carton 12 Rbl., auf schwarzem Glase mit Nussholz-Rahmen 23 Rbl.
- Professoren der Dorpater Universität.**
Visitenkarten-Format, à 20 K. pr. Stück.
112. Holst.
113. Vogel.
114. Engelhardt.
115. Arthur Oettingen.
116. Volk.
117. Rehlmann.
118. Grewingk.
119. Schmidt.
120. Meikow.
121. Russow.
122. Wisokowatow.
123. Helmling.
124. Wahl.
125. Alexander Oettingen.
126. Pastor Eisenschmidt.
127. Propst Willigerode.
128. Saburaw.
129. Gesanglehrer Breaner.
130. Suworow.
Quartformat à 2 Rbl. pr. Stück.
131. Stieda.
132. Bsr.
133. Rehlmann.
134. Bieder.
135. Schmidt.
136. Alexander Oettingen.
137. Vogel.
138. Saburaw.
139. Wisokowatow.
140. Wahl.
141. Grewingk.
142. Stadthaupt Oettingen.
- Corporations-Bilder.**
Quartformat à 2 Rbl. pr. Stück.
143. Albumblatt.
144. Empfang der Philister.
145. Urkunde.
146. Rigenser Kreuz.
147. Bild von Poelchau.
148. Glasapp.
149. Rigenser Banner.
150. Fechtgruppe Cabinet-Form 50 K.
151. Katzenjammer do. 50
152. Fuchs do. 50
153. Empfang d. Philister do. 50

154. Bild v. Poelchan Cab. Form. 50 K.
155. „ Glasapp do. 50
156. Estländer Banner do. 50
157. Rigenser Stiftung do. 50
Coronia 1863 Sem. II. do. 260
Erinnerungsblätter der Fraternitas Kigenis 100
Diverse Corporations-Gruppen des Polytechnikums.
Diverse Gruppen der Vorschüler des Polytechnikums.
Diverse Offiziers-Gruppen.
Gruppe der Schwestern des Rothen Kreuzes 1 R. 50 K.
- Ansichten von St. Petersburg und Umgebungen.**
Folio-Format, 28x44 cm. à 3 Rbl. 50 Kop.
Stellungen in Peterhof.
Station Neu-Peterhof.
Baltischer Bahnhof.
Isaaks-Kirche mit dem Nikolai-Denkmal.
Olga-Insel im Zarskoje-Seelo.
Palais in Peterhof.
Nikolai-Brücke.
Villa Gromoff, 3 versch. Ansichten.
Gatschina-Station.
Brauerei Bavaria.
Pawlowsk Musikhalle.
Marmor-Palais in Zarskoje Seelo.
Kaiserlicher Garten in Zarskoje Seelo.
Winterpalais.
Moika, Stadtcanal.
Palais, Zarskoje Seelo.
Station Kranzkoje Seelo.
Kaiserl. Abfahrt in Zarskoje Seelo.
Künstliche Ruine.
Winterpalais mit der Siegestraße.
Palais in Pawlowsk.
Fontaine in Peterhof.
Gatschina, Schloss.
Totalansicht, Admiralität (Vogelperspective).
Totalansicht, Senat, Synode mit Peterdenkmal (Vogelperspective).
Panisshäuschen, Pawlowsk.
Kaiserl. Kegelbahn in Zarskoje Seelo.
Cabinet-Format, à 50 Kop. pr. Stück.
Hôtel Demuth.
Denkmal Peter des Grossen.
Admiralität.
Suworow-Denkmal.
Magazin Kamberg.
Zoologischer Garten, div. Aufnahmen.
Kaiserliche Stallungen.
Börse.
Anitschkow-Brücke.
Michael-Theater.
Wladimir-Kirche.
Restauration bei der Jelagin-Brücke.

- Thronfolger-Palais.
Frauen-Kloster.
Moika-Kettenbrücke.
Nikolai-Kirche.
Taurischer Garten div. Aufnahmen.
Innere der Brückerkirche.
Alexander-Brücke.
Kirche b. d. Kamenostrow-Brücke.
Eremitage.
Katholische Kirche am Newsky-Prospect.
Findelhaus.
Garten im Hôtel Demuth.
Peter-Monument.
Admiralitäts-Kirche.
Börse.
Katharinen-Monument.
Allerheiligsten-Kirche.
Kaiserl. Bibliothek.
Newsky Prospect, div. Aufnahmen.
Wladimir-Palais.
Smolna-Kloster.
Festungs-Kirche.
Duma.
Stallhofstrasse.
Marien-Theater.
Isaaks-Kirche.
Ministerium.
Kanonen-Kirche.
Nikolai-Monument.
Englische Kirche.
Kirche an der Liteinaja.
Hôtel de Russie.
Orgel der Brückerkirche.
Warschauer Bahnhof.
Hans des Rothen Kreuzes.
Jelagin, div. Aufnahmen.
Nikolai-Brücke.
Grosser Prospect, Peterb. Seite.
Katholische Kirche.
Akademie der Künste.
St. Petersburg, umgeben von kleinen Ansichten auf Carton 12 R.
St. Petersburg auf schwarzem Glas mit Nussholz-Rahmen 27 R.
- Diversa.**
Schloss Wenden 28x44 cm. 3 R. 50 K.
do. mit Garten do. 3 „ 50
Feuerwehr V. Colonne 39x52 cm. 4 „
Feuerwehr II. Colonne 39x52 cm. 4 „
Gruppe d. leit. Sängers im Jahre 1882 39x52 cm. 4 „
3 versch. Ansichten aus dem Lag. d. Sappeurs, Uexküll 3 „ 50
Liederkrans 1883 28x44 cm. 3 „ 50
Ruderclub do. 3 „ 50
Jungfrauen-Verein do. 3 „ 50
Zimmer-Aufnahmen in diversen eleganten Decorationen von der Ausstellung 1883 von 2 R. 50 K. bis 4 R.

- 3 div. humoristische Wanddecorationen aus dem Stritzkyaschen Pavillon, Ausstellung 1883 39x52 cm. 4 R. — K.
Dieselben Cabinet-Form à „ 50
do. Quart-Form. à 2 „ 50
Ferner aus dem Stritzkyaschen Pavillon „Huldigung der Völkerschaften dem Gambrius“ mit Erklärung 39x52 cm. 4 R.
Katholische Kirche am Newsky-Prospect. Cabinet-Form. — „ 50
- Vogel.**
158. Schrepfe. 164. Falko.
159. Bessasinen. 165. Habicht.
160. Schneeeule. 166. Enten.
161. Schleiereule. 167. Gans.
162. Stinadler. 168. Störche.
163. Fischadler.
164. Stereokopien à 75 K. pr. Stück.
Quart-Format à 2 R. pr. Stück.
169. Jagdgruppe.
170. Elenjagd v. Zelnisky 1 R. 25 K.
171. Bäre. Jgd.
172. Todtenköpfe.
173. Herd hilf mir.
174. Rheingott.
in Quart-Format à 2 R. pr. Stück.
175. Kinder-Album von Fr. v. Wahl 17 Blatt pr. Blatt 50 K.
Stereokopien, Genre-Bilder à 75 K.
Innere der Kathedrale. 1 R. 50 K.
Saal des Schützenhauses. 1 „ 50
Bahnhof Thoronsberg. 50
Makarow's Fabrik. 2 „
Haus des Rothen Kreuzes. 2 „
Russisches Armenhaus. 2 „
Riga umgeb. v. kl. Ansichten 2 „
Polytechnikum. 2 „
Theaterbrand. 2 „
Altar d. Petri-Kirche. 2 „
Kirche auf d. russ. Kirchhof. 2 „
Silbersticht d. Schwarzhp. 2 „
Sämtliche Stationen der Riga-Dunab. Eisenbahn. 1 „
Station Mühlgraben. 1 „
Hafen in 1 „
Eingang auf der Düna. 1 „
Saal v. Speise. im russ. Club 1 „
Diverse Vetrinen der Rigaer Ausstellung. à 1 R.
Total-Ansicht des Niederwald-Denkmal. 1 „
2 Reliefs: Abschied, Wiedersehen 1 „
Eine Collection der verschiedensten Medaillen in diversen Grössen sehr praktisch für Lithographen von 4 cm. bis Natur-Grösse.
Martin Luther nach Dürer. 1 R. — K.
Goethe. 1 „
Alexander II. 1 „
do. III. 1 „

Einrahmungen übernehmen und sind Rahmen elegantester wie einfachster Art zur Auswahl vorräthig.
Sämtliche Platten der Aufnahmen der letzten 3 Jahre sind vorräthig und können Abzüge schnellstens angefertigt werden. Darunter viele Strandvillen, Friesenhäuser, Fabriken, Villen in Hagenberg, Sassenhof etc. etc.

Lisa 44. Rüütli tänav, 1870. aastad ja 1890. aastad (EAA 1843-1-220, foto 178; 9,6×13,6 cm; EAA 1843-1-228, foto 168; 10,7×17,6 cm)

Lisa 45. Karlova tänav, 1890.–1900. aastad (EKLA C-127:4; 10,0×14,0 cm)

Lisa 46. Toomemägi talvel, 1890.–1900. aastad (EAA 3742-1-190, foto 18; 10,0×14,5 cm)

CARL SCHULZ, DORPAT, RIGA

Souvenir de Dorpat.

*Dom im Winter
Turm d. JohannisKirche*

Lisa 47. Tammelehekujuline Tartu album, 1892 (AM F 16868; umbes 12×17 cm)

Lisa 48. Kūni tänav, 1897 (CSG 128a/97, pagineerimata; umbes 9×14 cm)

Lisa 49. Korporatsiooni Livonia rebasteater, 12.1910 (EAA 1844-1-505, foto 17; 8,8×13,6 cm)

Lisa 50. C. Schulzi fotoateljee Tartu filiaali portreefotod: Anna von Stryck, 1886–1890. aastad (EAA 1423-1-79, foto 91; 5,8×8,7 cm),¹⁰⁴⁷ kaks last, 1890.–1900. aastad (EAA 1442-1-179, foto 3; 10,5×14,5 cm), Ghert von Nolcken, 1890. aastad (EAA 1850-1-788, foto 1; 10,5×14,5 cm)

¹⁰⁴⁷ Tagaküljel saksakeelne tekst: „Palun mitte uskuda, et ma alati nii pahatu juline välja näen! Aga fotograafi juures oli jääkülm: ma pidin tund aega selles külmas ootama, kuigi olin aja kinni pannud.”

Lisa 51. Fotod Tartu korporantidest: Korporatsiooni Livonia liige Alfred von zur Mühlen, 1888–1890 (EAA 1844-1-161, foto 130; 5,5×8,6 cm), korporatsiooni Livonia liige parun Axel Freytagh-Loringhoven oma akadeemilise isa Roman von Helmerseniga, 1898–1900 (EAA 1844-1-172, foto 60; 10,2×14,5 cm), korporatsiooni Estonia 1897. aasta sügissemestri rebased oldermanniga, 1897 (EAA 1843-1-211, foto 2; 10,5×14,4 cm)

Lisa 52. Mihhail Kologrivov: Th. Johni portree, 1870. aastad (EAA 2057-2-38, foto 13; 5,8×9,3 cm), C. Schulzi suurendus, 20. saj algus (EAA 1388-1-1210, foto 6; 15,1×21,3 cm)

Lisa 53. C. Schulzi fotoateljee arve korporatsiooni Livonia konvendile, 02.04.1905 (EAA 1844-1-277,165)

Gegründet 1856.

EHRENGESCHENKE
 ST. MAJ. & KAYS. FRANZ JOSEF L. - ÖSTERREICH
 1892. 1893.

Ehrengeschenk S. M. d. Kais. Nicolai II. 1897. * Dorpat 1898 Gold. Med. d. Minister. * Riga 1901 Gold. Med. * Dorpat 1903 Gold. Med.

PHOTOGRAPHISCHES ATELIER

von
C. Schulz,
 Dorpat, Garten-Strasse Nr. 3.
 Riga, Nicolai-Str. 3. — Majorenhof, Johmen-Str. 8.

Rechnung an den Convent d. Livonia

1904.

Nov.	13.	An 1 Fuchsgruppe	3. 00.
		- 1 Eichen Rahmen	3. 50.
	16.	2 Cab. Tauf.bilder	4 25.
Dec.	20.	1 colorierte Corps. Gruppe	3. 50.
		- Colorieren	5 00.
		- 1 Corps-Gruppe (Kerimois)	3. 50.
		- Colorieren	5 00.
		- 1 coloriertes Reiter.bild u. Rahmen	5 00.
1905.		2 Eichen Rahmen	7 00.
Februar	5.	1 Eichen Rahmen (Alte-Gruppe)	3. 50.
		1 neues Glas.	1. 25.
			44. 50

Danke erhalten

Dorpat - 5. d. April. 1905. gedruckt von C. Mattiesen.

per C. Schulz
 A. Schacht

Lisa 54. Julie Schulz, snd Stahl, 1870.–1880. aastad (DSHI 110 Schulz/Meyer 2, l 27; umbes 10×14,5 cm)

Lisa 55. C. Schulzi fotoateljē Riias, 19. ja 20. saj vahetus (<http://www.latvians.com/index.php?en/CFBH/LivlandischeSchweiz/schulz-001-intro.wiki> [01.12.2015])

Lisa 56. Eduard Schulz, umbes 1910 (EAA 296-7-3201, foto 5; 6,4×8,8 cm)

Lisa 57. C. Schulzi fotoateljē Riia, Tartu ja Liepāja filiaālide aluspaperid, 19. ja 20. saj vahetus (EAA 402-1-31508, foto 8; EAA 1844-1-181, foto 6; EAA 1844-1-170, foto 18)

Lisa 58. C. Schulzi fotoateljē paviljons Riia jubelināitusei, 1901 (Die Rigaer Jubiläums-Ausstellung 1901 in Bild und Wort. Ein Erinnerungsbuch. Toim. M. Scherwinsky. Riia: Jonck & Poliewsky, 1902. Lk 68)

Lisa 59. C. Schulzi Tartu fotoateljee poolt 1910. aastate teisel poolel kasutatud aluspapikujundusi (EAA 1844-1-154, foto 81; EAA 1844-1-154, foto 107; EAA 1844-1-154, foto 111; EAA 1844-1-154, foto 116; EAA 1844-1-154, foto 117; EAA 1844-1-154, foto 124)

Lisa 60. Arst Renata Beckmann doktoriväitekirjaga, 17.04.1929 (ÜAM F 297:27; 8,6×13,6 cm)

Lisa 61. Tartu Fototöösturite Ühingu liikmed, 1937 (EAA 2111-1-14171, foto 1; 8,8×14,6 cm)

Lisa 62. Dagmar Schulz, 1930. aastad (Monika Pannitschka erakogu; umbes 9×13 cm)

Kasutatud allikad ja kirjandus

Arhiiviallikad

Rahvusarhiivi ajalooarhiiv

- EAA 29 – Eestimaa kubernerite kantselei
- EAA 296 – Liivimaa kubernerite kantselei
- EAA 297 – Liivimaa kubermanguvalitsus
- EAA 321 – Trükiasjade inspektor Tartus (Tartu üksiktsensor)
- EAA 325 – Tartu linna politseivalitsus
- EAA 384 – Riia (Tartu) õpperingkonna kuraator
- EAA 402 – Tartu Keiserlik Ülikool
- EAA 422 – Tartu-Võru rahukogu 2. jaoskonna rahukohtunik
- EAA 854 – Eestimaa rüütelkond
- EAA 995 – Tartu magistratuur
- EAA 996 – Tartu foogtikohus
- EAA 1185 – Liivimaa Üldkasulik ja Õkonoomiline Sotsieteet
- EAA 1253 – EELK Tartu Jaani kogudus
- EAA 1254 – EELK Tartu ülikooli kogudus
- EAA 1264 – EELK Rõngu kogudus
- EAA 1269 – EELK Räpina kogudus
- EAA 1316 – Koonu mõis
- EAA 1388 – Kuremaa mõis
- EAA 1423 – Perekond Ungern-Sternberg
- EAA 1442 – Perekond Nolcken
- EAA 1451 – Perekond zur Mühlen
- EAA 1463 – Tartu Saksa Muusikaselts
- EAA 1641 – Tartu Bürgermusse
- EAA 1645 – Tartu Võimlemise Selts
- EAA 1767 – Eesti Üliõpilaste Selts

EAA 1818 – Tartu püha Maria suurgild
EAA 1843 – Korporatsioon Estonia
EAA 1844 – Korporatsioon Livonia
EAA 1845 – Korporatsioon Neobaltia
EAA 1850 – Tartu Saksa Perekonnaajaloo Uurimise Selts
EAA 1865 – Liivimaa kubermangu revisjonilehtede kollektsioon
EAA 1873 – Tartu Käsitöölise Selts
EAA 1880 – Tartu politseivalitsus
EAA 2057 – Perekond Wrangell
EAA 2073 – Fotode ja reproduktsioonide kollektsioon
EAA 2100 – Eesti Vabariigi Tartu Ülikool
EAA 2110 – Eesti Hüpoteehipank
EAA 2111 – Trükikäitis Postimees
EAA 2341 – Tartu Lauljate Ring
EAA 2381 – Tartu kinnistusamet
EAA 2399 – Liivimaa Põllumajanduse ja Tööstuse Edendamise Selts
EAA 2569 – Õpetatud Eesti Selts
EAA 2623 – Tartu linnavalitsus
EAA 3148 – EELK Tartu Maarja kogudus
EAA 3501 – Tartu linna vaeslastekohus
EAA 3568 – Tartu Linna Vastastikune Tulekindlustusselts
EAA 3742 – Eesti kultuurilooliste ja ühiskondlik-poliitilist liikumist kajastavate dokumentide kollektsioon
EAA 3828 – Tartu kammerkohus
EAA 4346 – Ferdinand Wassermanni raamatu- ja kirjutusmaterjalide kauplus Tallinnas
EAA 5239 – Otto Freymuth, raamatukoguhoidja ja ajaloolane

Rahvusarhiivi riigiarhiiv

ERA 14 – Siseministerium
ERA 16 – Otsekoheste Maksude Valitsus

ERA 1569 – Tallinna Tööoskusamet
ERA 3167 – Tartu Tööoskusamet
ERA 3604 – Saksa Usaldusvalitsuse Tartu osakond
ERA 4414 – Tartu Maksuamet
ERA R-1157 – Tartu Linna Sõjakahjude Hindamise Amet

Tallinna Linnarhiiv

TLA 237 – Tallinna Toomkogudus
TLA 1471 – Valdeko Vende (1920–2009), kodulooürija ja filokartist

Läti Rahvusarhiiv, Läti Riiklik Ajalooarhiiv

LVVA 4 – Vidzemes guberņas valde (Rīga)
LVVA 235 – Latvijas evaņģēliski luterisko draudžu baznīcu grāmatas
LVVA 412 – Kurzemes Gubernatora kanceleja (Jelgava, Kurzemes guberņa)
LVVA 1378 – Rīgas fogtijas tiesa (Vidzemes guberņa)
LVVA 1380 – Rīgas pilsētas bāriņtiesa (Rīga)
LVVA 1426 – Doma baznīca /arī Sv. Māras baznīca (Rīga)
LVVA 3142 – Sv. Jēkaba baznīca (Rīga)
LVVA 7053 – Liepājas Sv. Trīsvienības evaņģēliski luteriskā draudze

Herderi Instituudi dokumendikogu

DSHI 110 Schulz/Meyer – Familienarchiv Schulz/Meyer

Baden-Württembergi Liidumaa Arhiiv, Freiburgi Riigiarhiiv

LABW StAF L 10 – Standesbücher

Erakogud

Monika Pannitschka erakogu

Fotokogud

Baltisaksa Genealoogia Seltsi raamatukogus

Carl Schirreni Selts (CSG)

Eesti Ajaloomuuseum (AM)

Eesti Kirjandusmuuseumi Eesti Kultuurilooline Arhiiv (EKLA)

Eesti Rahva Muuseum (ERM)

Foto Marburg, Georg von Krusenstjerni kolleksioon

Herderi Instituut

Rahvusarhiivi ajalooarhiiv (EAA) – *fondid avatud arhiiviallikate all*

Rahvusarhiivi filmiarhiiv (EFA)

Tallinna Linnamuuseumi Fotomuuseum (TLM)

Tartu Linnamuuseum (TM)

Tartu Ülikooli Kunstimuuseum

Tartu Ülikooli Muuseum (ÜAM)

Tartu Ülikooli Raamatukogu (ÜR)

Venemaa Riiklik Ermitaaž

Indrek Ilometsa erakogu

Monika Pannitschka erakogu

autori erakogu

Perioodika

Baltische Wochenschrift (BW)

Dorpater Annoncenblatt

Dorpater Nachrichten

Dorpater Stadtblatt

Dorpater Zeitung

Dorpater Tagesblatt (DTb)

Dörptsche Zeitung (DZ)

Düna-Zeitung (DnZ)

Eesti Postimees (EPm)

Felliner Anzeiger
Das Inland
Libausche Zeitung (LZ)
Neue Dörptsche Zeitung (NDZ)
Nordlivländische Zeitung (NIZ)
Postimees (Pm)
Revaler Beobachter
Revalsche Zeitung (RvZ)
Riigi Teataja (RT)
Rigasche Rundschau (RR)
Rigasche Stadtblätter
Rigasche Zeitung (RgZ)
St. Petersburger Zeitung (SPbZ)
Zeitung der Rigaschen Stadtpolizei
Лифляндские губернские ведомости

Publitseeritud allikad

1922 a. üldrahvalugemise andmed. Vihk X, Tartu ja Valga maakonnad. Tallinn: Riigi Statistika Keskbüroo, 1924.

Album livländischer Ansichten. Gezeichnet und herausgegeben von Wilhelm Siegfried Stavenhagen in Mitau. Mitau, 1866.

Album von Dorpat und Umgebungen. Dorpat: L. Höflinger, 1860.

Bulletin de la Société française de photographie. Tome vingtième. Année 1874. Paris: Gauthier-Villars, 1874.

Bulletin de la Société française de photographie. Tome vingt-deuxième. Année 1876. Paris: Gauthier-Villars, 1876.

Bulletin de l'Académie impériale des sciences de St.-Pétersbourg. Tome seconde. St.-Pétersbourg, 1860.

Bulletin de l'Académie impériale des sciences de St.-Pétersbourg. Tome troisième. St.-Pétersbourg, 1861.

Catalog der allgemeinen Ausstellung für Gewerbe, Industrie und landwirtschaftliche Producte in Mitau 1875. Mitau: J. F. Steffenhagen und Sohn, 1875.

Catalog der Ausstellung von Feuerlösch- und Rettungsgegenständen des III. baltischen Feuerwehrtages am 25., 26. und 27. August 1879 in Dorpat. Dorpat: Wilhelm Just, 1879.

Catalog der IV. Dorpater Gewerbeausstellung vom 27. bis 31. August 1893. Dorpat: H. Laakmann, 1893.

Catalog der Thierschau, der landwirthschaftl. Maschinen- und der III. Dorpater Gewerbeausstellung. Dorpat: H. Laakmann, 1886.

Catalog der V. Livländischen Gewerbeausstellung, vom 28. August bis 1. September 1898. Dorpat: H. Laakmann, 1898.

Catalog der VI. Livländischen Gewerbeausstellung vom 29. August bis 2. September 1903. Jurjew (Dorpat): H. Laakmann, 1903.

Catalogue special de la section Russe à l'exposition universelle de Vienne en 1873. St.-Pétersbourg: Imprimerie de l'Académie Impériale des Sciences, 1873.

Dorpater Ausstellungs-Catalog. 1881. Dorpat: H. Laakmann, 1881.

Eesti põllu- ja käsitöö näitusele toodud loomade ja asjade nimekiri. Näitus on toime pandud Jurjewi Eesti Põllumeeste Seltsi poolt Jurjewi (Tartu) linnas 4., 5. ja 6. augustil 1901. aastal. Tartu: Eesti Põllumeeste Selts, 1901.

Eesti Põllumeeste Selts Jurjewis. Augusti-kuu 9., 10. ja 11. päeval 1903. a. Tartu linnas asutatawa Eesti näituse nimekiri. Tartu: Eesti Põllumeeste Selts, 1903.

Eesti Põllumeeste Selts Jurjewis. Augusti-kuu 7., 8. ja 9. päeval 1904. Jurjewi (Tartu) linnas asutatawa Eesti näituse nimekiri. Tartu: Eesti Põllumeeste Selts, 1904.

Eesti Põllumeeste Selts Jurjewis. Augusti-kuu 6., 7. ja 8. päeval 1905. Jurjewi (Tartu) linnas ärapeatatawa Eesti näituse nimekiri. Tartu: Eesti Põllumeeste Selts, 1905.

Ergebnisse der livländischen Volkszählung. Bd. 1, Die Zählung in Riga und im rigaschen Patrimonialgebiet. Lfg. 1. Bearbeitet und herausgegeben auf Veranstaltung der statistischen Commission der Stadt Riga von Fr. v. Jung-Stilling und W. Anders. Riga: Müllersche Buchdruckerei, 1883.

Ergebnisse der livländischen Volkszählung. Bd. 2, Die Zählung in den Städten: Schlock, Lemsal, Wolmar, Wenden, Walk, Dorpat, Werro, Pernau, Fellin und Arensburg. Lfg. 1. Bearbeitet und herausgegeben von Fr. v. Jung-Stilling und W. Anders. Riga, 1883.

Fanny von Anrep. Briefe einer Livländerin aus den Jahren 1873–1909. München: GSG Schriftenvertrieb, Westermann, 1990.

Gewerbe-Ausstellung zu Riga 1883. Katalog. Riga: Müllersche Buchdruckerei, 1883.

Hartmann, Hermann Eduard. Das vaterländische Museum zu Dorpat oder die Sammlungen der gelehrten estnischen Gesellschaft und des Central-Museum vaterländischer Alterthümer der Kaiserlichen Universität zu Dorpat. Dorpat: H. Laakmann, 1871.

Jurjewi Eesti Põllumeeste Selts. Augustikuu 3., 4. ja 5. päeval 1902. a. Tartu linnas asutatava Eesti näituse nimekiri. Tartu: Eesti Põllumeeste Selts, 1902.

Katalog der VII. Gewerbeausstellung des Livländischen Vereins zur Förderung der Landwirtschaft und des Gewerbefleißes 1908 in Dorpat, vom 29. August bis 2. September. Dorpat: H. Laakmann, 1908.

Katalog der VIII. Gewerbeausstellung des Livländischen Vereins zur Förderung der Landwirtschaft und des Gewerbefleißes 1913 in Dorpat, vom 29. August bis 2. September. Dorpat: H. Laakmann, 1913.

Katalog zu der vom Dorpater Handwerkerverein veranstalteten Gewerbe-Ausstellung. Dorpat: W. Gläser, 1868.

Krone, Hermann. Die Photographie auf der Wiener Weltausstellung. – Helios, Jg. 4, 1873. Lk 67–88.

Löwy, Josef. Photographie (Gruppe XII, Section 4). – Officieller Ausstellungs-Bericht. Graveur- und Guillochirarbeiten. Photographie. Musterzeichnungen und Decorationsmalerei. Wien: Verlag der k. k. Hof- und Staatsdruckerei, 1873. Lk 22–43.

Neuer Dorpater Kalender für das Jahr 1863. Dorpat: E. J. Karow, [1862].

Neuer Dorpater Kalender für das Jahr 1864. Dorpat: E. J. Karow, [1863].

Neuer Dorpater Kalender für das Jahr 1865. Dorpat: E. J. Karow, [1864].

Neuer Dorpater Kalender für das Jahr 1867. Dorpat: E. J. Karow, [1866].

Neuer Dorpater Kalender für das Jahr 1868. Dorpat: E. J. Karow, [1867].

Neuer Dorpater Kalender für das Jahr 1870. Dorpat: W. Gläser, [1869].

Nimekiri Jurjewi Eesti Põllumeeste Seltsi poolt 1898. aasta juuni kuu 13., 14. ja 15. päeval Jurjevi linnas toimepandud põllu-, aia- ja käsitöö ning karjakasvatuse näitusele toodud loomade ja asjade kohta. Tartu: K. Mattiesen, 1898.

Nimekiri Jurjewi Eesti Põllumeeste Seltsi poolt 1899. aastal Jurjevis (Tartus) toimepandud põllutöö, karjakasvatuse, aiapidamise, mesilastepidamise ja käsitöö näitusele toodud loomade ja asjade kohta. Tartu: Schnakenburg, 1899.

Nimekiri Jurjewi Eesti Põllumeeste Seltsi poolt 1900. aastal 5., 6. ja 7. augustil Jurjevis (Tartus) toimepandud põllutöö, karjakasvatuse, aiatöö, mesilasepidamise ja käsitöö näitusele toodud loomade ja asjade kohta. Tartu: Postimees, 1900.

Die Photographie auf der Weltausstellung 1873. II. Auszeichnungen. – Photographische Correspondenz, Nr. 107, 1873. Lk 83–92.

Resultate der am 3. März 1867 in den Städten Livlands ausgeführten Volkszählung. Zusammengestellt und herausgegeben mit Genehmigung des Livländischen statistischen Comité's von R. Eckhardt. Riga, 1871.

Die Rigaer Jubiläums-Ausstellung 1901 in Bild und Wort. Ein Erinnerungsbuch. Toim. M. Scherwinsky. Riga: Jonck & Poliewsky, 1902.

Rigaer Jubiläums-Ausstellung für Industrie und Gewerbe 1901. Riga: Müller, 1901.

Rigasches Adressbuch 1914. Herausgegeben von Adolf Richters Nachfolger. Riga: Richter, 1914.

Sitzungsberichte der Gelehrten Estnischen Gesellschaft zu Dorpat. 1880. Dorpat: C. Mattiesen, 1881.

Sitzungsberichte der Naturforscher-Gesellschaft zu Dorpat in den Jahren 1853 bis 1860. Dorpat: H. Laakmann, 1861.

Sitzungsberichte der Naturforscher-Gesellschaft zu Dorpat in den Jahren 1861 bis 1869. Dorpat: W. Gläser, 1869.

Skrebitzki, Alexander. De succi pancreatici ad adipos et albuminates vi atque effectu: dissertatio physiologica inauguralis. Dorpat: C. Schulz, 1859.

Szymanowski, Julius. Desmologische Bilder zum Selbstunterricht. 198 Abbildungen auf 27 Tafeln. Dorpat: C. Schulz, 1857.

Stieda, Wilhelm. Die gewerbliche Tätigkeit in der Stadt Dorpat. Ergebnisse der Gewerbezahlung vom 28. November 1878. Dorpat: H. Laakmann, 1879.

Südestländischer Kalender 1922. Tartu: H. Laakmann, 1921.

Zeberinš, Indriķis. Kas vēlas ar mani krampjos vilkties. Rīga: Māksla, 1992.

Tartu kaubandus & tööstus juht 1936. Tarvitaja aadressraamat. [Koost. J. Tammik]. Tartu, 1936.

Weltausstellung 1873 in Wien. Organisation der Jury. – Photographische Correspondenz, Nr. 103, 1873. Lk 14–19.

Отчет о всероссийской художественно-промышленной выставке 1882 года в Москве. Т. II : Работы экспертных комиссий. Санкт-Петербург, 1883.

Kirjavahetus

Kirjavahetus Monika Pannitschkaga

Kirjavahetus Sophie Pannitschkaga

Käsitajalised materjalid

Elken, Rain. Emajõe veetaseme pikaajalised muutused ajavahemikul 1867–2004. Bakalaureusetöö. Tartu Ülikooli Geograafia instituut. Tartu, 2005.

Kaelep, Kairi. Esimese maailmasõja pildistused Eesti Rahva Muuseumi fotokogus. Bakalaureusetöö. Tartu Ülikooli Ajaloo osakond. Tartu, 1999.

Kriis, Leili. Tartu Ülikooli kirurgiakliiniku ajalooline fotokogu 1860–1918. Magistritöö. Tartu Ülikooli Ajaloo osakond. Tartu, 2007.

Leis, Joel. Paberfoto kahjustuste atlas: albumiin-, kolloodium- ja hõbeželatiinfotod 20. sajandi esimese pooleni. Bakalaureusetöö. Eesti Kunstiakadeemia Muinsuskaitse ja konserveerimise osakond. Tallinn, 2015.

Lelle, Silvar. Fotokogu Valga Muuseumis – dokumenteeritus ja seisund. Lõputöö. Tartu Ülikooli Viljandi Kultuuriakadeemia Infohariduse osakond. Viljandi, 2009.

Lillak, Ülle. Fotograafid Parikased – nende elu ja looming 1910–1940. Diplomitöö. TRÜ Ajaloo-Keeleteaduskonna Nõukogude Liidu ajaloo kateeder. Tartu, 1989.

Päeva, Aave. Jaan Rieti (1873-1952) elu ja looming. Bakalaureusetöö. Tartu Ülikooli Ajaloo osakond. Tartu, 2004.

Sikka, Kadi. Klaasnegatiivide konserveerimine ja säilitamine filmiarhiivi Jaan Rieti kogu näitel. Magistritöö. Eesti Kunstiakadeemia Muinsuskaitse ja konserveerimise osakond. Tallinn, 2014.

Sähka, Merilis. Fotokogu säilitamine muuseumis. Magistritöö. Eesti Kunstiakadeemia Muinsuskaitse ja restaureerimise osakond. Tallinn, 2008.

Tirmaste, Kersti. Riiklikud maksud Eesti Vabariigis 1920. aastatel. Bakalaureusetöö. Tartu Ülikooli Ajaloo ja arheoloogia instituut. Tartu, 2013.

Tulev, Katrina. Eesti Rahvaluule Arhiivi fotokogu kujundamisprintsipiidest 20. sajandi alguse vaadete kontekstis Richard Viidalepa fotode näitel. Bakalaureusetöö. Tartu Ülikooli Eesti võrdleva rahvaluule osakond. Tallinn, 2014.

Kirjandus

Adam, Hans Christian. Zwischen Geschäft und Abenteuer. Der Photograph im 19. Jahrhundert. – Alles Wahrheit! Alles Lüge! Photographie und Wirklichkeit im 19. Jahrhundert. Hg. Bodo von Dewitz, Roland Scotti. Dresden/Berlin: Verlag der Kunst, 1996. Lk 25–33.

Aia, Aivo; Kärdda, Eevi. Tartu piltpostkaartidel. [Tallinn]: Tänapäev, 2008.

Album Academicum Universitas Tartuensis 1918–1944. II. Koost. Lauri Lindström, Toomas Hiio jt. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 1994.

Album Estonorum. Vierte Auflage. Herausgegeben vom Philisterverband der Estonia. Tallinn: Estländische Druckerei A.-G., 1939.

Album Fratrum Rigensium. Fraternitas Rigensis, 1823–1979. Hg. Robert Gross, Heinz Meyer-Eltz. Osterholz-Scharmbeck, 1981.

Album Livonorum. Lübeck: Philisterverein der Livonia, 1972.

Altbergs, Toms; Augustāne, Karīna; Pētersone, Ieva. The Railways of Latvia. Rīga: Jumava, 2010.

Arani, Miriam Y. Fotografische Selbst- und Fremdbilder von Deutschen und Polen im Reichsgau Wartheland 1939–45. Unter besonderer Berücksichtigung der Region Wielkopolska. Hamburg: Verlag Dr. Kovac, 2008.

Arhiivijuht I. Riigi-, kohtu- ja omavalitsusasutused. Koost. Lea Leppik. Tartu: Eesti Ajalooarhiiv, 2003.

Arjakas, Küлло. Eesti raudtee 140. Sissevaateid ajalukku. Tallinn: AS Eesti Raudtee, 2010.

Arus, Anne; Sillamaa, Vilja. Tartu Ülikooli kunstimuseumi litograafiate konserveerimisest. – Renovatum Anno 2012. Lk 48–59.

Asmer, Vilve. Esimestest piltnikest Eestimaal ja nende fotodest Eesti Kultuuriloolises arhiivis (1844–1900). – Paar sammukest: Eesti Kirjandusmuuseumi aastaraamat, nr 13. Toim. Sirje Olesk. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum, 1996. Lk 83–105.

Bruiningk, Hermann. Das Geschlecht von Bruiningk in Livland. Riga: Kymmell, 1913.

Brusius, Mirjam. Royal Photographs in Qajar Iran: Writing the History of Photography between Persian Miniature Painting and Western Technology. – Photography, history, difference. Ed. Tanya Sheehan. Hanover: Dartmouth College Press, 2014. Lk 57–83.

Caune, Andris. Rīgas vecpilsēta pirms 100 gadiem. Pilsēta un pilsētnieki 19. gs. beigū un 20. gs. sākuma atklātnēs. Rīga: Zinātne, 1994.

Deutschbaltisches biographisches Lexikon 1710–1960. Hg. Wilhelm Lenz. Köln/Wien: Böhlau, 1970.

Deutsch-baltisches Gedenkbuch. Unsere Toten der Jahre 1939-1947. Hg. Karin von Borbély. Darmstadt, 1991.

Eesti ajalugu V. Pärissorjuse kaotamisest Vabadussõjani. Peatoim. Sulev Vahtré. Tartu: Ilmamaa, 2010.

Eesti postkaart 1894–1994. Koost. Rein Loodus ja Valdeko Vende. [Tallinn]: Olion, 1995.

Eesti raamat 1525–1975. Ajalooline ülevaade. Toim. J. Peegel. Tallinn: Valgus, 1978.

Eesti Rahva Muuseumi pildialbum. Koost. Indrek Ilomets, Tiina Tael. Tallinn: Aasta Raamat, 2008.

Eesti rahvakultuur. Koost. ja toim. Ants Viires ja Elle Vunder. Tallinn: Eesti Entsüklopeediakirjastus, 1998.

Erm, Voldemar. Maalikunstnik Oskar Hoffmann. 120 aastat sünnist. – Lähemeistrid. Artikleid ja uurimusi 19. sajandi Eesti kunstist. Tallinn: Kunst, 1984. Lk 107–111.

Estonica. Heinrich Tiidermanni fotoalbum. Koost. Tõnis Liibek. Tallinn: Eesti Ajaloomuuseum, 2009.

Gilsenbach, Reimar. Sächsische Schweiz. 2. überarbeitete und neu ausgestattete Auflage. Leipzig: VEB F. A. Brockhaus, 1967.

- Gross, Robert.** Was uns verblieb, – über das Archiv. – Rückschau und Ausblick. Fraternitas Rigensis, 1823–1973. Eine Gedenkschrift anlässlich des 150. Jubiläums. Hg. Tom von Wichert. Göttingen, 1974. Lk 161–167.
- Günther, Lutz Philipp.** Die bildhafte Repräsentation deutscher Städte. Von den Chroniken der Frühen Neuzeit zu den Websites der Gegenwart. Köln/Wien/Weimar: Böhlau, 2009.
- Hales, Peter Bacon.** Silver Cities. Photographing American Urbanization, 1839–1939. Revised and Expanded. Albuquerque: University of New Mexico Press, 2005.
- Heini.** Üks moment! – Päevaleht, 07.10.1934.
- Hermann, U[no].** Tähtsmaid Tartu mäenimesid. – Keel ja Kirjandus, nr 10, 1965. Lk 631–633.
- Hoerner, Ludwig.** Das photographische Gewerbe in Deutschland 1839–1914. Düsseldorf: GFW-Verlag, 1989.
- Hoerner, Ludwig.** „Photographen-Gehilfen“. Zur Geschichte eines Berufsstandes und der Gehilfenvereine in Deutschland. – Fotogeschichte, Heft 39, Jg. 11, 1991. Lk 17–34.
- Hoerner, Ludwig.** Zur Geschichte der fotografischen Ansichtspostkarte. – Fotogeschichte, Heft 26, Jg. 7, 1987. Lk 29–44.
- Huttel, Klaus Peter.** J. P. Eduard Liesegang (1838–1896). Ein Beitrag zur Unternehmensgeschichte der Fotoindustrie im 19. Jahrhundert. – Fotogeschichte, Heft 12, Jg. 4, 1984. Lk 3–9.
- Jahrbuch für Genealogie, Heraldik und Sphragistik. 1905 und 1906. Mitau, 1908.
- Jaworek, Wolfgang.** Wahrnehmungsapparaturen und Marketinginstrumente. Präsentationsmittel von Fotografie im 19. Jahrhundert. – Fotogeschichte, Heft 68/69, Jg. 18, 1998. Lk 117–130.
- Johannes Pääsuke: mees kahe kaameraga. Näitusekataloog. Koost. Jana Reidla. Tartu: Eesti Rahva Muuseum, 2003.
- Jõgi, Aime.** Tartu vanim piltpostkaart on ülikooli peahoonega. – Tartu Postimees, 30.12.2014.
- Jäger, Jens.** Fotografie und Geschichte. Frankfurt/New York: Campus Verlag, 2009.
- Kaelep, Kairi.** Johannes Pääsukese elukäigust ja koostööst Eesti Rahva Muuseumiga. – Johannes Pääsuke. Mees kahe kaameraga. Koost. Jana Reidla. Tartu: Eesti Rahva Muuseum, 2003. Lk 81–93.
- Kahemõõtmelised majad. Arhitektuurifoto Eestis 1860. aastatest tänapäevani. Koost. Pille Epner ja Liina Jänes. Tallinn: Eesti Arhitektuurimuuseum, 2002.
- Kangor, Eero.** Postkaartide ja nende kogumise ajaloost Euroopas ja Eestis I. – Raamatukogu, nr 2, 2015. Lk 31–34.
- Kangor, Eero.** Postkaartide ja nende kogumise ajaloost Euroopas ja Eestis II. – Raamatukogu, nr 3, 2015. Lk 30–33.
- Koch, Conrad.** Das von Endingen ausgehende Auswanderungsunternehmen „Colonia Tovar“. – Endingen am Kaiserstuhl. Die Geschichte der Stadt. Hg. Bernhard Oeschger. Endingen:

Selbstverlag der Stadt Endingen, 1988.

Kodar, Aare. Esimesed arheoloogilised väljakaevamised Viljandi ordulinnuse varemetes 1878.–1879. a. – Viljandi Muuseumi aastaraamat 1997. Viljandi: Viljandi Muuseum, 1998. Lk 20–33.

Käsitlusi fotograafiast. Toim. Peeter Linnap. Tartu: Tartu Kõrgem Kunstikool, 2003.

Latvijas fotomāksla. Vēsture un mūsdienas. Rīga: Liesma, 1985.

Lembinen, Sulo. Tartu Ülikooli Raamatukogu fotokogu. – Tartu Ülikooli Raamatukogu aastaraamat, 1997. Tartu, 1998. Lk 178–181.

Lepa, Sven. Esimesed paiksed fotograafid Tartus (1855–1870). – Tartu Linnamuuseumi aastaraamat, nr 20, 2015. Lk 105–118.

Lexikon baltischer Künstler. Hg. Wilhelm Neumann. Riga: Verlag von Jonck & Poliewsky, 1908.

Liessem-Breinlinger, Renate. Endingen im 19. Jahrhundert. – Endingen am Kaiserstuhl. Die Geschichte der Stadt. Hg. Bernhard Oeschger. Endingen: Selbstverlag der Stadt Endingen, 1988. Lk 145–168.

Liibek, Tõnis. Ajakirjandusfoto algusaegadest. – Eesti pressifoto 2010. Lk 100–103.

Liibek, Tõnis. Fotograafiaelu Tallinnas 1860. aastatel. – Vana Tallinn XX (XXIV), 2009. Lk 208–224.

Liibek, Tõnis. Fotograafiakultuur Eestis 1839–1895. Doktoritöö. Tallinn: Tallinna Ülikool, 2010.

Liibek, Tõnis. Sõjaaegne ajakirjandusfoto Eestis. – Eesti Pressifoto 2011. Lk 105–109.

Liibek, Tõnis. Tartu fotograafid ja Õpetatud Eesti Seltsi muuseumi fotokogu 19. sajandil. – Õpetatud Eesti Seltsi aastaraamat 2010. Tartu: Õpetatud Eesti Selts, 2011. Lk 222–241.

Lillak, Ülle. Elu viimane reede. Fotograaf Carl Sarapi dramaatiline eluteekond. – Sirp, 29.06.2001.

Lillak, Ülle. Foto Parikas – Georg-Johannese ja Peetri lugu. – Sirp, 24.11.2000.

Lillak, Ülle. Südame ja pildikastiga plaanvankril: Jakob Jobso-Livenstroem rändfotograafina Liivi- ja Eestimaal. – Sirp, 12.09.2003.

Lillak, Ülle. Tiidermanni katkematu lend. – Sirp, 01.02.2002.

Linnap, Peeter. Kirjutisi fotograafiast ja visuaalkultuurist 1986–2006. Tartu: Tartu Kõrgem Kunstikool, 2007.

Linnap, Peeter. Maailma fotograafia ajalugu. Tartu: Tartu Kõrgem Kunstikool, 2013.

Linnap, Peeter. Väike visuaalkultuuri leksikon. Tartu: Tartu Kõrgem Kunstikool, 2011.

Linnus, J[üri]. Foto Joh. Pääsuke. – Kodumaa, 15.06.1966.

Linnus, J[üri]. Kui photographie'st sai päevapilt. – Kodumaa, 02.11.1966.

Linnus, J[üri]. Millal Tartus tehti esimesed päevapildid. – Kodumaa, 13.04.1966.

- Linnus, J[üri].** Tartu esimesed fotolitograafid. – Kodumaa, 17.08.1966.
- Mäksla un arhitektūra biograafijäs. 3. sējums. Rīga: Preses nams, 2000.
- Malm, Harry A. (?).** Jooni fotograafia ajaloost Eestis. – Väliseestlase kalender 1969. New York: The Nordic Press, [1968]. Lk 40–47.
- McCauley, Elizabeth Anne.** Industrial Madness. Commercial Photography in Paris 1848–1871. New Haven/London: Yale University Press, 1994.
- Meditšiinisõnastik. Eestikeelsed terminid koos seletuste ning ladina, inglise ja soome vastetega. [Toim. Sirje Ootsing, Laine Trapido.] 2. trükk. Tallinn: Medicina, 2004.
- Neite, Werner.** Der Verkauf photographischer Bilder in den frühen Jahren der Photographie. Beispiel: Köln. – Silber und Salz. Zur Frühzeit der Photographie im deutschen Sprachraum, 1839–1860. Hg. Bodo von Dewitz, Reinhard Matz. Köln/Heidelberg: Edition Braus, 1989. Lk 548–560.
- Olander, Aare.** Tartu kadunud vaated. [Tallinn]: Tänapäev, 2013.
- op ten Höfel, Klaus.** Photochemie und Phototechnik von 1855 bis 1880. – „In unnachahmlicher Treue“. Photographie im 19. Jahrhundert – ihre Geschichte in den deutschsprachigen Ländern. Köln: Museen der Stadt Köln, [1979]. Lk 83–95.
- op den Höfel, Klaus.** Phototechnik und Photochemie von 1880 bis 1900. – „In unnachahmlicher Treue“. Photographie im 19. Jahrhundert – ihre Geschichte in den deutschsprachigen Ländern. Köln: Museen der Stadt Köln, [1979]. Lk 149–162.
- Paatsi, Vello.** Kui päevapiltnikud Pärnusse jõudsid. – Tuna, nr 2, 2012. Lk 145–154.
- Pabst, Erich.** Die Stadt Dorpat. – Rückschau und Ausblick. Fraternitas Rigensis, 1823–1973. Eine Gedenkschrift anlässlich des 150. Jubiläums. Hg. Tom von Wichert. Göttingen, 1974. Lk 186–188.
- Palmquist, Peter E.** Carleton E. Watkins at Work. – History of Photography, No. 4, Vol. 6., 1982. Lk 291–325.
- Pohlmann, Ulrich.** Naturwunder und Territorium. Anmerkungen zur Landschaftsfotografie im 19. Jahrhundert. – Fotogeschichte, Heft 120, Jg. 31, 2011. Lk 5–20.
- Püüa, Endel.** Saaremaa fotograafid 1864–1940. Kuressaare: Umara, 2002.
- Reidla, Jana.** Joseph Zmigrodsky (1858–1936) kollektsioon Eesti Rahva Muuseumi fotokogus. – Eesti Rahva Muuseumi aastaraamat XLII, 1998. Lk 117–138.
- Rooseboom, Hans.** De schaduw van de fotograaf. Positie en status van een nieuw beroep, 1839–1889. Leiden: Primavera Pers, 2008.
- Rosenberg, Tiit.** Saksa ja eesti näitused Tartus 1857–1913. – Künnivaod. Uurimusi Eesti 18.–20. sajandi agrarajaloost. Koost. Tiit Rosenberg. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 2013.
- Saar, Jüri.** Arheoloogid sattusid põlenud portselanipoodi. – Tartu Postimees, 25.07.2008.
- Schüler-Album des Dorpatschen Gymnasiums von 1804 bis 1879. Dorpat: C. Mattiesen, 1879.

Sepp, Andres. Õllelinn Tartu. Pühendatud A. Le Coq'i 200. sünnipäevale. Tartu: AS A. Le Coq, 2007.

Siilivask, Mart. Tartu arhitektuur 1830–1918. Historitsism ja juugend. Arhitektuuriideed ja stiilieeskujud kohalike arhitektide loomingus 19. sajandil ja 20. sajandi algul. Tartu: [Rahvusarhiiv], 2006.

Sikka, Kadi; Roosalu, Merilis. Märgkolloodiummenetlus: Teavik. Tallinn: MTÜ Eesti Fotopärand, 2014.

Starl, Timm. „Beim Photographieren ist das Geschäft die Hauptsache“. Zur Ökonomie der Photographie. – Zwischen Biedermeier und Gründerzeit. Deutschland in frühen Photographien 1840–1890 aus der Sammlung Siegert. Hg. Ulrich Pohlmann ja Dietmar Siegert. München: Schirmer/Mosel, 2012. Lk 332–337.

Starl, Timm. Bildbestimmung. Identifizierung und Datierung von Fotografien 1839 bis 1945. Marburg: Jonas Verlag, 2009.

Starl, Timm. „Die Rückseite“. Fotokarten als Werbemittel der Atelierfotografen im 19. Jahrhundert. – Fotogesichte, Heft 2, Jg. 1, 1981. Lk 13–32.

Starl, Timm. Sammelfotos und Bildserien. Geschäft, Technik, Vertrieb. – Fotogesichte, Heft 9, Jg. 3, 1983. Lk 3–20.

Starl, Timm. Die Verbreitung der Fotografie im 19. Jahrhundert. Materialien und Anmerkungen zur Entwicklung in Österreich. – Die Geschichte der Fotografie in Österreich, Band 2. Bad Ischl, 1983. Lk 25–51.

Tartu Ülikooli ajalugu 1632–1982. 2. köide, 1798–1918. Koost. Karl Siilivask. Tallinn: Eesti Raamat, 1982.

Teder, Kaljula. Eesti fotograafia teerajajaid. Sada aastat (1840–1940) arenguteed. Tallinn: Eesti Raamat, 1972.

Tooming, Peeter. Eesti fotograafia ajaloost I. Fotoharuldused. – Sirp ja Vasar, 02.09.1977.

Tooming, Peeter. Eesti fotograafia ajaloost II. Punkt Bulla loole. – Sirp ja Vasar, 16.12.1977.

Tooming, Peeter. Eesti fotograafia ajaloost III. Maafotograafid. – Sirp ja Vasar, 19.05.1978.

Tooming, Peeter. Eesti fotograafia ajaloost IV. Andres Saal, meisterfotograaf. – Sirp ja Vasar, 18.08.1978.

Tooming, Peeter. Eesti fotograafia ajaloost VI. Pealehakkamisest. – Sirp ja Vasar, 02.11.1979.

Tooming, Peeter. Eesti fotograafia ajaloost 9. Ikka rariteetidest. – Sirp ja Vasar, 18.06.1982.

Tooming, Peeter. Eesti fotograafia ajaloost XII. Negatiivide jälil. – Sirp ja Vasar, 06.07.1984.

Tooming, Peeter. Hõbedane teekond. Tallinn: Valgus, 1990.

Tooming, Peeter. The Stereo-photographs of Edmund Russow. – History of Photography, No. 3,

Vol. 13, 1989. Lk 253–256.

Treumann, Hans. Vanemast raamatukultuuriloost. Tallinn: Eesti Raamat, 1977.

Ungern-Sternberg, Axel Frhr. v. Schenkung an das Revaler Fotomuseum. – Nachrichtenblatt der baltischen Ritterschaften, Nr 3, 1993. Lk 47.

Vende, Valdeko. Eesti fotograafia ajaloost VII. Eesti esimesed fotograafid. 1. Borchardtid. – Sirp ja Vasar, 21.08.1981.

Vende, Valdeko. Eesti fotograafia ajaloost VIII. Eesti esimesed fotograafid. Otsingute aeg. – Sirp ja Vasar, 12.03.1982.

Vende, Valdeko. Eesti fotograafia ajaloost X. Eesti esimesed fotograafid. Eesti soost päevapiltnikud. – Sirp ja Vasar, 25.02.1983,

Vende, Valdeko. Eesti fotograafia ajaloost X. Kristinid. – Sirp ja Vasar, 16.09.1983.

Vende, Valdeko. Filokartia. Tallinn: Valgus, 1981.

Verk, Tanel. Meistrid ja mustakastimehed – kiirfotograafia Tallinnas 1900–1945. – Positiiv, nr 11, 2012. Lk 70–75.

Илометс, Индрек. Рига, 1893 год. – Филокартия № 1 (7), 2008. Lk 31.

Миролюбова, Г. А., Петрова, Т. А. Русская фотография 1840–1910 гг. из собрания Эрмитажа. Ленинград: Государственный Эрмитаж, 1991.

Internet

Eesti fotograafide elulooline andmebaas (1844–1944): <http://www.linnamuuseum.ee/eestipiltnik/> [01.12.2015]).

Eesti fotograafide elulooline andmebaas (1844–1944), Carl Alexander Schulzi isikukirje: <http://www.linnamuuseum.ee/eestipiltnik/?action=view&id=82> [01.12.2015].

Eesti Kirjandusmuuseumi andmebaas Kivike: <http://kivike.kirmus.ee/> [01.12.2015].

Eesti muuseumide veebivärv: <http://www.muis.ee/> [01.12.2015].

Eesti muuseumide veebivärv, foto „Portree: Alfred Eduard Artur Hunnius.” kirje: <http://muis.ee/museaalview/2042262> [01.12.2015].

Eesti Rahvusraamatukogu digiteeritud ajalehtede portaal DEA: <http://dea.digar.ee/> [01.12.2015].

Erik Amburger andmebaas, Ludwig Sieversi isikukirje: <http://dokumente.ios-regensburg.de/amburger/index.php?id=44735> [01.12.2015].

Erik Amburger andmebaas, Paul Sieversi isikukirje: <http://dokumente.ios-regensburg.de/amburger/index.php?id=44739> [01.12.2015].

Foorumi Ahnenforschung.Net arhiiv: <http://forum.ahnenforschung.net/archive/index.php/t-19603-p->

[3.html](#) [01.12.2015].

Hollandi fotograafide andmebaas „Nederlandse fotografen vanaf 1839”, H. F. van Hanja isikukirje: http://www.fotografen.nl/nl/component/nfm_fotografen/fotograaf/id/418794/ [01.12.2015].

Latvians.com veebilehe artikkel „Livländische Schweiz (The Latvian Switzerland)”: <http://www.latvians.com/index.php?en/CFBH/LivlandischeSchweiz/schulz-001-intro.wiki> [01.12.2015].

Lette Seltsi koduleht, artikkel „Geschichte der Stiftung Lette-Verein”: <http://www.lette-verein.de/Stiftung%2BGeschichte> [01.12.2015].

Lette Seltsi koduleht, artikkel „Überall ist Fotografie drin: 120 Jahre fotografische Ausbildung am Lette-Verein”: <http://www.lette-verein.de/article7-Überall-ist-Fotografie-drin-120-Jahre-fotografische-Ausbildung-am-Lette-Verein> [01.12.2015].

Läti Rahvusraamatukogu digiteeritud ajalehede portaal Periodika: <http://www.periodika.lv/> [01.12.2015].

Raamatukogude e-kataloog ESTER: <http://www.ester.ee/> [01.12.2015].

Rahvusarhiivi fotode andmebaas FOTIS: <http://www.ra.ee/fotis/> [01.12.2015].

Rahvusarhiivi Tartu projektide andmebaas: <http://www.ra.ee/apps/hooned/> [01.12.2015].

Sophie Pannitscka blogipostitus „Ein Stück Pappe, meine Großmutter und ich”, 14.04.2013: <http://sophiepannitschka.blogspot.com/2013/04/ein-stuck-pappe-meine-gromutter-und-ich.html> [01.12.2015].

Tartu Ülikooli Raamatukogu leht „Kunst ja kunstnikud Tartus 19. sajandil”: <http://www.utlib.ee/ekollekt/bskunst/senff/097.htm> [01.12.2015].

Wikipedia, saksakeelne artikkel „Endingen am Kaiserstuhl”: https://de.wikipedia.org/wiki/Endingen_am_Kaiserstuhl [01.12.2015].

Wikipedia, venekeelne artikkel „Орден Льва и Солнца”: https://ru.wikipedia.org/wiki/Орден_Льва_и_Солнца [01.12.2015].

Zusammenfassung

Das fotografische Atelier C. Schulz in Tartu (1857–1935)

Die Geschichte des fotografischen Ateliers von C. Schulz ist eines der Interessantesten in Estland. Erstenst ist es wahrscheinlich das am längsten unter einem Namen gearbeitete Fotoatelier der baltischen Provinzen Russlands und der Republik Estland. Für die meiste Zeit seiner Existenz gehörte das Atelier dabei bei der örtlichen Bevölkerung zu den beliebtesten Anbietern in seinem Fach und es fiel auf mit seiner mutigen und innovativen Einstellung zu seinem Berufszweig. Sowohl der Gründer des Ateliers, Carl Schulz wie auch das Atelier selber werden in vielen Untersuchungen zur estnischen Fotografiegeschichte genannt, zu Carl kann man auch in mehreren biografischen Lexiken einen Eintrag finden, doch eine eigenständige Studie zu diesem Thema fehlte bis jetzt.

Die Zielsetzung dieser Magisterarbeit ist allgemein ausgedrückt die Erforschung des fotografischen Ateliers C. Schulz in Tartu im Rahmen ihrer ganzen Existenz von 1857 bis 1935 im Kontext der fotografischen Entwicklungen in Estland. Genauer wird die Antwort auf folgende Fragen gesucht: Wie erfolgreich war das Fotoatelier C. Schulz in seinen Unternehmungen, wie konnte es sich Veränderungen auf seinem Gebiet anpassen und wie verhält es sich dabei zu seinen Konkurrenten? Welche Rolle spielten verschiedene Gattungen der Fotografie in der Geschäftsstrategie des Ateliers und wie verhält es sich dabei zu seinen Konkurrenten? Im Einzelnen werden Porträtfotos, Gruppenfotos sowie Architektur- und Landschaftsfotos betrachtet, unter den letzteren insbesondere Tartuer Stadtansichten. Wie spiegelt die Teilnahme des Fotoateliers an Ausstellungen ihren Erfolg und die Prioritäten bei den Gattungen der Fotografie wieder? Um diese Fragen zu beantworten, wurde eine möglichst vielfältige Quellenbasis durchgearbeitet. Als erste Quellegruppe kann die Periodika genannt werden, die in einem großen Umfang bei besonderer Berücksichtigung der Annoncen und Lokalnachrichten durchsucht wurde. Desweiteren stützt sich die Arbeit auf archivalische Quellen, unter anderem auf das Familienarchiv im Herder-Institut, einige noch zu Händen der Familie liegenden Dokumente und eine große Bandbreite an verschiedenen Institutionsarchiven in den Nationalarchiven von Estland und Lettland. Außerdem wurden noch gedruckte Quellen benutzt sowie Fotografien, wo sich die Analyse besonders auf die Stadtansichten von Tartu konzentrierte.

Carl Schulz, der Gründer und Namensgeber des fotografischen Ateliers C. Schulz, wurde im Jahre

1834 im Großherzogtum Baden in der Stadt Endingen geboren. Nachdem er in seiner Heimatstadt die Kunst des Lithografierens erlernt hatte, begab er sich auf die Walz in Baden, später auch außerhalb des Großherzogtums in Darmstadt und Frankfurt. Am Ende seiner Wanderjahre kam er in Kontakt mit Louis Höflinger, der zu dieser Zeit Vorbereitungen traf um in Tartu eine lithografische Werkstatt zu eröffnen. 1856 kam Carl nach Tartu um in dieser Werkstatt als Zeichner zu arbeiten. Das Dienstverhältnis hielt aber nicht lange und schon im Juli 1857 arbeitete Carl alleine als Zeichner und Lehrer der Schönschrift. Parallel dazu bereitete er die Öffnung einer eigenen lithografischen Anstalt in der Stadt vor. Die Genehmigung dafür erhielt er im Januar 1858, doch die ersten Arbeiten wurden von Carl schon im vorigen Jahr fertig gestellt. Von seinen frühen Lithografien ernteten die meiste Aufmerksamkeit Briefpapiere mit Ansichten von Tartu sowie Papiermodelle einiger Gebäude der Stadt. Aus den ersten Jahren als Unternehmer bekam Carl auch mit der Fotografie in Kontakt. In 1860 experimentierte er mit der Fotolithografie, d. h. mit dem Auftragen von fotografischen Bildern auf Lithografiesteine, was auch einige Aufmerksamkeit in St. Peterburg erregte.

Die frühe Geschäftstätigkeit von Carl brachte auch einige Misserfolge mit sich. In 1859 eröffnete das Unternehmen eine Buchdruckerei, diese erwies sich aber nicht als lebenskräftig und wurde schon zwei Jahre später verkauft. Als nächstes entschied Carl sich die Fotografie näher zu Herzen zu nehmen. Um sich die Arbeit leichter zu machen, fand er sich einen Unternehmenspartner, den für Höflinger arbeitenden Eduard Ivanson. Zusammen eröffneten sie im Januar 1863 die litho- und fotografische Anstalt Schulz & Ivanson. Damit traf das Unternehmen gut die Wirtschaftslage, da zu dieser Zeit in Tartu wie auch anderswo viele neue fotografische Ateliers eröffnet wurden. Die Zusammenarbeit der zwei Männer erwies sich aber als kurzlebig, schon im August desselben Jahres kehrte Ivanson zu seinem früheren Dienstgeber zurück und Carl musste das gesamte Unternehmen alleine weiterführen. In diesen Jahren fokussierte sich die Arbeit im Fotoatelier auf Porträtfotografie, was die Norm für Fotografen war. Carl fing auch an fotografische Porträts bekannter Persönlichkeiten zu verkaufen, was es als Phänomen erst seit wenigen Jahren in Tartu gab. Das Geschäft lief aber schlecht und in 1865 wurde der Bankrott ausgerufen. Carl hatte sich über die Jahre stark verschuldet und kam seinen Pflichten vor den Gläubigern nicht mehr nach. Dasselbe Schicksal traf aber auch viele andere fotografische Unternehmen zu dieser Zeit.

In 1866, als Carl sein fotografisches Atelier und die lithografische Werkstatt wiedereröffnete, traf er in seiner fotografischen Tätigkeit eine mutige Entscheidung. Statt sich mit der Porträtfotografie zu beschäftigen, spezialisierte Carl sich auf Gruppen- sowie Architektur- und Landschaftsfotografie.

Damit ist er im 19. Jahrhundert wohl der einzige Fotograf auf dem Gebiet von Estland, der dem seinen Kollegen das Haupteinkommen einbringenden Porträtfotografie so stark den Rücken kehrte. Diese Entscheidung war aber maßgebend für den Erfolg, den sein Unternehmen in den nächsten Jahren genießen durfte. Der Erfolg ermöglichte Carl für seine Familie und Geschäft in 1874 an der Ecke der Ülikooli und Vanemuise Straße ein Grundstück zu kaufen, wo das Fotoatelier bis zu seinem Ende verblieb. Dort arbeitete auch weiterhin die lithografische Werkstatt, wo er seit 1877 als erster in den baltische Provinzen, wie es berichtet wurde, als neue Drucktechnik den Lichtdruck einführte.

Gleich nach der Wiedereröffnung seines Fotoateliers fing Carl an großformatige Gruppenfotos anzufertigen. Die Fotografien der ersten Jahre spiegeln den Ehrgeiz des Fotografen wieder, zugleich aber auch seine technischen Beschränkungen: seine Arbeitsmittel ermöglichten ihm nicht Fotografien in der gewünschten Größe zu erstellen. Die Technik, die seinen Bestrebungen entsprach, wurde zu Anfang der 1870er Jahre beschaffen und erlaubte ihm Fotografien in Format von 30×50 cm herzustellen und auf einem Bild bis zu 300 Personen unterzubringen. Dieser Fotoapparat erlaubte Carl sich unter seinen Arbeitsgenossen in Tartu wie auch den baltischen Provinzen generell hervorzuheben. Die Anschaffung der neuen Apparatur hätte zeitlich nicht besser gelingen können, da in diesen Jahren drei deutsch-baltische Studentenkorporationen ihren 50. Jahrestag feierten. Auf allen drei Jubelfeiern nahm Carl ein Gruppenfoto der Teilnehmer auf und diese Bilder brachten seinem Fotoatelier viel Aufmerksamkeit.

Auf dem Gebiet der Architektur- und Landschaftsfotografie konzentrierte Carl sich zuerst auf die Anfertigung von Ansichten der Stadt Tartu. Mit Stadtansichten hatte er sich schon in Form von Lithografien beschäftigt. Auch wurden zu der Zeit in Tartu schon Fotografien der Stadt verkauft, also bestand für sie schon ein Markt. Carls erste fotografische Stadtansichten entstanden in 1866. Um 1870 verkaufte er auch Stereofotografien der Stadt, die bei der Betrachtung eine räumliche Illusion erzeugten, diese waren aber nicht besonders populär. Das war aber nicht der Fall bei seinen anderen Stadtfotografien. In 1871 zählte das Fotoatelier C. Schulz in seinem Angebot schon über 40 verschiedene Ansichten von Tartu. Dazu fertigte Carl auch mit seiner großformatigen Kamera Fotografien der Stadt an. Wenn man seine Bilder von Tartu vergleicht, kann man verschieden interessante Praktiken bemerken, die das Atelier bei ihrer Anfertigung anwendete. So wurden aus demselben Punkt mehrere Aufnahmen erstellt, die voneinander nur in den abgebildeten Personen und anderen Kleindetails abweichen. Dieses ist zu erklären durch die Abnutzung der Negative und dem Wunsch von einer Ansicht durch die gleichzeitige Benutzung mehrerer Negative eine größere

Anzahl von Kopien zu erstellen. Dazu fertigte Carl von denselben Negativen Fotografien in verschiedenen Formaten an, wobei er bei der Aufnahme darauf achtete, dass sich daraus im Nachhinein kleinere Auszüge erstellen lassen. Es scheint, dass Carl sich ab 1870 als Herrscher des Marktes für Tartuer Fotografien fühlen durfte. Als einziger Konkurrent ist Reinhold Sachker bekannt, von dessen Arbeiten auf diesem Gebiet gibt es aber nur einzelne Beispiele. Die Situation veränderte sich erst zu Ende der 1880er Jahre oder Beginn der 1890er Jahre.

In den 1870er Jahren erntete Carl auch außerhalb von Tartu viel Ruhm mit seinen Architektur- und Landschaftsaufnahmen. Seinen guten Ruf verdankte er seiner großformatigen Kamera, dessen geschickte Anwendung ihm mehrere wichtige Bestellungen einbrachte. Auch viele Gutsbesitzer hatten Interesse ihren Eigentum aufnehmen zu lassen. Im Sommer von 1872 und 1873 fotografierte Carl die Sehenswürdigkeiten von Tallinn, um dem Bruder des russischen Kaisers, dem Großfürsten Konstantin Nikolajewitsch ein Album anzufertigen. Fotografien der Stadt fertigte Carl auch zum öffentlichen Verkauf an. In 1875 begann er für den Kaiser Alexander II Ansichten von St. Petersburg und der Umgebung aufzunehmen. Die Hauptstadt des Russischen Imperiums besuchte er arbeitshalber auch in den nächsten Jahren. In 1877 führte er ein Paar Bestellungen auf Eisenbahnstrecken aus. Sein hervorragender Ruf als Landschaftsfotograf überschritt sogar die Grenzen des Russischen Imperiums: seine Fotografien wurden im Kunsthandel in Europa verkauft, aus dem Ausland kamen auch Bestellungen zum Fotografieren.

Die Aufmerksamkeit, die ihm von außerhalb des Landes zuteil wurde, war verbunden mit der erfolgreichen Teilnahme des Unternehmens an ausländischen Ausstellungen. In 1873 war eine Vielzahl seiner Arbeiten auf der Wiener Weltausstellung vertreten. Bei der Prämiiierung mit dem Anerkennungsdiplom hob man besonders sein Gruppenbild von der Jubelfeier der Korporation Livonia hervor. Obwohl die Auszeichnung die niedrigste war, die vergeben wurde, war es für den Fotografen trotzdem eine wichtige Leistung. Dazu wurde er wegen seiner Beteiligung in Wien von der Französischen Gesellschaft der Fotografie aufgesucht auf ihren Ausstellungen teilzunehmen, was er auch in 1874 und 1876 machte. Beide Male wurde er auch ausgezeichnet. In 1878 schenkte Carl dem Persischen Scheich Naser al-Din in St. Petersburg ein Album mit Ansichten der Stadt, worauf er den Sonnen- und Löwenorden verliehen bekam. Das Fotoatelier war auch auf einigen Ausstellungen in den baltischen Provinzen vertreten, doch diese gewannen erst später für das Unternehmen an Bedeutung. Die Teilnahme an Ausstellungen spiegelt dabei die Spezialisierung des Ateliers wieder: es waren Gruppen- und Architektur Fotografien, die die Aufmerksamkeit des Publikums auf sich zogen, Porträtfotos wurden zu dieser Zeit aber nicht ausgestellt.

Trotzdem verschwand die Porträtfotografie als Beschäftigungsbereich nicht komplett aus dem Angebot des Unternehmens. Aus der zweiten Hälfte der 1860er Jahre ist bekannt, dass Carl die estnische Bauernschaft in sein Atelier zu locken versuchte, aber es ist zu bezweifeln, dass er damit Erfolg hatte. Eine größere Aufmerksamkeit erlangte die Porträtfotografie ab 1879, als neue Räumlichkeiten für das Unternehmen fertiggestellt wurden und ein im Fach des Porträtierens erfahrener Fotograf in Gestalt von Hugo Hoffers eingestellt wurde. Anhand der Journalistik und erhaltener Fotografien in den Sammlungen des Nationalarchivs von Estland kann man aber sagen, dass in der Zeit davor die Porträtfotografie eine sehr geringe Rolle für das Fotoatelier spielte. Auch die Veränderung von 1879 trug erst in den späteren Jahren mehr Früchte.

Wahrscheinlich wegen des Erfolgs seines Unternehmens entschied Carl sich im Jahr 1881 in die Hauptstadt des Gouvernements Livland nach Riga zu ziehen. Weiterhin war die Architektur- und Landschaftsfotografie für das Atelier von großer Bedeutung. Carl besuchte schon im Jahr vor dem Umzug die Stadt, um ihre Sehenswürdigkeiten aufzunehmen. Nach ein paar Jahren in Riga warb das Unternehmen für sich mit der größten Auswahl an Stadtansichten. Oft wurde auch außerhalb der Stadtgrenzen fotografiert. Nach dem Umzug gewann die Porträtfotografie weiterhin an Bedeutung, dafür wurde ein eigenes fotografisches Atelier erbaut. Die Arbeiten des Unternehmens erhielten auch weiterhin Aufmerksamkeit auf Ausstellungen. Auf der Allrussischen Industrie- und Handwerksausstellung von 1882 in Moskau hob man unter der Landschaftsfotografie Carls Arbeiten als einzige hervor. Viel Beifall erlangte er auch im Jahr darauf auf der Rigaer Gewerbeausstellung. Der Umzug in eine größere Stadt wirkte sich nur positiv auf das Unternehmen aus. Carl konnte aber nicht lange daran teilhaben – er starb in 1884.

Die Leitung des Unternehmens übernahmen Carls Frau Julie und der älteste Sohn, der auch den Namen Carl trug. Mit seinem Testament erhoffte der Familienoberhaupt auch den zweiten Sohn Arthur in das Unternehmen einzubeziehen. Der Wunsch wurde Wirklichkeit, aber nicht in Riga. Im Jahre 1886 eröffnete Arthur das fotografische Atelier in Tartu wieder als Filiale der Firma C. Schulz. Damit wurde die zweite, vom Schwerpunkt her andersartige Blütezeit des Fotoateliers in Tartu eingeleitet. Weiterhin hatte der Verkauf von Stadtansichten eine große Bedeutung, zentral war für das Atelier von hierab aber die Porträtfotografie. Ein Indikator für den Erfolg des Unternehmens war die Fähigkeit mehrere Fotografen oder Operateure gleichzeitig zu beschäftigen. Die Wiedereröffnung des Tartuer Fotoateliers fällt in eine Zeit großer Veränderungen in der Fotografie. Dank neuer fotografischer Verfahren wuchs die Anzahl der sich mit der Fotografie Beschäftigenden stark an, und nicht nur unter den Berufstätigen, es begann sich auch die Amateurfotografie zu

verbreiten. Diese Veränderungen sind auch in Tartu nachweisbar. In den nächsten Jahren fanden Fotoapparate und ihr Zubehör den Einzug in örtliche Handlungen. Die Amateure brachten auch den professionellen Fotografen mehr Arbeit, so bietet das Fotoatelier C. Schulz seit 1905 an Amateurfotografien zu entwickeln.

Arthur setzte die Tradition seines Vaters bei der Erstellung von Stadtansichten fort, mußte aber mit einer stärkeren Konkurrenz zurechtkommen. Spätesten in der ersten Hälfte der 1890er Jahre wurden auf diesem Gebiet Theodor John und sein Nachfolger Heinrich Riedel aktiv, sowie auch Wilhelm Staden. Das zwang Arthur sein Sortiment an Ansichten zu erneuern. Zu beobachten ist, dass alte Ansichten nun von einem neuen Standpunkt aus fotografiert wurden und auch neue Ansichten dazu kamen, als Neuheit wurden zur Winterzeit aufgenommene Fotografien angeboten. Der Wettbewerb machte den Markt auch preisempfindlicher, weswegen auch die Fotografien von Tartu billiger wurden. Arthur versuchte auch möglichst billige Wege zu finden um Stadtansichten anzufertigen. Statt der Fotografie waren aber Drucktechniken wie die Lithografie und der Lichtdruck günstiger. Von dem fotografischen Atelier C. Schulz zu Tartu erschien als erste Druckarbeit dieser Art in 1892 ein Album in Form eines Eichenblattes. Dieses kann als Vorbote der Bildpostkarte gesehen werden, der zwei Jahre später begann in Russland schnell an Popularität zu gewinnen. So weit bekannt, beschäftigte sich das Tartuer Fotoatelier von C. Schulz zwischen 1895 und 1905 mit der Herausgabe von Postkarten. Doch der Wettbewerb war stark und es fanden sich immer neue Verleger, die ihr Glück auf dem Gebiet versuchten. Die von Arthur herausgegebenen Postkarten erhielten doch beachtliche Aufmerksamkeit von der örtlichen Presse. Im Jahre 1907 bot Arthur zum letzten Mal fotografische Ansichten der Stadt an, dabei hat er in diesem Sinne seine Mitbewerber überlebt. Um die Jahrhundertwende wurde das Postkartenformat auch in der Fotografie eingeführt. Beim Verkauf von Stadtansichten blieben sie aber zuerst wegen des höheren Preises den Druckpostkarten unterlegen, nur in der Darstellung von Ereignissen waren sie von Bedeutung, da man fotografische Postkarten schnell herstellen konnte.

Das Fotoatelier C. Schulz in Tartu war unter der Führung von Arthur aber insbesondere für die Porträtfotografie bekannt. Um auf diesem Gebiet Erfolg zu erreichen, war es von Bedeutung die örtliche Studentschaft zu seinem Klientel zu locken. Nach dem fotografischen Nachlass der Korporationen Estonia und Livonia wurde das Atelier C. Schulz in der ersten Hälfte der 1890er Jahre unter ihnen zum beliebtesten Fotoatelier. Das von Arthur geführte Atelier gehörte bis zum Ersten Weltkrieg zu den angesehensten der Stadt. Ab den 1890er Jahren begann sich das Dokumentfoto als neuer Anwendungsbereich der Porträtfotografie stärker zu verbreiten. Hier war

das Atelier C. Schulz das Erste in der Stadt, das mit ihrer Erstellung warb. Außer Porträtbestellungen verkaufte das Fotoatelier auch Porträts bekannter Personen, wobei es auf diesem Gebiet in seiner Werbetätigkeit das aktivste war. Weiterhin gab es in der Stadt auch Bedarf für großformatige Gruppenfotos, doch wie es von den Fotos der Jubelfeiern der Korporationen von der Jahrhundertwende zu sehen ist, verlor das Unternehmen C. Schulz hier seine frühere führende Position. Die Einführung der fotografischen Postkarte hatte auch Auswirkungen auf die Porträtfotografie. Basierend auf örtliche Zeitungen nahm Arthur in 1899 als erster das neue Format bei der Porträtierung in Gebrauch. Ein wichtiger Nebenverdienst war für das Atelier von C. Schulz ab der zweiten Hälfte der 1880er Jahre die Vergrößerung von Fotografien. Die früher technisch schwer auszuführende fotografische Vergrößerung war für Arthur sowie auch andere Fotografen ein sehr profitabler Arbeitsabschnitt.

Parallel zu den Unternehmungen in Tartu begleitete der Erfolg die Firma auch außerhalb der Stadt. In der zweiten Hälfte der 1880er Jahre veranstaltete Carl der Jüngere eine über mehrere Jahre andauernde und vielberichtete Fotografierung der Ansichte der baltischen Provinzen, das war aber das letzte bekannte Großprojekt der Firma auf dem Gebiet der Architektur- und Landschaftsfotografie. Sehr gut wurde in Riga auch die Tätigkeit der Firma auf dem Gebiet der Porträtfotografie entgegengenommen, für das Julie, die Witwe von Carl dem Älteren zuständig war. Um die Mitte der 1890er Jahre weitete sich das Unternehmen auf neue Flächen aus. In den Sommermonaten wurde ein fotografisches Atelier in Jūrmala gehalten. Unter Leitung des drittältesten Sohnes der Familie, Ferdinand wurde in Liepāja eine Filiale der Firma eröffnet. Mit dem Tod von Carl dem Jüngeren in 1895 begann die von ihm geleitete lithografische Werkstatt für das Unternehmen an Bedeutung zu verlieren. Anfangs wurde versucht sich auf Hilfe von außerhalb der Familie zu stützen, doch in 1903 wurde die Werkstatt doch geschlossen. Nach dem Tod von Julie in 1901 übernahm der jüngste Sohn Eduard die Leitung des fotografischen Ateliers in Riga. Das Atelier arbeitete erfolgreich weiter wahrscheinlich bis zu seinem Tod in 1913. In Liepāja trat Ferdinand schon 1903 von der Führung der Filiale zurück, das Fotoatelier arbeitete aber weiter bis 1929.

Die Firma C. Schulz nahm auch nach dem Tod Carls des Älteren aktiv an Ausstellungen teil, doch es ist nicht möglich zu unterscheiden, welche Filiale in einem gegebenen Fall Arbeiten exponierte. Mit den Preisen schmückte sich das Unternehmen als ganzes. Die Firma beschränkte sich auf die Teilnahme an livländischen Ausstellungen, darüber hinaus, besonders ins Ausland ragte ihre Beteiligung mehr nicht. Von den örtlichen Ausstellungen wurde besonders an der in Tartu alle fünf

Jahre stattfindenden Gewerbeausstellung teilgenommen, wo Arthur auch mehrmals zu den Veranstaltern gehörte. Wenn das Fotoatelier von C. Schulz an der Ausstellung in Tartu teilnahm, war ihm der höchste den Fotografen zuteilwerdende Preis praktisch garantiert. Zu der Zeit wurden aber die Stimmen der Kritiker immer lauter, die, beeinflusst von der Ästhetik der sich ausbreitenden Amateurfotografie, die Arbeiten der professionellen Fotografen für mangelhaft hielten. Zu Beginn des 20. Jahrhunderts kann man bemerken, wie die Teilnahme an Ausstellungen für berufstätige Fotografen an Bedeutung verlor, das Atelier von C. Schulz nahm zuletzt an der Tartuer Gewerbeausstellung von 1903 teil. Als Großereignis für das Unternehmen kann die Rigaer Jubiläumsausstellung von 1901 gesehen werden. Außer der Verehrung mit einer hohen Prämie hatte die Firma sich das alleinige Recht besorgt auf der Ausstellung zu fotografieren und Postkarten zu verkaufen. Außer den auf Ausstellungen erworbenen Preisen halfen auch einige wertvolle Schmuckstücke das Ansehen des Unternehmens zu steigern, die es in den 1890er Jahren von den Russischen und Österreich-Ungarischen Kaiserhöfen für geschenkte Fotografien erhielt. Die Teilnahme an Ausstellungen spiegelt den veränderten Schwerpunkt in der Arbeit des Fotoateliers wider: Portätfotografien und deren Vergrößerungen wurden wenigstens in gleichem Umfang wie Landschaftsaufnahmen ausgestellt.

Der Erste Weltkrieg im Jahre 1914 brachte für die Fotoateliers einen Anwachs an Klientel mit sich in Form von in den Krieg ziehender Männer, zugleich bereiteten die Kriegsumstände Schwierigkeiten bei der Anschaffung von für die Arbeit nötiger Materialien wie auch der Suche nach Arbeitskraft. Das ist auch bei dem Tartuer Fotoatelier von C. Schulz zu bemerken und die Kriegsjahre können als Anfang des Niedergangs für das Unternehmen gesehen werden. Die Arbeit im Atelier behinderte auch die schwindende Gesundheit von Arthur, er starb in 1921. Schon im vorigen Jahr hatte Johannes Zernant, ein Bediensteter des Unternehmens die Führung übernommen. Ab 1922 arbeitete er selbständig im Rahmen eines Mietvertrags unter dem Namen C. Schulz weiter. Im Fotoatelier schrumpften die Anzahl der Bediensteten wie auch der Umfang der Beschäftigung, doch darin unterschied es sich nicht von vielen anderen Fotostudios in Tartu. Das Atelier fertigte nur Porträt- und Gruppenfotos an, es gibt keinen Grund anzunehmen, dass weiterhin Stadtansichten fotografiert wurden. Zernant war aber unter seinen Kollegen geschätzt, in den 1930er Jahren vertrat er die örtlichen Fotografen als Experte der Fotografie im Prüfungsausschuss für die Verleihe von Berufszeugnissen. In 1935 entschied Zernant unter seinem eigenen Namen weiterzuarbeiten und das Fotoatelier C. Schulz fand sein Ende. Auch ein Kind von Arthur wurde Fotografin, die Tochter Dagmar. Sie bekam ihre berufliche Ausbildung in Berlin und arbeitete in den 1930er Jahren in Tartu, aber mit dem früheren Familienunternehmen hatte sie wohl keine Verbindung. Sie arbeitete

als Freiberuflerin, womit sie als ein Beispiel für die Veränderungen auf dem Gebiet der Fotografie angesehen werden kann – man musste nicht mehr unbedingt mit einem Fotoatelier verbunden sein, um in der Fotografie beruflich tätig zu sein. Mit der Umsiedlung der Deutsch-Balten am Anfang des zweiten Weltkrieges verließen die letzten Mitglieder der Familie Schulz Estland. Damit endete die Bindung der für die Fotografiegeschichte des Gebiets so wichtigen Familie mit dem Baltikum.

Das fotografische Atelier C. Schulz in Tartu hat während seiner Existenz alle bedeutenderen Entwicklungen der Fotografie mitgemacht, die man in Tartu wie auch Estland generell beobachten kann. Ähnlich ein paar Konkurrenten begann Carl Schulz in Tartu im Jahr 1857 als Lithograf und fand erst später seinen Weg zur Fotografie. Sein Fotoatelier eröffnete er in den 1860er Jahren, als die Fotografie sich stärker verbreitete, obwohl es trotzdem nur die reicheren Schichten erreichte. Das brachte sowohl eine Zunahme an Wettbewerb mit sich wie auch Misserfolge. Dieses konnte auch Carl in seinem Unternehmen miterleben. Als er sich vom Bankrott erholte, traf Carl eine einmalige Entscheidung im Rahmen der estnischen Fotografiegeschichte des 19. Jahrhunderts und konzentrierte sich in seiner Tätigkeit statt der Porträtfotografie auf die Aufnahme von Architektur- und Landschaftsfotografien. Das brachte ihm auch einen beachtenswerten Erfolg, wobei er in Tartu auf seinem Spezialgebiet fast ohne Konkurrenz blieb und in den baltischen Provinzen wie auch darüber hinaus einen guten Ruf genoss. Diesen Umstand veranschaulichen mehrere ansehnliche Bestellungen und auf ausländischen Ausstellungen verliehene Prämien. In den 1880er Jahren vollzogen sich in der Fotografie mehrere bedeutsame Entwicklungen, die auch in Tartu zu spüren waren. Durch die Vereinfachung der fotografischen Verfahren gelangte die Fotografie in größere Massen. Dabei wuchs nicht nur die Zahl der berufstätigen Fotografen an, sondern es begann sich auch die Amateurfotografie zu entfalten. In den 1880er Jahren fanden auch in dem Unternehmen C. Schulz einige wichtige Veränderungen statt, die Firma zog nach Riga und es starb der Begründer des Unternehmens. Seine Frau und Söhne übernahmen die Arbeit und konnten den Erfolg des Vaters fortsetzen und dem Unternehmen mehrere Filialen öffnen. Darunter wurde auch 1886 unter der Leitung des zweitältesten Sohns Arthur das Fotoatelier in Tartu wiedereröffnet. Wie die Firma im Ganzen, konzentrierte sich Arthur anschließend auf die Porträtfotografie, wo er trotz des wachsenden Wettbewerbs schnell zu einem der beliebtesten Fotografen der Stadt aufstieg und dieses Ansehen bis zum Ersten Weltkrieg beibehielt. Bis zu dem Beginn des 20. Jahrhunderts hatte das Atelier auch eine starke Position als Hersteller und Verkäufer von Ansichten von Tartu. Außerdem war das Fotoatelier von C. Schulz in Tartu führend bei der Einführung von Erneuerungen auf dem Gebiet der Fotografie. Das Unternehmen beteiligte sich auch viel an lokalen Ausstellungen, wobei es in der Regel die höchste Prämie erhielt, die an Fotografen verliehen wurden. Bei den

Exponaten gewannen Porträtfotografien an Bedeutung, was auch den Prioritäten innerhalb des Ateliers entsprach. Während des Ersten Weltkrieges begann das Unternehmen an seiner starken Position in Tartu zu verlieren, wie auch an Umfang des Personals und der Beschäftigungsbranche. Es existierte aber noch als ein durchschnittliches Fotoatelier weiter bis 1935.

Lihtlitsents lõputöö reprodutseerimiseks ja lõputöö üldsusele kättesaadavaks tegemiseks

Mina, **Sven Lepa** (sünnikuupäev: 21.09.1984)

1. annan Tartu Ülikoolile tasuta loa (lihtlitsentsi) enda loodud teose magistritöö „**Tartu fotoateljee C. Schulz (1857–1935)**”,

mille juhendajad on Tõnis Liibek ja Aigi Rahi-Tamm,

- 1.1. reprodutseerimiseks säilitamise ja üldsusele kättesaadavaks tegemise eesmärgil, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace-is lisamise eesmärgil kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni;
- 1.2. üldsusele kättesaadavaks tegemiseks Tartu Ülikooli veebikeskkonna kaudu, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace´i kaudu kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni.
2. olen teadlik, et punktis 1 nimetatud õigused jäävad alles ka autorile.
3. kinnitan, et lihtlitsentsi andmisega ei rikuta teiste isikute intellektuaalomandi ega isikuandmete kaitse seadusest tulenevaid õigusi.

Tartus, 10.12.2015